

Acta

Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni

2018

roč. 10/č. 2–3



FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ
UNIVERZITY
V PLZNI

ACTA FAKULTY FILOZOFICKÉ ZÁPADOČESKÉ UNIVERZITY V PLZNI

2018, roč. 10, č. 2–3

Acta FF ZČU, 2018, roč. 10, č. 2–3

Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni, 2018

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D., editor, 2018

Registrace MKČR E 19585
Vychází třikrát ročně.

ISSN (print) 1802-0364
ISSN (online) 2336-6346

OBSAH / CONTENTS

STATĚ / ARTICLES

Slovenské politické strany optikou konceptu novosti	7
Slovak Political Parties through the Concept of Newness <i>Pavel Hynčica & Daniel Šárovec</i>	

Sacred Romanesque Architecture of Knights Hospitaller in the Polish Lands	35
<i>Paulína Gorazd-Dziuban</i>	

Erich Fried's Prose in Changes of our Times (in Honour of his 30 th Jubilee of Death 1988–2018)	53
<i>Dušan Tellinger</i>	

Jak lexém bitcoin obohatil český a francouzský jazyk	73
How Lexeme Bitcoin Enriched the Czech and French Languages <i>Dagmar Kolářková</i>	

DISKUZE / DISCUSSION

Plzeňská bulharistka: od začátku do konce (Bulharistická bádání na Katedře antropologie Západočeské univerzity v Plzni)	97
Pilsen Bulgarian studies: from the beginning to the end (Bulgarian studies at the Department of Anthropology, University of West Bohemia in Pilsen) <i>Marek Jakoubek & Gabriela Fatková</i>	

ROZHOVOR / INTERVIEW

O Slovenském národním povstání a jeho odkazu: Rozhovor s Miroslavem Michelou	113
<i>Vladimír Naxera</i>	

ZPRÁVA / REPORT

Zpráva z konference Dźwięki przeszłości w przyszłości (Warszawa, 2018)	119
<i>Luboš Chroustovský</i>	

RECENZE / REVIEWS

Martin Rychlík: Dějiny vlasů: Účesy, vousy, chlupy a péče o ně . . .	125
<i>Alena Lochmannová</i>	

Jakub Charvát a Petr Just: Krize politického stranictví a noví straničtí aktéři v české politice	127
<i>Vladimír Naxera</i>	
Joseph Agassi a Abraham Meidan: Beg to Differ: The Logic of Disputes and Argumentation	130
<i>Kateřina Merglová</i>	
Harry Collins: Gravity's Kiss: The Detection of Gravitational Waves	132
<i>Libor Benda</i>	

s. 7-94

STATĚ / ARTICLES

Pavel Hynčica & Daniel Šárovec

Paulina Gorazd-Dziuban

Dušan Tellinger

Dagmar Kolářiková

SLOVENSKÉ POLITICKÉ STRANY OPTIKOU KONCEPTU NOVOSTI*

Pavel Hynčica & Daniel Šárovec**

Slovak Political Parties through the Concept of Newness

Abstract: *The emergence and success of new political parties are one of the typical reflections of the dynamics of party system development. This phenomenon can also be observed in the context of gradual changes in the Slovak party system. Within it, the tension between established and new entities is evident and continuously transforms the overall character of political competition. The crisis of political elites and trust in political parties went along hand in hand with this process. This situation was an excellent starting point for new players. This qualitatively oriented comparative case study focuses on selected political entities of the Slovak party system that managed to succeed in the first-order elections, namely: Freedom and Solidarity (SaS), Ordinary People (OLaNO), the Slovak Conservative Party (SIEŤ) and We Are Family. These parties are analysed in the context of theoretical approaches to studying new political parties. For this study, Alan Sikk's concept of novelty, based on Paul Lucardie's findings, was successfully used in other cases. This concept sets forth four ideal types of new political parties: prolocutors, purifiers, prophets and the project of newness. The results of the analysis have shown that, despite the possible difficulties of the chosen approach, the selected new entities could be contextually mapped and compared in the respective categories. All of the analysed subjects of significant success achieved it progressively, and each of the parties was in principle oriented differently. The role of leaders was an essential connecting feature. Some identical profile characteristics can be found among these new and successful entities.*

Key words: *newness, new political parties, Slovakia, Slovak party system, political parties.*

DOI: <https://doi.org/10.24132/actaff.2018.10.2-3.1>

*Daniel Šárovec text zpracoval v rámci programu Progres Univerzity Karlovy Q18 – *Společenské vědy: od víceoborovosti k mezioborovosti.*

**PhDr. Pavel Hynčica, Ph.D., Katedra politikologie a filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, pavel.hyncica@seznam.cz, Mgr. Daniel Šárovec, Katedra politikologie, Institut politologických studií Fakulty sociálních věd, Univerzita Karlova, daniel.sarovec@fsv.cuni.cz.

1. ÚVOD

Nástup nových politických stran je často nepřehlédnutelným jevem, který vyvolává potřebu systematického politologického zkoumání. Analýza tohoto fenoménu necílí na pouhé prosazení se nově vzniklého politického subjektu, ať již ve smyslu doplnění stranického systému některým z dalších aktérů, nebo etablování nové stranické formace místo některé z těch stávajících. Stále jsou patrné fundamentální proměny v charakteru politiky, do jejíhož prostoru vstupují často obtížně definovatelné politické subjekty, které se od těch tradičních¹ liší. Tyto odlišnosti mohou být ideově programového charakteru, způsobu komunikace s voliči nebo organizační strukturou a s tím souvisejícím způsobem fungování.

Cílem této interpretativní případové studie je analýza politických subjektů, které se v posledních letech etablovaly na slovenské politické scéně, a to s využitím politologických konceptů nových politických stran. V první – teoretické části – budou představeny teoretické základy a koncepty nových politických stran a v návaznosti na to bude v interpretativní části textu analyzován charakter vybraných politických formací. Na Slovensku lze velmi výrazně pozorovat jevy v podobě nástupu a prosazení se nových politických subjektů, a to do takové míry, že jednou z významných dimenzí mezistranické soutěže se stává konfliktní linie mezi etablovanými politickými subjekty a právě těmito novými uskupeními. Ty se vůči starým stranám vymezují úsilím o prosazování tzv. nové politiky.

Důraz je kladen na nástup, charakteristické rysy a roli nových politických subjektů, které se na slovenské politické scéně prosadily v posledních letech. Pozornost bude upřena zejména na poslední tři volební období 2010–2012, 2012–2016 a období po posledních parlamentních volbách v březnu roku 2016. Konkrétně jde o strany *Svoboda a Solidarita* (SaS), *Obyčejní lidé a nezávislé osobnosti* (OLaNO), *SIEŤ* a *SME RODINA*. Tyto subjekty se v mnohém odlišují právě od těch formací, které dosud konstituovaly slovenský stranický systém. Ve všech zmíněných případech se jedná o politické subjekty, které přispěly v poslední době k fundamentálním proměnám ve vzorcích volební a mezistranické soutěže. Jde o politické formace vymezující se právě vůči tradičním stranám. S tím jde ruku v ruce to, že se jedná o strany akcentující význam politické změny.²

Dále jsou to strany s velmi osobitou organizační strukturou a s tím souvisejícím způsobem financování. Nepřehlédnutelná je zde role ústředního lídra a v neposlední řadě mnohé inovativní přístupy, které se týkají politické propagace, volebních kampaní, politického stylu nebo komunikace. V tomto směru se jedná o celou řadu jevů, na něž je více než vhodné se optikou zvolených přístupů zaměřit.

¹ Použijeme i jako synonyma označení etablované či standardní politické subjekty – viz dále.

² Místy jde až o zásadní změnu vůči zažitým způsobům realizace politiky ze strany stávajících politických reprezentací, o opozici vůči stávajícímu politickému systému či o anti-establishment politiku.

2. VÝZKUM NOVÝCH POLITICKÝCH STRAN: TEORETICKÉ PŘÍSTUPY A METODOLOGICKÉ OTÁZKY

Problematika výzkumu nových politických stran je jednou z integrálních součástí širěji orientovaného výzkumu politických stran. Toto téma se stabilně prosazuje zhruba od 70.–80. let 20. století (Šárovec 2016: 15), přičemž jeho důležitost je patrná i v současném světovém, slovenském i českém výzkumu (za všechny lze v rámci výběru jmenovat např. Lucardie 2000; Barnea, Rahat 2010; Hanley 2011; Hino 2012; Sikk 2012; Arter 2016; Maškarinec, Bláha 2014; Conti, Memoli 2015; Deegan-Krause, Haughton 2015; Žúborová 2015; Bolleyer, Bitzek 2016; Engler 2016; Charvát, Just 2016; Havlík, Voda 2016; Stauber 2017 nebo Šárovec 2018).³

Příslušné studie se snaží hledat odpovědi na otázky, co je to nová politická strana, jak konceptualizovat zkoumání nových politických stran, kterak stanovovat příslušné analytické rámce, jakož i mezi kterými proměnnými a jejich korelacemi lze hledat příčiny vzniku a vzestupu nových politických stran. Z hlediska pojmového ukotvení je třeba primárně vymezit kategorii *nové politické strany*. Tento pojem se často pokládá do opozice vůči starým, tradičním či etablovaným stranám (srov. Barnea, Rahat 2010), což jsou označení souhrnně reprezentující již existující politické subjekty působící v rámci konkrétní stranické soutěže.⁴

Text se přidružuje širšího pojetí kategorie nových politických stran, tj. pozornost bude zacílena na subjekty, které od svého vzniku poprvé uspěly v parlamentních volbách. To přirozeně zahrnuje i strany, které působí na slovenské politické scéně již delší dobu.^{5,6} Primárním cílem předkládaného textu je zaměření na typologizaci jednotlivých empirických případů. Jako hlavní teoretický rámec byl zvolen přístup Allana Sikka (2012),⁷ který navazuje na koncepci Paula Lucardieho (2000).⁸ Výsledkem jsou čtyři ideální typy nových politických stran, které představuje Tabulka 1.

Tabulka 1: Sikkova rozšířená typologie nových politických stran

	Zaujímá strana místo již získané etablovanou stranou?		
	+		-
Ideologická motivace	silná	očišťovatelé	proroci
	slabá	projekt „novosti“	mluvčí

Zdroj: Sikk (2012: 467)

³Pro širší vzhled do problematiky jednotlivých proudů výzkumu nových politických stran v kontextu ČR viz Šárovec (2016, případně 2017).

⁴Lze vysledovat přirozené odlišnosti a nuance mezi pojmy stará, tradiční, zavedená nebo etablovaná politická strana, text si však neklade za cíl se touto problematikou zabývat detailněji. Pro účely zjednodušení je pojmově vnímá jako synonyma jsoucí v opozici k termínu nová politická strana.

⁵Tím se rozumí časový horizont několika posledních let.

⁶Především v případě jednoho zkoumaného subjektu – Svoboda a Solidarita (SaS) – máme co do činění s případem formace, která figurovala již ve třech po sobě jdoucích parlamentních volbách (2010, 2012, 2016), a naskýtá se tedy otázka, zda a za jakých okolností ji vůbec můžeme považovat za novou.

⁷Allan Sikk se problematice nových stran věnuje i ve své studii z roku 2005 (viz Sikk 2005).

⁸Viz Hanley 2011; Žúborová 2015 nebo Šárovec 2018.

Strany *mluvčích* (*prolocutors*) artikulují konkrétní zájem, ale nereprezentují přímou ideologii; strany *očisťovatelů* či *vyzyvatelů* (*purifying parties, purifiers* nebo *challengers*) jsou subjekty lpící na ideologii, která je oslabena či zrazena jednou nebo více etablovanými stranami, strany *proroků* (*prophets* nebo *prophetic parties*) v závislosti na nových či aktuálních tématech⁹ rozvíjí nové ideologie či nová témata, a konečně strany *projekt novosti* (*project of newness*) usilují o vstup do té části politického spektra, které je již reprezentováno jinými politickými stranami¹⁰ (Lucardie 2000; Sikk 2012).

Vhodnost a aplikovatelnost tohoto přístupu již byla v kontextu slovenských nebo českých politických stran několikrát prokázána (viz Hanley 2011; Žúborová 2015 nebo Šárovec 2018). Obdobný, a nutno říci, že zdařilý výzkum realizovala zmiňovaná Viera Žúborová (2015), která se soustředila na komparaci českých a slovenských reálií. Nicméně daný text zachycuje analýzu vývoje pouze do roku 2015, a navíc se na danou problematiku zaměřuje optikou odlišného přístupu. Předložený text proto chce být komplementárním prvkem a dalším vkladem do současného a aktuálního stavu poznání zaměřeného na aktualizovanou analýzu nových politických stran na Slovensku.

Důvodem pro samotné širší pojmání fenoménu nových politických stran je zmiňovaný slovenský kontext v podobě zvýšené volatility stranického systému.¹¹ Znovu je třeba podtrhnout význam dimenze sporu mezi starými a novými stranami na slovenské politické scéně v posledních letech. Již delší dobu působící politické subjekty jako SaS nebo OLaNO dokázaly sehrát (například ve volbách 2016) roli nové alternativy vůči stávajícímu establishmentu, aspoň soudě dle jejich volebních úspěchů v atmosféře charakteristické zvýšené poptávce po změně (Michelko 2016: 6). Jistá konfliktní linie *staré*¹² (SMER-SD, SNS, MOST-HÍD) versus *nové* (SaS, OLaNO, SME RODINA) politické strany projevila kooperačně-konkurenčními vztahy na politické scéně po volbách 2016 (viz též výše).

Zároveň je třeba věnovat prostor politickým subjektům, alespoň v dostatečně míře významným a relevantním (SaS, OLaNO), neboť pokud by byl záběr zúžen pouze na subjekty poprvé kandidující a prosadivší se (SIEŤ, SME RODINA), pak se v některých aspektech naskytá otázka smysluplnosti věnované pozornosti s ohledem na příliš epizodní účinkování těchto subjektů na slovenské politické scéně – jejich rozpad a v jednom případě (SIEŤ) i faktická marginalizace, a to krátce po volbách.

Na základě popisu vzniku, vývoje, dosavadního účinkování, významných mezníků vnitrostranických i směrem navenek vymezených politických stran chce text

⁹Typicky například ekologická krize, anebo tenze mezi tradiční kulturou a přistěhovalci.

¹⁰Tyto strany lze nalézt především v zemích střední a východní Evropy. Jsou to subjekty, které slibují očistění politického života země – významné téma je například korupce – přesto ale zůstávají v ideologickém mainstreamu a nejsou antisystémové (Sikk 2012: 467; Šárovec 2018: 84–85). Důležité jsou v tomto směru také případné osobní ambice lídra, viz *idiosynkratické strany* (Lucardie 2000: 177).

¹¹Dále je vzata v úvahu například skutečnost, že role, význam, ideově programový profil či organizační struktura SaS plně odpovídá charakteristickým rysům mnoha nových politických stran etablovaných (na Slovensku i v některých dalších zemích) v nedávné nebo současné době. Jsou též reflektovány četné proměny SaS. Ta prošla jednak jedním výrazným procesem svého rozpadu a vedle toho se v některých aspektech též měnila její role v jednotlivých volbách.

¹²Respektive *tradiční* či *etablované* subjekty, viz výše.

odpovědět na následující otázky: *Byly motivace těchto subjektů převážně ideologické? Pokud ano, jaká byla a je jejich role na slovenské politické scéně ve vztahu k dosud etablovaným politickým stranám? Pokud nikoliv, půjde primárně o subjekty artikuluující konkrétní zájmy bez ideologického zázemí?* Samostatným problémem je důraz na projekt novosti – které strany primárně zdůrazňují tento aspekt a jak se to projevuje u konkrétního politického subjektu (ambice lídra, politický styl, konkrétní projevy vymezování se vůči stávajícímu establishmentu)? Jak se u zmíněných politických stran projevuje fenomén „anti-politiky“, „anti-establishmentu“?

3. SLOVENSKÁ POLITICKÁ SCÉNA V ĚŘE NÁSTUPU NOVÝCH POLITICKÝCH STRAN

Slovenský stranický systém je, například ve srovnání s tím českým, dlouhodobě považován za poměrně málo stabilní, značně proměnlivý a fragmentovaný (více např. Krno 1999; Henderson 2001; Hloušek, Kopeček 2004; Kopeček 2007). Charakteristická je celková slabá institucionalizace politických stran, naproti tomu však silná personifikace politiky, krátká životnost existujících a častý vznik nových subjektů částečně vyplňujících uvolněné místo po těch stávajících, v jiných případech však reagujících na nové situace. Tyto jevy zapadají do širšího kontextu komplikovanějšího politického vývoje na Slovensku od vzniku samostatného státu v roce 1993 (více např. Henderson 2001; Hloušek, Kopeček 2004; Leška 2010). Nástupem nových stran se slovenská politika stala v ještě větší míře složitější. Tím spíše, že byla determinována a poznamenána mnoha komplikovanými, a v zásadě i často obtížně interpretovatelnými jevy.

Na Slovensku byla v posledních letech patrná postupující krize politických elit a politických stran a důvěry v ně a s tím související nárůst řady problémů. Sítila nespokojenost voličů se stávající politikou, což se naplno projevilo v parlamentních volbách 2016 (srov. Gyárfášová, Bahna, Slosiarik 2017 nebo Charvát, Just 2018). Frustrovaný volič v nich vyslal signál, že slovenská politika se musí změnit (Michelko 2016: 6). Nálady ve společnosti byly určovány významnými mezinárodně politickými faktory. Typickým tématem je například velmi silně rezonující uprchlická krize. Zásadní však byly domácí problémy, především tematika klientelismu, korupce a prohlubující se krize v některých oblastech, zejména justici, zdravotnictví, ale i školství. Ony zavedené politické strany projevovaly stále větší neschopnost reflektovat tyto závažné problémy a následně je řešit. Mnozí pozorovatelé slovenského politického dění považovali korupci za zásadní téma posledních parlamentních voleb (Michelko 2016: 6).

Slovenskou politickou scénou vymezovalo v uplynulém volebním období několik zásadních charakteristických rysů. Za první moment lze označit dominanci strany SMER-SD, která se v letech 2012–2016 projevovala existencí jednobarevné většinové vlády Roberta Fica. Široký záběr SMER-SD ve vztahu k voličům, a s tím související jeho vysoká voličská podpora, má své hlubší příčiny ideově programové, osobnostní i v podobě stavu politické konkurence (více např. Hynčica 2007; Blaha, Žanony 2008). Výrazná je v tomto ohledu dlouhodobá krize a roztržitost slovenské pravice, přičemž tato krize byla ještě podtrhnuta díky právě posilovanému konfliktu v dimenzi mezistranické soutěže ve smyslu *staré* versus *nové* politické

strany. Dále je také třeba vnímat krizi a ve výsledku rozklad v minulosti jedné z nejvýznamnějších středopravicových formací SDKÚ-DS.

Druhá donedávna významná reprezentantka středopravicové politiky na Slovensku, tedy KDH, se dlouhodobě vyznačovala nadměrnou politickou stabilitou na straně jedné, na straně druhé však postupujícím úpadkem zejména kvůli problémům hermeticky uzavřené instituce a s tím související programové i personální stagnace (více např. Michelko 2012).¹³ Ten vyvrcholil volebním debaklem – KDH se poprvé od počátku své existence nedostalo do parlamentu.

V kontextu těchto činitelů není překvapující, že na slovenské politické scéně došlo v posledních několika volebních obdobích k etablování nových politických stran především na pravé straně politického spektra. Ty v zásadě plnily dvojí roli: (1) alternativy vůči sociálně demokratické straně SMER-SD a (2) alternativy vůči tzv. tradiční pravici reprezentované především SDKÚ-DS či KDH. Takto můžeme uvažovat především v případě SaS a OĽaNO.

Souhrou řady faktorů zažily na Slovensku v posledních parlamentních volbách nebývalý debakl strany, které byly do nedávné doby nosnými pilíři slovenského stranického systému. Dosud vládnoucí SMER-SD zaznamenal volební vítězství, které je však mnohem méně výrazné než v minulých parlamentních volbách (viz dále Tabulky 2–4). V tomto případě se projevil přirozený obecný politický jev v podobě poklesu voličské přízně dlouhodobě vládnoucí politické strany, která nese odpovědnost za všechna, ať již skutečná nebo domnělá, pozitiva i negativa svého vládnutí. Vedle toho se v konkrétní podobě projevilo to, že vládní politici SMER-SD se museli vyrovnávat s četnými problémy a obviněními ze závažných skutků.¹⁴ SMER-SD jako politická strana symbolizující dosavadní politický establishment musel v těchto volbách více než kdy v minulosti čelit protestní volbě, která se projevila nebývalým úspěchem nových politických stran.

Zatímco však voličsky silný a stranicky zkonsolidovaný SMER-SD v posledních volbách v zásadě potvrdil své postavení významného subjektu na politické scéně, tzv. pravicové strany charakteristické dlouhodobou krizí své identity, personální výbavy i voličské přízně zaznamenaly právě v těchto volbách, poznamenaných přenosy voličské přízně směrem k novým politickým subjektům, totální porážku.

Zejména v kontextu dosud posledních parlamentních voleb 2016 poskytuje Slovensko mimořádně výraznou inspiraci ke studiu stran v kontextu konceptů novosti. Etablování nových politických stran vymykajících se zaužívaným a standardním typologiím představuje dnes již velmi rozšířený politický jev, který však na Slovensku dosáhl po volbách 2016 takové intenzity, která je i s vědomím této skutečnosti výjimečná. Odpovídají tomu i podoby kooperačně-konkurenčních interakcí mezi politickými subjekty, které jsou determinovány ve výrazné míře značnou mírou nekompatibility „starých“ a „nových“.

¹³To lze ze širší perspektivy vztáhnout například i na problematiku členských i expertních kapacit (v českém kontextu srov. např. s Perottino 2015).

¹⁴Vláda Roberta Fica byla ze strany opozice a velké části médií takřka permanentně obviňována z korupce a klientelismu. Sami politici SMER-SD museli v uplynulém volebním období pod tlakem některých skutečností reagovat. Týkalo se to zejména oblasti zdravotnictví (například kauza nákupu předraženého CT přístroje pro nemocnici v Piešťanech vedla k demisi ministryně zdravotnictví Zuzany Zvolenské, předseda NR SR Pavol Paška byl opakovaně obviňován zejména opozicí z klientelistických vazeb v oblasti zdravotnictví, nakonec odstoupil ze své funkce po krajských volbách v listopadu 2015).

Mnozí politologové v tomto směru zdůrazňují význam linie sporu právě mezi těmito dvěma kategoriemi politických subjektů (Michelko 2016: 6). Tato skutečnost byla charakteristická v předvolební kampani, a navíc umocněná mimo jiné některými zvláště silnými osobními antagonismy, a to především mezi předsedou SMER-SD Robertem Ficem a lídrem OLaNO Igorem Matovičem.

Výsledek v podobě zformování vládního spojenectví na bázi politických stran SMER-SD, Slovenská národní strana (SNS), MOST-HÍD a SIEŤ toto potvrdil. Vládní koalici utvořily subjekty, které byly dosud tradičními elementy slovenské politické scény reprezentujícími některý z jejich typických ideových směrů. Ať už šlo o sociálně demokratický segment v podobě SMER-SD, tzv. národovectví představované SNS, MOST-HÍD jako jedno z uskupení prosazující program postavený na obhajobě zájmů příslušníků maďarské etnické menšiny na Slovensku.

Naproti tomu se v opozici zkoncentrovaly právě výrazné charakteristiky tzv. nového politického stranictví se všemi často velmi nevšedními jevy. Jmenujme například politický styl některých představitelů těchto uskupení, zejména lídra OLaNO Igora Matoviče,¹⁵ nebo velmi netypické fiktivní či hybridní organizace těchto uskupení, především OLaNO a SME RODINA.

Značná míra protikladu mezi starými a novými politickými stranami ve slovenské politice, a ještě větší zvýraznění tohoto jevu po volbách 2016 vynikne tím spíše, že zároveň s tím dochází k redefinici některých do této doby charakteristických vztahů. Pokud jde o protiklad tzv. slovenského národovectví a politiky postavené na obhajobě zájmů maďarské etnické menšiny, jejíž reprezentanti, především SNS a MOST-HÍD, se po těchto volbách ocitli ve společné vládní koalici, můžeme hovořit o jednom z typických příkladů. Jedná se o jev do této doby ve slovenských poměrech těžko představitelný.

Tabulka 2: Výsledky parlamentních voleb 2010 a rozdíl oproti volbám 2006

Politická strana	Počet hlasů (abs.)	Počet hlasů (v %)	Počet mandátů (abs.)	Rozdíl počtu hlasů (v %)	Rozdíl počtu mandátů (abs.)
SMER-SD	880 111	34,8	62	+5,7	+12
SDKÚ-DS	390 042	15,4	28	-3	-3
SaS	307 287	12,1	22	-	-
KDH	215 755	8,5	15	+0,4	+1
MOST-HÍD	205 538	8,1	14	-	-
SNS	128 490	5,1	9	-6,6	-11
SMK	109 638	4,3	-	-7,4	-20
LS-HZDS	109 480	4,3	-	-4,5	-15

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky (2010)

¹⁵Lídra OLaNO Igora Matoviče charakterizuje velmi radikální protestní rétorika a s tím související místy velmi extravagantní politický styl (více v další části).

Tabulka 3: Výsledky parlamentních voleb 2012 a rozdíl oproti volbám 2010

Politická strana	Počet hlasů (abs.)	Počet hlasů (v %)	Počet mandátů (abs.)	Rozdíl počtu hlasů (v %)	Rozdíl počtu mandátů (abs.)
SMER-SD	1 134 280	44,4	83	+9,6	+21
KDH	225 361	8,8	16	+0,3	+1
OLaNO	218 537	8,6	16	–	–
MOST-HÍD	176 088	6,9	13	–1,2	–1
SDKÚ-DS	155 744	6,1	11	–9,3	–16
SaS	150 266	5,9	11	–6,2	–11
SNS	116 420	4,6	–	–0,5	–9

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky (2012)

Tabulka 4: Výsledky parlamentních voleb 2016 a rozdíl oproti volbám 2012

Politická strana	Počet hlasů (abs.)	Počet hlasů (v %)	Počet mandátů (abs.)	Rozdíl počtu hlasů (v %)	Rozdíl počtu mandátů (abs.)
SMER-SD	737 481	28,3	49	–16,1	–34
SaS	315 558	12,1	21	+6,2	+10
OLaNO	287 611	11	19	+2,4	+3
SNS	225 386	8,6	15	+8,6	+15
LSNS	209 779	8	14	–	–
SME RODINA	172 860	6,6	11	–	–
MOST-HÍD	169 593	6,5	11	–0,4	–2
SIEŤ	146 205	5,6	10	–	–
KDH	128 908	4,9	–	–3,9	–16

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky (2016)

4. SVOBODA A SOLIDARITA (SAS)

Svoboda a Solidarita vznikla v roce 2009 (viz Tabulku 5). Pro tuto politickou formaci je klíčových několik charakteristik. Jde o zřetelnou liberálně pravicovou ideovou orientaci projevující se primárně v ekonomické oblasti. Kromě toho se jedná o další pokus vytvořit v podmínkách dlouhodobé krize slovenské pravice politický subjekt, který bude věrohodněji, efektivněji a důsledněji prosazovat taktó orientovanou politiku ve srovnání se stávajícími liberálně konzervativními politickými stranami. A konečně třetí zásadní skutečností je naprosto nezastupitelná role předsedy SaS Richarda Sulíka. Všechny tyto tři faktory spolu přitom vzájemně souvisejí. Ideově programovou orientaci a tomu odpovídající politický styl SaS vtiskl Richard Sulík, liberální ekonom, který se jako specialista na daňovou problematiku mj. silně zasazoval za jeden z pilířů liberálně pravicové politiky – tzv. rovnou daň.

Programový profil SaS je charakteristický zřetelně liberální orientací v ekonomické oblasti, což zároveň koresponduje s nekompromisní kritikou sociálně ekonomické politiky SMERu (Sas.sk 2016; Mesežnikov 2013: 62). Svého prvního politického úspěchu dosáhla tato strana v parlamentních volbách v roce 2010 (viz Ta-

bulku 2). Již tehdy se u této strany zřetelněji projevilo několik prvků novosti. SaS oslovovala voliče mnoha nestandardními prostředky. Především využívala v nadměrné míře moderních forem komunikace prostřednictvím internetových sociálních sítí (zjm. Facebook), čímž cílila zejména na mladou generaci. Před volbami také SaS rozeslala tisíce SMS zpráv a e-mailů.

Další skutečností bylo budování strany tzv. volebního typu. SaS se od počátku vyznačovala téměř absencí rozvinuté organizační struktury, například počet členů se pohyboval v řádu 200–300 (Mesežnikov 2013: 63), o to více však kladla důraz na oslovování voličů, a to pomocí efektivního politického marketingu a za účasti lídra s místy nevšedním politickým stylem. Richarda Sulíka dlouhodobě charakterizuje velmi suverénní způsob vystupování jdoucí proti principům tzv. politické korektnosti.

Před parlamentními volbami 2010 bylo pro politiku SaS zřetelné prolínání dvou rovin – již zmiňované ideově programové vymezování vůči SMER-SD¹⁶ a vedle toho prezentace jako strany nové, která kritizuje stávající politické strany jako subjekty příliš spjaté s klientelismem a korupcí. Tato druhá rovina politiky SaS však byla cílena především právě vůči SMER-SD. V případě politických stran SMER-SD a SaS jsou patrné dva ostré protiklady umocňovanými kumulací vícero faktorů navzájem spolu souvisejících – ideově programové rozdíly a zároveň demonstrace opoziční politiky. Připomeňme si, že se SaS zformovala ve volebním období 2006–2010, tj. v době první vlády Roberta Fica (Mesežnikov 2013: 63).

Po parlamentních volbách 2010 následovalo dvouleté účinkování (2010–2012) ve středopravicové vládě Ivety Radičové. Dále se SaS profilovala jako politický subjekt s řadou vyhraněných názorů, které se projevovaly i v některých kontroverzních oblastech. Jedním z rozměrů programového profilu SaS, který stále více vystupoval do popředí, byl euroskepticismus. Ve volebním období 2010–2012 proslula SaS kritikou poskytnutí finanční pomoci Řecku. To byl pouze jeden z příkladů kritických názorů směrem k fungování EU.¹⁷ V souvislosti s prohlubující se ekonomickou krizí v některých státech EU připouštěla například SaS možnost vystoupení Slovenska z eurozóny a návrat národní měny. Zásadní a nejvýznamnější, i z hlediska dopadů na domácí politickou scénu, byl však kritický postoj SaS k Evropskému stabilizačnímu mechanismu (ESFS). Ten měl sloužit k podpoře států EU potýkajících se s hospodářskými a finančními problémy. SaS byla v tomto směru osamocena v rámci tehdejší pravostředové vládní koalice a důsledkem rozdílných názorů mezi SaS a ostatními koaličními stranami byl pád vlády Ivety Radičové.

Přestože uplynulo již několik let od etablování SaS na slovenské politické scéně, četné a již výše zmiňované prvky novosti přezívají na této straně dodnes a v tomto směru můžeme též chápat její prosazení se v parlamentních volbách 2016. Stejně jako ve volbách 2010, i ve volbách 2016 představovala SaS ideově vyhraněnou politickou stranu symbolizující výrazně odlišnou politiku než SMER-SD. S ohledem na politickou konstelaci ve volebním období 2012–2016 (jednobarevná vláda SMERu vs. SaS jako jedna z opozičních stran) mohla SaS hrát roli protestního

¹⁶Především šlo o důraz na prosazování výrazně jiné politiky než sociálně demokratické prosazované stranou Roberta Fica.

¹⁷Pro širší kontext celé problematiky ve středoevropském prostoru viz např. Hynčica, Maškarinec, Novotný (2017).

subjektu poukazujícího na přehmaty establishmentu, respektive primárně vlády reprezentované SMER-SD. A konečně se zvýraznila role SaS jako politického subjektu symbolizujícího alternativu vůči politickému mainstreamu.

V tomto směru se posílil hlavně euroskeptický profil SaS, a to především díky uprchlické krizi. SaS patří k politickým stranám kritizujícím příliš liberální přístup části evropských politických elit k přijímání uprchlíků. Opět tak vyniká nepřehlédnutelný politický styl stranického lídra Richarda Sulíka, který se například i prostřednictvím německých médií nebo na půdě Evropského parlamentu vymezoval vůči německé kancléřce Angele Merkelové, hlavní protagonistce politiky vstřícnosti vůči uprchlíkům (Európske noviny 2015; Deutschlandfunk.de 2016).

Zvýraznění „antificovské“, anti-establishment či euroskeptické rétoriky v politice SaS v průběhu posledních let bylo dáno též přeskupením sil v rámci strany. V uplynulém volebním období se od SaS oddělila část jejích politiků,¹⁸ která založila vlastní politickou stranu SKOK. Po této stranické secesi se ještě více upevnilo již tak dominantní postavení lídra Richarda Sulíka ve straně, který právě nejvíce symbolizoval politiku důsledného odmítání programové spolupráce se stranou SMER-SD a s tím související přetrvávající anti-politiku postavenou na místy nevědším politickém stylu. Toto bylo posíleno právě postavením SMER-SD jako vládní strany, vůči které byla SaS v opozici. Připomeňme též zmiňovaný euroskepticismus, primárně ekonomický, ale též upevněný uprchlickou krizí.

Politika odštěpců ze SKOK byla v tomto směru mnohem méně výrazná. SKOK neměla ve svém čele výraznou politickou osobnost, kterou by mohli voliči chápat jako nositele alternativy, profilevala se jako liberální strana víceméně v mantinelech proevropského politického mainstreamu, přičemž kritizovala především euroskeptickou agendu SaS. Podle SKOK byl program SaS i vystupování jejího předsedy Richarda Sulíka v rozporu s liberálními principy (Noviny.sk 2017).

V parlamentních volbách 2016 se v případě role a výsledků SaS projevila značná míra koncentrace a korelace ideologicky vyhraněné (vůči sociální demokracii), protestně zaměřené¹⁹ a pravidlům politické korektnosti²⁰ se vymykající politiky, což posílilo povědomí o této straně jako zřetelné alternativy s prvky novosti.

Tabulka 5: Hlavní mezníky ve vývoji subjektu SaS

Politický subjekt:	Svoboda a Solidarita (SaS)
Rok vzniku:	2009
První volby do NR SR:	2010
Zastoupení v NR SR:	2010–2012, 2012–2016, 2016–
Účast ve vládě:	2010–2012

Zdroj: autoři dle Štatistický úrad Slovenskej republiky

¹⁸Například Jozef Kollár, Juraj Miškov nebo Daniel Krajcer.

¹⁹Především vůči establishmentu, a s tím související protikorupční apel.

²⁰Typicky se zde objevuje akcent na společensky citlivá témata, např. přístup k uprchlické krizi.

5. OBYČEJNÍ LIDÉ A NEZÁVISLÉ OSOBNOSTI (OLAÑO)

Toto politické uskupení se poprvé projevilo v parlamentních volbách 2010 (viz pozn. pod čarou), ve kterých pod hlavičkou Obyčejní lidé (OL) kandidovala skupinka čtyř lidí vedená Igorem Matovičem. Ten vešel ve známost díky své činnosti jednatele sítě bezplatných regionálních novin RegionPRESS. Matovič již ve volebním období 2006–2010 vydával své noviny, ve kterých především ostře kritizoval politiku v té době vládnoucího uskupení politických stran SMER-SD, SNS a LS-HZDS. Zaměřoval se především na dlouhodobě palčivý problém klientelismu a korupce. Skupina Obyčejných lidí se ve volbách 2010 dostala do NR SR na kandidátce SaS, a to z jejích posledních míst pomocí preferenčních hlasů.

Ve volebním období 2010–2012 se skupina Obyčejní lidé postupně emancipovala od SaS. V listopadu 2011 byla registrována jako samostatné politické uskupení, které šlo samostatně do parlamentních voleb 2012. Šlo o politickou formaci s výrazně nestandardními prvky vymykajícími se principům politického stranictví. Obyčejní lidé nebyli nikdy klasickou politickou stranou, ale skupinou bez organizační struktury nebo členské základny. Například ještě na konci roku 2012, tedy 9 měsíců poté, co se ve volbách dostal tento subjekt samostatně do parlamentu, měl pouze 4 členy²¹ (Mesežnikov 2013: 69). S tím pak souvisí výrazná dominance lídra Igora Matoviče, který své uskupení nejen založil, ale i zafinancoval, přičemž se v tomto směru výrazně prolíná jeho činnost politická a podnikatelská.

Role Igora Matoviče jako jednatele firmy RegionPRESS je nepřehlédnutelná z hlediska fungování OLaNO. Matovič svou firmu nechal v roce 2007 přepsat na svou manželku Pavlínou, což ale nic nemění na tom, že je v politických či mediálních kruzích opakovaně poukazováno na nadměrné prolínání politické strany OLaNO a firmy zejména s ohledem na způsoby financování. Jde o možné využívání státních příspěvků, které dostává OLaNO jako politická strana v Matovičových rodinných firmách (Pravda.sk 2016). Dominance lídra ve spojení s nerozvinutou organizační strukturou vynikne ještě více, když vezmeme v úvahu, že někteří ze čtyř nejbližších spolupracovníků Igora Matoviče v OLaNO jsou s ním v příbuzenském vztahu, například bratranec Jozef Viskupič.

Igor Matovič představuje osobitý fenomén slovenské politiky. Původně živnostník vstoupil do politiky primárně z důvodu nespokojenosti s jejím stavem. Od počátku se přitom prezentoval velmi nevšedním politickým stylem, který byl charakteristický několika prvky: radikální anti-establishment rétorikou, nestandardními formami komunikace prostřednictvím happeningů s akcenty na zjednodušenou symboliku a vnější pózu,²² a také různými formami komunikace vybočující z pravidel tzv. politické korektnosti, mezi které patří též četná obviňování politických konkurentů.²³

²¹ Šlo o stejnou skupinu čtyř lidí, kteří kandidovali ve volbách 2010 na kandidátce SaS a kteří tvořili a dosud tvoří jádro Obyčejných lidí (Igor Matovič, Jozef Viskupič, Erika Jurinová, Martin Fecko).

²² Tím se myslí například transparenty, trička s nápisy, a to na půdě parlamentu i mimo něj.

²³ Například krátce po parlamentních volbách 2010 prohlásil, že mu bylo nabízeno 20 milionů eur za to, že přispěje k pádu vlády Ivety Radičové. Ve druhé polovině roku 2015 obvinil premiéra Roberta Fica z toho, že si spolu s manželkou založil tajný účet na Belize, na kterém skrývá množství finančních prostředků v hodnotě několika stovek milionů dolarů (Hlavnaspravy.sk 2015).

U Obyčejných lidí lze definovat dva výrazné charakteristické rysy, které spolu vzájemně souvisejí. Již zmiňovaná absence organizační stranické struktury jde ruku v ruce s politikou protestu. Uskupení se od počátku vymezovalo vůči dosavadnímu způsobu politiky tak, jak ji realizovaly dosud etablované politické strany. Obyčejní lidé jsou tak příkladem toho, co je hodnoceno jako antipozice k politickým stranám neboli „anti-strana“ (Mesežnikov 2013: 69).

Přesto se před parlamentními volbami Matovičovo uskupení rozšířilo, ale nikoliv ve smyslu přetvoření ve standardní politickou stranu, ale zformování sítě nezávislých osobností majících zájem se politicky angažovat. V souladu s touto ideou tak do parlamentních voleb 2012 šlo uskupení již pod hlavičkou Obyčejní lidé a nezávislé osobnosti (OLaNO). Uskupení v této podobě se skládalo z několika skupin lidí. Jádrem OLaNO jsou zmiňovaní nejbližší spolupracovníci Igora Matoviče, dalším segmentem byly osobnosti z oblasti veřejného života (Mikuláš Huba) a občanskí aktivisté, z nichž někteří (zejména Alojz Hlina) zvýrazňovali antipolitický/anti-establishment charakter hnutí. Na druhé straně bylo pro OLaNO charakteristické zakotvení na pravé části politického spektra, což dokládalo spojení se dvěma menšími pravicovými stranami Občanskou konzervativní stranou (OKS) a Konzervativními demokraty Slovenska (KDS).

Z dlouhodobého hlediska marginální jev v podobě spojení Obyčejných lidí s OKS a KDS ukazuje na jedné straně na určité zakotvení tohoto subjektu v jedné, v tomto případě pravostředové části politického spektra, které je již reprezentováno jinými politickými stranami. Více však ukazuje na anti-establishmentový charakter hnutí. Před volbami 2012 totiž z avizovaného spojení Matovičova hnutí s OKS a KDS sešlo, a to za zajímavých okolností. Pod tlakem vypuknutí tzv. kauzy Gorila požádal Igor Matovič politiky těchto stran, aby podstoupili detektor lži, který měl prokázat či vyvrátit jejich spoluúčast na nekalých praktikách a korupčním chování v minulosti (Mesežnikov 2013: 69).

V tomto směru můžeme hovořit o protikladu politika Matoviče, demonstrujícího nový přístup v politice ve spojení s okázalým a nevšedním politickým stylem, a politických stran, jejichž reprezentanty byli bývalí, v některých případech i dlouholetí politici. Například KDS vznikla odštěpením od dlouhodobě „v systému zakotveného“ KDH.

Při analýze charakteristických znaků OLaNO je užitečné srovnání s SaS. Pokud jde o ideově programovou orientaci a míru ideologického vyhranění, to je v případě OLaNO méně zřetelné. Jak již bylo řečeno, uskupení je zasazené ve středopracíkové části politického spektra, hojná je však jeho charakteristika jako formace nepolitické, amorfni, vyznačující se absencí jasného ideologického profilu, strany tzv. „zdravého rozumu“ (Mesežnikov 2013: 77).

Ve srovnání s SaS jsou v politice OLaNO zřetelně výraznější prvky anti-politiky a protestu. Již ve dvou po sobě následujících parlamentních volbách 2012 a 2016 dominovala v politice OLaNO agenda korupce a celkově kritika dosavadního způsobu uplatňování politiky zavedenými stranami, čemuž odpovídá i personální složení hnutí. V obou volbách se projevila převažující ideově programová orientace a tendence k zakotvení v rámci standardního ideologického rozvrstvení politického spektra. To lze ukázat například na spojení s politickou stranou NOVA, která do jisté míry ve vztahu k OLaNO představuje podobný příklad jako ve volbách

2012 OKS a KDS – uskupení s ideově programovým zakotvením a reprezentované politikem etablovaným v rámci dosavadních elit.²⁴ Více se však ve volbách 2016 projevil právě anti-politický charakter hnutí mj. tím, že páteř její kandidátky tvořili občanští aktivisté spolupracující s nevládními organizacemi.²⁵

Co se týče organizační struktury, ta je v případě SaS málo rozvinutá. OLaNO jako subjekt svou podobou zcela popírá principy stranicoví, a proto lze říci, že jde spíše o neformální hnutí sympatizantů a blízkých Igora Matoviče. Jedná se o ukázkový příklad politické formace, která namísto jasně strukturace disponuje spíše volnou sítí sympatizantů s nejasnou mírou stability a loajality. Příkladem tohoto může být poslanecký klub OLaNO v NR SR, který se ve volebním období 2012–2016 potýkal ve značné míře s problémem odchodů svých poslanců a podobný jev se projevuje už i v současnosti. Druhou skutečností s tím související je pak značná míra obměny poslaneckého klubu OLaNO po volbách 2016 ve srovnání s předchozím volebním obdobím.²⁶

Osobnostní založení předsedů obou formací je velmi nevšední, přičemž jejich převažující rysy se promítají do charakteru celých stran.²⁷ V souladu s tím můžeme považovat OLaNO za příklad politického uskupení prosazujícího a akcentujícího témata mimo rámec běžných debat mezi politickými stranami, přičemž příznačné jsou nejen aspekty obsahové,²⁸ ale i formální v tom smyslu, že politický styl OLaNO se dlouhodobě vymyká standardním mechanismům fungování politiky.²⁹

Také OLaNO charakterizuje, stejně jako SaS, silný ideově programový i zájmový protiklad ke SMER-SD, přičemž v souladu s jeho celkovým založením vystupují v tomto ohledu do popředí především konkrétní témata a problémy,³⁰ spíše vedlejší je pak kritika SMER-SD ve smyslu ideologickém.³¹ U SaS je ideologická motivace mnohem výraznější.³²

Výrazně excentrický způsob vystupování lídra OLaNO Igora Matoviče posiluje již zmiňovaný silný osobní antagonismus předsedů ideově a zájmově protikladných formací SMER-SD a OLaNO. Uplynulé volební období (2012–2016) bylo ve

²⁴ Předsedou a zakladatelem NOVA byl bývalý dlouholetý reprezentant KDH Daniel Lipšic.

²⁵ Například blogerka Veronika Remišová nebo lékař Alan Suchánek.

²⁶ V minulém volebním období odešli ze šestnáctičlenného poslaneckého klubu OLaNO postupně Alojz Hlina, Štefan Kuffa, Mikuláš Huba nebo Mária Ritomská. Ze současného poslaneckého klubu prozatím odešli dva poslanci (Oto Žarnay, Viera Dubačová). Po volbách 2016 měl klub OLaNO 19 poslanců, z toho však pouze 5 z nich zůstalo z minulého volebního období.

²⁷ Richard Sulík, primárně vyhraněný pravicově liberální ekonom, Igor Matovič, primárně protestně zaměřený politik více extravagantního – happeningového politického stylu.

²⁸ Tím se rozumí prosazování agendy odlišné od tradičních stran.

²⁹ Časté a opakované pořádání mimoparlamentních happeningů, v parlamentu pak nevšední a okázalá vystupování jejich reprezentantů, hlavně Igora Matoviče, a to s pomocí demonstračních předmětů či symbolů, jako jsou již zmiňované transparenty nebo trička s nápisy.

³⁰ Především obviňování z klientelismu a korupce.

³¹ Levicový a sociálně demokratický SMER-SD vs. pravicové a liberálně konzervativní OLaNO.

³² Jistým dokladem toho, že SMER-SD vadí představitelům OLaNO primárně kvůli konkrétní politice, a nikoliv ideově programovému zakotvení, mohou být například ne úplně jasné postoje OLaNO k tzv. sociálním balíčům, které v minulém období přijímala vláda Roberta Fica. OLaNO by tyto balíčky (po případné politické změně po volbách a nástupu pravice) nerušilo, a pokud v této souvislosti kritizovalo SMER-SD, tak opět v souladu s výraznou protikorupční rétorikou poukazovalo na to, že „politici kradnú“ (Topky.sk 2015b). Srov. například s postoji SaS, která chtěla dát sociální balíčky Ficovy vlády dokonce k Ústavnímu soudu SR (Topky.sk 2015b). Předseda SaS Richard Sulík dále například odmítal vstoupit do vládní koalice se stranou SMER-SD mj. i kvůli „nepřijatelné levicové politice“ (Sulík.sk 2016).

znamení permanentních střetů obou politiků, které se v souladu s mnoha výše uvedenými záležitostmi značně vymykaly z běžného způsobu komunikace mezi politickými oponenty. Například po vyhlášení volebních výsledků v roce 2012 prohlásil Igor Matovič v reakci na přesvědčivé vítězství SMER-SD mj., že Slovensko čekají „štyri roky kradnutia a korupcie“ (SME 2012: 11). S blížícími se volbami 2016 se svérázný způsob vystupování Igora Matoviče přímo úměrně stupňoval, zejména ve vztahu k lídrovi SMER-SD Robertu Ficovi. V předvolebních debatách ve Slovenské televizi například oslovoval Roberta Fica „*ten pán na druhej strane stola*“, „*ten pán z Úradu vlády*“ (Rtvs.sk 2016).

Nevšední politický styl je určující pro politiku OĽaNO i po volbách 2016, ve kterých se toto uskupení opět – stejně jako v uplynulém volebním období – ocitlo v opozici vůči vládě s nejsilnějším zastoupením strany SMER-SD, přičemž excentrické vystupování mělo postupem času spíše zesilující tendence. Za krátké období, které uběhlo od posledních parlamentních voleb, byla patrná řada ostrých výpadů představitelů OĽaNO vůči reprezentantům SMER-SD, charakteristické je výrazné uplatňování politiky mimoparlamentními prostředky³³ či pokračování již zmiňované politiky extravagance a happeningů.³⁴

Tabulka 6: Hlavní mezníky ve vývoji subjektu OĽaNO

Politický subjekt:	Obyčejní lidé–Nezávislé osobnosti (OĽaNO)
Rok vzniku:	2011
První volby do NR SR:	2012
Zastoupení v NR SR:	2012–2016, 2016–
Účast ve vládě:	–

Zdroj: autoři dle Štatistický úrad Slovenskej republiky

6. SIEŤ

SIEŤ se etablovala na slovenské politické scéně ve volebním období 2012–2016. Vznikla jako reakce na poměry v jedné z tradičních politických stran – KDĤ – a též jako reakce na dlouhodobou krizi slovenské pravice. Stranu SIEŤ založil Radoslav Procházka, politik s řadou dispozic, které mohl v politice zužitkovat. Je to významný odborník na ústavní právo, vysokoškolský pedagog a autor řady odborných publikací (např. Procházka 2011). Také absolvoval studia na prestižní vysoké škole Yale v USA (Vlčej 2015: 36).

Jako politik se již v rámci KDĤ vymaňoval svým nevšedním politickým stylem a v politických či mediálních kruzích byl vnímán jako nová tvář hnutí. Toto reflektovali do jisté míry i voliči v parlamentních volbách 2012, ve kterých se Radoslav Procházka se ziskem více než 40 tisíc preferenčních hlasů posunul z 10. na 4. místo

³³V létě 2016 organizovaly OĽaNO spolu s SaS sérii protestních shromáždění v souvislosti s tzv. kauzou Bonaparte (její podstatou je obviňování ministra vnitra a jednoho z klíčových politiků SMER-SD Roberta Kaliňáka z obchodních vazeb na kontroverzního podnikatele Ladislava Bašternáka).

³⁴Lídr OĽaNO například přistavil mikrobus před programovou konferencí SMER-SD v říjnu roku 2016, jednalo se v tomto směru o jeden z dalších happeningů, pomocí kterého chtěl demonstrovat svou politiku, především na poli zápasu s klientelismem a korupcí.

stranické kandidátky. V reakci na ne příliš přesvědčivé volební výsledky³⁵ se po volbách 2012 stále více prezentovali dva politici, kteří chtěli změnit KDH, stranu do té doby vnímanou jako příliš zkorumpovanou, nehybnou, bez výrazných oživujících impulsů. Byli to Daniel Lipšic a Radoslav Procházka. Oba po určitých pokusech prosadit své představy o politice v rámci KDH nakonec z KDH odešli a každý z nich založil svou novou formaci.

Po svém odchodu z KDH v únoru 2013 se Radoslav Procházka prosadil ve slovenské politice především kandidaturou v prezidentských volbách 2014. V nich akcentoval prohlubující se nespokojenost občanů se stávajícími politickými, zejména stranickými elitami. Již disponoval výhodami toho, že po svém vystoupení z KDH nebyl svázán s žádnou dosud etablovanou stranou, a tak komunikoval tomu odpovídající témata. Sliboval například ochranu veřejné správy před stranickými tlaky nebo podporu činnosti nezávislých kontrolních orgánů (Mešťánková 2015: 45). V prezidentských volbách se Procházka prezentoval jako mladý kandidát.³⁶ Tím chtěl vyjádřit kombinaci zkušenosti a nezkaženosti dvacetiletým působením v politice (Mešťánková 2015: 45). Ve volbách využíval on-line forem komunikace, například šlo o vlastní webovou stránku, blogy či sociální sítě.

Radoslav Procházka projevoval jedné straně odstup od etablovaných politických stran a reflektoval nespokojenost voličů s dosavadní politikou, zároveň ale deklaroval zakotvení v pravé části politického spektra. V tomto směru je další podobou pokusu o zřetelnější, přesvědčivější, věrohodnější alternativu v tomto politickém prostoru charakteristickým dlouhodobou krizí. Voličský úspěch jedné z novějších podob slovenské pravice dokládá zejména srovnání dosažených volebních výsledků v prezidentských volbách 2014 dvou kandidátů – Radoslava Procházky a Pavla Hrušovského.³⁷

Jistou mezifází v politické kariéře Radoslava Procházky ve volebním období 2012–2016 byl projekt Alfa, ve kterém se snažil soustředit zajímavé osobnosti usilující o změny ve slovenské politice. Lze říci, že to byl předstupeň k vytvoření politické strany. Strana SIEŤ totiž vznikla v polovině roku 2014 (viz Tabulku 7). Již krátce poté zaznamenala významné politické úspěchy v podobě relativně vysokých volebních preferencí, které se postupně ustálily v pásmu odpovídajícímu středně velké politické straně (zisk okolo 11–15 %). Na krátkou dobu mezi jejím vznikem a parlamentními volbami 2016 stabilizovala své postavení na slovenské politické scéně jako druhého voličsky nejoblíbenějšího politického subjektu za dlouhodobě nejúspěšnější SMER-SD.

Strana SIEŤ je, do jisté míry podobně jako SaS, projektem, který se etabloval na slovenské politické scéně v podmínkách dlouhodobé krize pravice. SIEŤ chtěla rozšířit a doplnit nabídku ve standardní a etablované pravé části politického spektra. Zároveň chtěla být alternativou vůči dosavadním středopravicovým

³⁵ Před volbami 2012 deklarovalo KDH ambice dosáhnout dvojciferného volebního výsledku, ve volbách nakonec získalo pouze necelých 9 %.

³⁶ Na billboardech používal heslo „Mladý prezident? Prečo nie!“

³⁷ Radoslav Procházka získal v prezidentských volbách 21,2 % hlasů, a stal se tak třetím nejúspěšnějším kandidátem v pořadí za dvěma finalisty postupujícími do druhého kola Robertem Ficem a Andrejem Kiskou. Ve výrazném kontrastu je v tomto směru dosažený výsledek Pavla Hrušovského (pouhá 3 % hlasů), který byl kandidátem jedné z dosud etablovaných pravicových stran – KDH.

politickým stranám jako SDKÚ-DS nebo KDH. Jinými slovy v mnoha aspektech SIEŤ nepředstavovala zásadní anti-establishmentovou opozici vůči dosud fungujícímu schématu rozvrstvení slovenské politiky a jejích konfliktních linií. Zároveň však lze tuto stranu chápat jako nositelku četných prvků novosti.

V politice strany SIEŤ byla patrná kontinuita s dosavadními etablovanými (středopracovními politickými stranami v rovině programové nebo personální. Strana v zásadě rozvíjela agendu typickou pro slovenskou pravici včetně tomu odpovídajícího vymezování se vůči vládní sociálně demokratické straně SMER-SD. V oblasti personální je příznačné, že se reprezentanty strany SIEŤ stali představitelé stávajících středopracovních formací.³⁸ Týká se to zejména SDKÚ-DS. Do strany SIEŤ se v krátké době zapojili bývalí reprezentanti SDKÚ-DS Miroslav Beblavý a Martin Fedor. Souvislostí mezi SDKÚ-DS a stranou SIEŤ je ale více.

SIEŤ představovala na slovenské politické scéně do určité míry podobně koncipovaný subjekt jako před několika lety SDKÚ-DS. Mnozí političtí komentátoři obě strany srovnávali (Postoy.sk 2016). V obou případech jde o středopracivové formace formálně, nikoliv principiálně nebo fundamentálně jako u KDH nebo KDS, hlásící se ke křesťanským ideovým hodnotám.³⁹ Vedle toho však značně liberální především ve smyslu významné části jejich voličského zázemí.⁴⁰ Jak SDKÚ-DS, tak i SIEŤ do značné míry charakterizují politický pragmatismus korespondující s potenciálem obsáhnout a zaujmout tzv. nevyhraněný střed. V neposlední řadě jsou analogie mezi SDKÚ-DS a uskupením SIEŤ dány také jejich volebními preferencemi. Relativně vysoké volební preference strany SIEŤ (kolem 15 %) byly podobné volebním preferencím svého času SDKÚ-DS a mnozí političtí pozorovatelé, jakož i sami představitelé hovořili o straně SIEŤ jako o lídrovi a hlavní síle slovenské pravice (Sme.sk 2014b).

Vznik strany byl jedním z projevů již zmiňované krize stávající slovenské pravice zejména, co se týče míry atraktivity jejích stávajících reprezentantů mezi voliči. SIEŤ vznikla v době zvýšeného rozkvětu nových politických stran. Příznačný je název strany, který nijak nevypovídá o jejím ideově programovém zaměření, zato je ale příkladem z řady marketingových či metaforických názvů. Sama SIEŤ zdůvodňuje název své strany mimo jiné tím, že je metaforou jejího chápání státu jako společenství, ve kterém by ti, kteří ho potřebují, měli najít pomoc a ochranu, zároveň však nepředeepisuje lidem, jak mají žít (Siet.sk).

Další charakteristikou strany je nadměrné využívání moderních marketingových postupů při oslovování voličů. Prezentace pomocí billboardů, poutačů a hesel se projevilo již při zmíněné prezidentské kampani Radoslava Procházky (viz výše). Během roku 2015 byla zřejmá tzv. seznamovací kampaň mnohých politických stran, například SNS, která se chtěla představit se svým novým lídrem Andrejem Dankem. Takto se SIEŤ prezentovala tím, že po Slovensku vyvěsila množství billboardů a poutačů zejména s lídrem Radoslavem Procházkou.

³⁸To v podmínkách dlouhodobě zvýšené míry stranicko-politických přeskupování na slovenské pravici však není příliš překvapivé.

³⁹Jak lídr SDKÚ-DS Mikuláš Dzurinda, tak lídr strany SIEŤ Radoslav Procházka vzešli z KDH.

⁴⁰SDKÚ-DS i SIEŤ významnými aspekty své politiky oslovovaly liberální voliče zejména v městském prostředí.

V květnu 2015 začala se soustavnou informační kampaní a v rámci ní na billboardech prezentovala tým svých sedmi lídrů. Marketingově zajímavá byla originální podoba jejich oblečení do národní hokejových dresů doprovazených heslem „*Striedame!*“. Byla to jasná narážka na dosud vládnoucí SMER-SD. SIEŤ se tak prezentovala jako středopracivová alternativa vůči sociální demokracii reprezentované SMER-SD. Ústředním heslem strany SIEŤ pro volby 2016 bylo „*Dobrý štát slúži ľuďom*“. Toto heslo vyjadřovalo zaměření strany na program dobrého fungování a zlepšení oproti současnému stavu státu. SIEŤ usilovala o omezení nadměrného vlivu státu na občana. Už bylo zmíněno chápání státu jako instituce, která nemá lidem zasahovat do jejich životů. SIEŤ dále například chtěla ztříhlit strukturu vlády a omezit počet ministerstev (Sme.sk 2014a).

Dalším podstatným rysem politiky strany SIEŤ byl důraz na dobré fungování státu ve smyslu vymahatelnosti práva nebo potírání korupce. Toto se odvíjí již od profesního zaměření Radoslava Procházky. Dále se u formace SIEŤ projevuje, byť ne ve stejné míře nebo stejné podobě politického stylu to, co u jiných nových politických stran – profilují a vymezují se vůči stávajícímu (stranicko)politickému establishmentu zvýšeným důrazem na potírání takových jevů, jako je korupce a klientelismus.

SIEŤ se svými hesly, rétorikou nebo konkrétními nápady profilovala primárně jako strana prosazující dobrou správu státu. V tomto směru je možné též vnímat opakovaná označování lídra Radoslava Procházky jím samotným i politickými pozorovateli jako gazdy, v čemž se zrcadlí jistá symbolika dobrého hospodáře a pracovitosti. V prostředí krize politiky, důvěry občanů v politické reprezentace a fungování státu se strana s tímto založením celkem úspěšně trefila do vkusu a nálad nezanedbatelné části voličů, čemuž odpovídají její již zmiňované vysoké volební preference. S jejich vědomím se strana SIEŤ s blížícími se volbami netajila své ambice být po nich rozhodující vládní stranou, a to s Radoslavem Procházkou v roli premiéra.⁴¹

V souladu s charakteristikou uskupení SIEŤ jako nové politické strany jsou některé další prvky typické pro tyto formace. Je to, stejně jako u SaS nebo OĽaNO, na jedné straně slabé organizační rozvinutí, na druhé straně silná dominance lídra. U SIEŤe je viditelná snaha o jisté omlazení politiky, prostřednictvím strany se totiž do politiky zapojila řada lidí z mladší generace. Mladší lidé byli v popředí například v komunálních volbách v roce 2014⁴² a též kandidátka strany SIEŤ pro parlamentní volby 2016 sestávala ve značné míře z mladších nominantů.

⁴¹V ostrém rozporu s většinou předvolebních prognóz byla nakonec SIEŤ ve volbách 2016 výrazně neúspěšná (zisk pouze něco málo přes 5% hlasů) a stala se pouze menší doplňkovou stranou v širší vládní koalici se SMER-SD, SNS a MOST-HÍD. Analýzou tohoto aspektu se text nebudeme hlouběji zabývat.

⁴²Na primátorku Košic kandidovala za SIEŤ tehdy 37letá Alena Bašistová.

Tabulka 7: Hlavní mezníky ve vývoji subjektu Siet

Politický subjekt:	Siet
Rok vzniku:	2014
První volby do NR SR:	2016
Zastoupení v NR SR:	2016–
Účast ve vládě:	–

Zdroj: autoři dle Štatistický úrad Slovenskej republiky

7. SME RODINA

Hnutí SME RODINA vzniklo v roce 2011 jako Strana občanů Slovenska. V roce 2015 ho převzal podnikatel Boris Kollár. Jeho nástup na politickou scénu a prosazení se zapadá do širšího kontextu odklonu voličů od etablovaných politických stran směrem ke stranám novým, ale můžeme též zmínit konání referenda o tradiční rodině v únoru 2015, v souvislosti s kterým bylo možné zaznamenat první vážnější politické projevy Borise Kollára. Ten se poměrně ostře vyjádřil k tématům referenda a v širším kontextu k dlouhodobě citlivé problematice registrovaných partnerství a postavení homosexuálů ve společnosti (Topky.sk 2015a).

Jak ukazuje Tabulka 8, politický postup hnutí SME RODINA vyvrcholil úspěchem v parlamentních volbách 2016 se ziskem téměř 7 % hlasů. Některé jevy jsou podobné zejména OLaNO. Charakteristická je nevyvinutá organizační struktura v kombinaci s dominancí lídra. V případě OLaNO je tato dominance dána jistou mírou propojení jeho politické a podnikatelské činnosti, anebo příbuzenskými vazbami a blízkými osobními vztahy s jeho nejbližšími spolupracovníky. Druhý jev je v případě SME RODINA patrný ještě v silnější podobě. Boris Kollár žil ve svém soukromém životě postupně s několika ženami,⁴³ z nichž mnohé se staly jeho spolupracovnicemi v rámci hnutí. Mj. i z tohoto hlediska je osoba Borise Kollára předmětem zájmu v souvislosti se světem soubyznysu a bulváru.

Také u SME RODINA máme co do činění s jevem typickým pro nové politické strany, a to silný anti-establishment apel, který je zacílen především do společensky citlivé oblasti boje proti korupci a klientelismu. Rovněž hnutí SME RODINA zdůvodňovalo svůj nástup na politickou scénu neutěšeným stavem politické scény, jejichž reprezentanti pouze hájí zájmy finančních skupin a oligarchů vysávajících státní rozpočet (Hnutie-smerodina.sk nedat.).

U některých politických stran je patrná absence jejich zřetelné ideově programové orientace. V případě SME RODINA je naopak ideologické vyhranění v některých směrech velmi jasné. Tuto formaci lze rámcově považovat za konzervativní, přičemž v některých konkrétních oblastech zaujímá přísně konzervativní stanoviska. V prvním případě to je důraz na tradiční rodinu a podpora prorodinné politiky (Hnutie-smerodina.sk 2016). Ve druhém případě je to migrační krize, v souvislosti se kterou SME RODINA mluví o vnějším ohrožení Slovenska a jeho kultury muslimskou invazí do Evropy (Hnutie-smerodina.sk nedat.).

⁴³Konkrétně s osmi ženami má sedm dětí.

Výše uvedeným charakteristikám SME RODINA jako značně nestandardního politického subjektu nebo jeho programové profilaci odpovídá částečně jeho personální skladba. Souvislost této formace se světem bulváru a šoubyznysu se dá ukázat v oblasti personální tým, že jí reprezentují někteří lidé typičtí právě pro toto prostředí. Takto je součástí hnutí SME RODINA například Martina Šimkovičová, bývalá moderátorka komerční TV Markíza, nebo Petra Krištúfková, jedna z bývalých partnerek Borise Kollára. Na druhé straně z lidí, kteří se dosud do politiky aktivně zapojili, jsou součástí politické reprezentace SME RODINA Milan Krajniak a Peter Pčolinský. Oba se dosud pohybovali v prostředí KDH (spolupracovníci některých jeho klíčových reprezentantů, hlavně Daniela Lipšice). V tomto směru jde o další příklady politiků, kteří vzešli z KDH a následně se podíleli na formování další konzervativně orientované formace na slovenské politické scéně.

Tabulka 8: Hlavní mezníky ve vývoji subjektu Sme rodina

Politický subjekt:	Sieť
Rok vzniku:	2011 (jako Strana občanů Slovenska, pod současným názvem od roku 2015)
První volby do NR SR:	2016
Zastoupení v NR SR:	2016–
Účast ve vládě:	–

Zdroj: autoři dle Štatistický úrad Slovenskej republiky

8. CHARAKTERISTIKY POLITICKÝCH STRAN DLE TYPOLOGIE NOVOST

Jak ukazuje Tabulka č. 9, v každých volbách od roku 2010 do roku 2016 byl úspěšný některý z nových politických subjektů, což vždy proměnilo charakter stranické soutěže. Bez zajímavosti není ani to, že u stran, které se v rámci stranického systému postupně etablovaly, docházelo jak ke snižování, tak ale i k navyšování voličské podpory. Z hlediska analýzy pak byly nejatraktivnější volby 2016, ve kterých úspěch zaznamenaly hned dva nové subjekty.

Tabulka 8: Hlavní mezníky ve vývoji subjektu Sme rodina

Politická strana	Volby 2010	Volby 2012	Volby 2016
SaS	12,1 %	5,9 %	12,1 %
OLaNO	–	8,6 %	11 %
SME RODINA	–	–	6,6 %
SIET	–	–	5,6 %

Zdroj: autoři dle Štatistický úrad Slovenskej republiky

Na základě výše uvedených představení teoretických konceptů a následném rozboru charakteristiky sledovaných politických subjektů je možné provést shrnutí jejich podstatných rysů a zasadit tyto strany do uvedených typologií. U některých poli-

tických stran jsou některé aspekty více zřejmé, u jiných lze zařazení více problematizovat (viz Tabulku 10).

V případě SaS se jedná o stranu poměrně silně ideologicky profilovanou. Charakteristická je pro ni důsledná obhajoba myšlenek pravicového ekonomického neoliberalismu a s tím související silné ideové vymezování se proti levici. Stranu tak lze zařadit mezi *očisťovatele*, a to i proto, že dosavadní pravicové strany nebyly dostatečně věrohodné a důsledné v předkládání neoliberalní ekonomické politiky. Ideologické vyhranění SaS podtrhuje euroskepticismus, charakteristický minimálně pro část strany, zejména je to předseda Richard Sulík. Vedle toho je strana typická prosazováním konkrétních zájmů, především agenda boje proti klientelismu a korupci. Z hlediska typologie Allana Sikka tak může být SaS zařazena zároveň do kategorií *očisťovatelé* či *mluvčí*, přičemž obojí se prolíná především v tom smyslu, že nadměrná protikorupční rétorika SaS je téměř výhradně selektivně zaměřená vůči levicovému SMER-SD.

Formaci OLaNO můžeme zejména s ohledem na její nevšední politický styl celkem snadno charakterizovat mnoha přídomy, které používají političtí analytici, pozorovatelé nebo komentátoři. Více než v případě SaS jsou přítomny výrazné prvky novosti. Straně OLaNO dominuje osoba lídra Igora Matoviče nejen politicky, ale především coby podnikatele (jednatele firmy), který stranu financuje a provozuje z velké části ze zdrojů svého podnikání. Charakterizovat lze OLaNO i jako mediální stranu – zde máme co do činění s rolí lídra Igora Matoviče coby jednatele sítě bezplatných regionálních tiskovin, která je nezastupitelným nástrojem účinného politického marketingu. A konečně lze bez problémů vnímat OLaNO jako stranu protestu, anti-politickou stranu, vymezující se vůči stávající politice a politickému establishmentu.

Významná je v tomto směru silná a agresivní protikorupční rétorika (v kontextu korupce jako jednoho z nejvážnějších problémů určujících nálady mezi voliči) a nevšední (extravagantní, happeningový) politický styl zejména lídra. OLaNO je dále ukázkovým příkladem politického subjektu bez jasné a rozvinuté organizační struktury, kromě několika nejbližších spolupracovníků Igora Matoviče disponuje namísto členů spíše amorfní sítí sympatizantů. OLaNO z hlediska ideologického charakterizuje ne příliš jasné vyhranění, na druhou stranu je rámcově zařazené do určité části politického spektra (OLaNO se hlásí k liberálně konzervativní pravici).

S ohledem na toto slabší ideologické vyhranění a zároveň silný akcent na konkrétní společensky citlivá témata můžeme OLaNO zařadit do kategorie *mluvčích*. Dále je v tomto směru vhodný čtvrtý Sikkův typ projekt novosti (*project of newness*). OLaNO splňuje charakteristiku strany vyznačující se prvky zařazení do části politického spektra již obsazeného jinými politickými subjekty, program slibů v oblasti očistění politického života zejména od korupce a místo v prostoru politického mainstreamu, nikoliv antisystémová pozice (viz poznámka č. 13). Kombinace silných prvků anti-politiky, jisté míry (ne ale zřetelného) ideologického zařazení a dominance a extravagantního stylu lídra se v souhrnu projevuje jedním nepřehlédnutelným znakem politiky OLaNO, kterým je nadměrná míra konfrontace jeho předsedy Igora Matoviče s lídrem SMER-SD Robertem Ficem.⁴⁴

⁴⁴Zde by se dal připomenout i Lucardieho (2000) typ *idiosynkratické* (*idiosyncratic* nebo *personal vehicle*) strany konstruované za účelem realizace osobních ambicí lídra.

V případě strany SIEŤ je patrná politika artikulace konkrétních zájmů a problémů. Lze připomenout hesla o dobře fungujícím státě a jeho spravování (symbol gazdy – dobrého hospodáře) nebo akcenty na konkrétní témata a problémy (zeštíhlení státního aparátu, problém korupce a klientelismu). SIEŤ charakterizuje zakotvení v určité části politického spektra (středopravicová formace liberálně konzervativního zaměření), její ideologické vyhranění je však spíše slabé, strana je pragmatická, což se projevilo například tím, že v době vrcholící konfrontační předvolební kampaně tato strana (na rozdíl od SaS nebo OLaNO) výslovně nevyloučila spolupráci se SMER-SD a po volbách (samozřejmě v podmínkách změněné politické situace) s ní vstoupila do vládní koalice.

Pro stranu SIEŤ jsou silně charakteristické prvky novosti především ve smyslu způsobu a okolnostem vzniku, názvu, některých aspektů fungování nebo způsobů komunikace s voliči. Z hlediska typologie Allana Sikka lze SIEŤ zařadit primárně do kategorie *mluvčích* (především artikulace konkrétních zájmů, slabší ideologické vyhranění). Z dnešního pohledu (s přihlédnutím k vývoji po volbách 2016) je možné brát SIEŤ jako příklad strany jednoho použití – charakteristické je krátkodobé prosazení se strany v kombinaci se strategií orientovanou na získání vládních postů (což se po volbách 2016 stalo, byť za jiných okolností, než si patrně i sami představitelé strany SIEŤ představovali).

Strana SME RODINA disponuje málo rozvinutou organizační strukturou a silnou rétorikou proti etablované politice. Podobně jako u OLaNO je typický akcent na konkrétní témata, přičemž v případě SME RODINA je více výrazná (i s ohledem na okolnosti vzniku strany, viz výše) konzervativní, antiglobalistická, antiimigrační a tradicionalistická agenda, která vyniká v současných střetech o čtená domáci i mezinárodní politická témata. Také v případě SME RODINA je specifický její lídr – Boris Kollár je bohatým podnikatelem, který tuto stranu založil a je tím, kdo určuje její politiku. Stranu je možné zařadit do kategorie *mluvčích* (politika konkrétních témat) a též jí vnímat jako *projekt novosti* (v zásadě podobné záležitosti uvedené výše v souvislosti s hodnocením OLaNO).

Pro všechny čtyři sledované politické strany je příznačný jev v podobě výrazné dominance lídra. Ta je dána několika skutečnostmi – osobním charismatem a s tím souvisejícím politickým stylem a komunikačními dovednostmi, v některých případech jistého odborného renomé (Radoslav Procházka), v jiných případech propojení politické a podnikatelské sféry (Igor Matovič) nebo dokonce silných osobních, případně rodinných vazeb (zejména Boris Kollár, ale do jisté míry také Igor Matovič). Ve všech případech dále platí nepřímá úměrnost ve smyslu čím slabší a méně vyvinutá organizační struktura (a málo početná členská základna), tím silnější dominance lídra. Faktická dominance lídra jde ruku v ruce s jejich silnými ambicemi. Předseda SaS Richard Sulík deklaroval po nečekaném úspěchu své strany po volbách 2016 své premiérské ambice (předseda vlády potenciální středopravicové koalice bez vítězné SMER-SD). Předseda SIEŤe Radoslav Procházka byl považován za vážného kandidáta na premiéra (např. Pravda.sk 2015) a též sám netajil své ambice v tomto směru v době před volbami, kdy SIEŤ měla ještě vysoké volební preference. Dominance lídrů byla navíc v případě již delší dobu existujících stran (tj. SaS a OLaNO) postupem času ještě spíše upevňována (odchody nespokojenců

z SaS a vznik konkurenčního SKOKu, značná míra obměny poslaneckého klubu OLaNO).

Tabulka 10: Souhrn klasifikace zkoumaných politických stran

Politická strana	Charakteristika dle novosti
SaS	očičovatel, mluví
OLaNO	mluvčí, projekt novosti
SIET	mluvčí
SME RODINA	mluvčí, projekt novosti

Zdroj: autoři

9. ZÁVĚR

Příspěvek se zaměřil na čtyři nové politických subjektů na slovenské politické scéně v posledních třech volebních obdobích. Přes mnohé komplikace byly zdůrazněny zásadní skutečnosti, které jsou přes četné odlišnosti u dotyčných subjektů spojující. Zejména jde o jejich roli ve smyslu alternativ k dlouhodobě etablovaným formacím, organizační strukturu a význam lídra. Dané subjekty tak představují vhodně a logicky vymezený předmět výzkumu. Sledované politické strany byly následně explicitně zařazeny do vymezených kategorií dle Sikkova konceptu novosti. Z textu a shrnující klasifikační tabulky (viz Tabulku 10) je patrné, že v některých případech je charakteristika sledovaných subjektů celkem zřetelná. V tomto směru je třeba reflektovat skutečnost, že novost často není zřejmá ani konceptuálně, ani empiricky (viz Hanley 2011: 131; srov. Šárovec 2018: 83). To samotný výzkum nových stran poněkud znesnadňuje, ale neznamená to, že by na něj měl výzkumník a priori rezignovat. Politické strany jako dynamičtí aktéři mohou svůj charakter působení měnit, což následně determinuje i jejich samotnou profilaci, včetně zařazení do daných kategorií.⁴⁵ Opodstatnění závěrů zvláště vynikne, pokud si postavení a význam sledovaných politických stran uvědomíme v kontextu kooperačně-konkurenčních interakcí ve stranickém systému, a to v období před a zejména po parlamentních volbách 2016.

Uzavření vládní koalice po volbách 2016 potvrdilo význam dimenze mezistranické soutěže v podobě protikladu mezi zavedenými a novými politickými stranami. Vládní koalice uzavřená po volbách 2016 byla velmi heterogenní z hlediska ideově programového, ale relativně homogenní v tom smyslu, že byla sestavena z převážně zavedených politických subjektů. Neplatí to však absolutně a v tomto směru se zároveň projeví i jiné aspekty.

Účast (nové) strany SIET ve vládní koalici převážně zavedených politických subjektů byla umožněna díky její slabší ideologické profilaci (ne tak výrazný protiklad vůči nejsilnější koalici formaci SMER-SD, zároveň programová blízkost

⁴⁵ Na tomto místě je vhodné připomenout poznámku Seána Hanleyho (2011: 127), který ve své analýze zaměřené na Českou republiku připouští směšování všech čtyř prvků jednotlivých apelů novosti, a dokonce i jejich vzájemný překryv. Mimoto podotýká, že v některých případech strany přecházejí od jedné skupiny ke druhé. Tato realita se potvrdila v případě výzkumu českého stranického systému (viz Hanley 2011; Šárovec 2018) a potvrdila se i v případě analýzy apelů novosti v rámci slovenského stranického systému.

k další koaliční straně MOST-HÍD⁴⁶), a též jistým prvkům etablovanosti (účas politiků zavedených stran KDH a SDKÚ-DS na formování SIEĽe). S tím souviselo relativně umírněné vystupování vůči zavedené politice. Naproti tomu v případě SaS byla vyloučena účast na vládní koalici s nejsilnějším sociálně demokratickým SMER-SD s ohledem na její silné ideologické vyhranění, ale zároveň též kvůli silnému antiestablishmentovému (antikorupčnímu) apelu, zaměřenému ale téměř výhradně selektivně vůči SMER-SD.

U OLaNO a SME RODINA dominoval především výrazný antiestablishmentový apel a protestní rétorika vůči etablované politice. To lze také brát jako primární důvody a logické zdůvodnění toho, proč byla vyloučena spoluúčast těchto dvou subjektů na vládní koalici s převážně zavedenými stranami jako SMER-SD nebo SNS. Vedlejší roli v tomto směru hrála ideologická motivace (ne tak silná, ale přesto protiklad liberálně konzervativního OLaNO a konzervativní SME RODINA na straně jedné a sociálně demokratického SMER-SD na straně druhé). Konfliktní linie mezi zavedenými a novými politickými stranami tedy zafungovala, ne však paušálně, ale v souladu se specifiky a dílčími rozdíly mezi zkoumanými subjekty.

Závěry založené především na politické realitě vzniklé v důsledku parlamentních voleb v roce 2016 nemohou samozřejmě automaticky vést ke všeobecnějším konstatováním, přesto je třeba vnímat, že sledované jevy se utvářely právě v průběhu tří posledních volebních období a jejich jistou akumulaci bylo možno zaznamenat právě v roce 2016. Zároveň politická konstelace vzniklá po volbách v roce 2016 (zformování vládní koalice a opozice) umožnila interpretovat a problematizovat zkoumané jevy vztahující se k tematice zavedených a nových politických stran, a to nejen v konkrétním čase, ale i z hlediska procesu formování a vývoje politické scény. Zda to však zakládá dlouhodobé trendy v podobě utváření určitého nového modelu slovenského stranického systému, je možné zhodnotit až s delším časovým odstupem.

Tato studie by tak s ohledem na všechny aspekty jejího tematického zaměření měla být chápána především jako jeden z vkladů do problematiky systematického zkoumání nových politických stran. I z toho důvodu lze legitimně považovat za užitečné tento směr výzkumu dále kontinuálně prohlubovat.

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

KDH – Křesťanskodemokratické hnutí

KDS – Konzervativní demokraté Slovenska

ES-HZDS – Lidová strana-Hnutí za demokratické Slovensko

LSNS – Lidová strana Naše Slovensko

MOST-HÍD – MOST-HÍD polgári párt občanská strana

NOVA

OKS – Občanská konzervativní strana

OLaNO – Obyčejní lidé a nezávislé osobnosti

SaS – Svoboda a Solidarita

⁴⁶Na tomto místě můžeme též zohlednit skutečnost, že po volebním neúspěchu SIEĽe (viz poznámku výše) a jejím následném faktickém rozpuštění přešla značná část jejich představitelů právě do strany MOST-HÍD (Andrej Hrnčiar, Martin Fedor).

SDKÚ-DS – Slovenská demokratická a kresťanská unie-Demokratická strana
 SIETĚ
 SKOK – Slovenská občanská koalícia – Evropskí liberálni demokrati
 SME RODINA – SME RODINA – Boris Kollár
 SMER-SD – SMER-sociálna demokracia
 SMK – Strana maďarskej koalície
 SNS – Slovenská národná strana

BIBLIOGRAFIE

- Arter, D. 2016. „When New Party X Has the ‘X Factor’: On Resilient Entrepreneurial Parties.“ *Party Politics* 22 (1): 15–26, <https://doi.org/10.1177/1354068813509523>.
- Barnea, S., G. Rahat. 2010. „Out with the Old, In with the ‘New’: What Constitutes a New Party?“ *Party Politics* 17 (3): 303–320, <https://doi.org/10.1177/1354068810369148>.
- Blaha, L., R. Žanony. 2008. „SMER-SD: od pragmatizmu k sociálnej demokracii.“ Príspevok prednesený na konferencii *Sociálna demokracia po voľbách 2006 na Slovensku*. Bratislava, 23.–24. 5. 2008.
- Bolleyer, N., E. Bytcek. 2016. „New Party Performance after Breakthrough: Party Origin, Building and Leadership.“ *Party Politics* OnlineFirst: 1–11, <https://doi.org/10.1177/1354068815626604>.
- Conti, N., V. Memoli. 2015. „The Emergence of a New Party in the Italian Party System: Rise and Fortunes of the Five Star Movement.“ *West European Politics* 38 (3): 516–534, <https://doi.org/10.1080/01402382.2014.996377>.
- Deutschlandfunk.de. 2016. „EU und Slowakei. ‘Behalten Sie das Geld!’“ [online] *Deutschlandfunk* [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: http://www.deutschlandfunk.de/eu-und-slowakei-behalten-sie-das-geld.694.de.html?dram:article_id=365986.
- Deegan-Krause, K., T. Haugton. 2015. „Hurricane Season. Systems of Instability in Central and East European Party Politics.“ *East European Politics & Societies* 29 (1): 61–80, <https://doi.org/10.1177/0888325414566072>.
- Engler, S. 2016. „Corruption and Electoral Support for New Political Parties in Central and Eastern Europe.“ *West European Politics* 39 (2): 278–304, <https://doi.org/10.1080/01402382.2015.1084127>.
- Europskenoviny.sk. 2015. „Sulík zaútočil na Merkelovú: S utečencami robíte ničivú a nezodpovednú politiku!“ [online] *Európske noviny. Brusel – Štrasburg – Bratislava*, 6. 10. 2015 [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <https://europskenoviny.sk/2015/10/06/sulik-zautocil-na-merkelovu-s-uteccami-robite-nicivu-a-nezodpovednu-politiku/>.
- Gyarfášová, O., M. Bahna, M. Slosiarik. 2017. „Sila nestálosti: volatilita voličov na Slovensku vo voľbách 2016.“ *Stredoevropské politické studie/Central European Political Studies Review* 14 (1): 1–24, <https://doi.org/10.5817/cepsr.2017.1.1>.
- Hanley, S. 2011. „Dynamika utváření nových stran v České republice v letech 1996–2010: hledání možných příčin politického zemětřesení.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47 (1): 115–136.
- Havlík, V., P. Voda. 2016. „The Rise of New Political Parties and Re-Alignment of Party Politics in the Czech Republic.“ *Acta Politologica* 8 (2): 119–144.
- Henderson, K. 2001. „Euro-scepticism or Europhobia: Opposition attitudes to the EU in the Slovak Republic.“ *SEI Working Paper* No. 50. Brighton: Sussex European Institut.

- Hino, A. 2012. *New Challenger Parties in Western Europe*. London: Routledge.
- Hlavnespravy.sk. 2015. „Matovič tvrdí, že premiér Fico má na Belize milióny dolárov, Fico podáva na Matoviča trestné oznámenie.“ [online] *Hlavné správy. Konzervatívny denník* [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <http://www.hlavnespravy.sk/matovic-tvrdi-ze-premier-fica-ze-ma-na-bize-miliony-dolarov-fico-podava-na-matovica-trestne-oznamenie/657365>.
- Hloušek, V., L. Kopeček. 2004. *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Hnutie-smerodina.sk nedat. „Naše hnutie.“ [online] *Sme rodina. Boris Kollár* [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <http://hnutie-smerodina.sk/o-nas/>.
- Hnutie-smerodina.sk. 2016. „Programové priority hnutia SME RODINA – BORIS KOLLÁR 2016.“ [online] *Sme rodina. Boris Kollár* [cit. 2018-11-08]. Dostupné z: <https://hnutie-smerodina.sk/Program-Hnutia-Sme-Rodina.pdf>.
- Hynčica, P. 2007. „Volby 2006 a zmena vlády na Slovensku.“ *Politologická revue* 13 (1): 129–150.
- Hynčica, P., P. Maškarinec, L. Novotný. 2017. *Euroskepticismus ve střední Evropě*. Praha: Academia.
- Charvát, J., P. Just. 2016. *Krise politického stranictví a nové stranické aktéry v české politice*. Praha: Metropolitan University Prague Press.
- Charvát, J., P. Just. 2018. „Politické zemětřesení? Dynamika stranického systému na Slovensku od roku 2002.“ *Politické vědy* 21 (1): 24–57, <http://dx.doi.org/10.24040/politicevedy.2018.21.1.24-57>.
- Kopeček, L. 2007. *Politické strany na Slovensku 1989–2006*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Krno, S. 1999. *Politické strany krajín východnej Európy*. Nitra: Univerzita Konstantina Filozofa.
- Leška, D. 2010. „Vývoj politickej scény na Slovensku a európske politické strany.“ Pp 179–215 in M. Goňcová a kol. *Evropská politická společnost*. Brno: Masarykova univerzita.
- Lucardie, P. 2000. „Prophets, Purifiers and Prolocutors. Towards a Theory on the Emergence of New Parties.“ *Party Politics* 6 (2): 175–185, <https://doi.org/10.1177/135406880006002003>.
- Maškarinec, P., P. Bláha. 2014. „For whom Bell Tolls: Grievance Theory and the Rise of New Political Parties in the 2010 and 2013 Czech Parliamentary Elections.“ *Sociológia* 46 (6): 706–731.
- Mesežnikov, G. 2013. „Rise and Fall of New Political Parties in Slovakia.“ Pp 53–82 in Z. Bútorová, O. Gyarfášová, G. Mesežnikov. *Alternative Politics? The Rise of New Political Parties in Central Europe*. Bratislava: Institut pre verejné otázky.
- Mešťánková, M. 2015. „Vývoj zmien vo využívaní marketingovej komunikácie v prezidentských voľbách 2014 na Slovensku.“ Pp 39–49 in P. Juhás, M. Hrušovský. *Premeny postavenia prezidentov v politických systémoch*. Trnava: FSV UCM v Trnave.
- Michelko, R. 2012. „KDH – stagnácia ako princíp.“ [online] *Slovenské národné noviny*, 10. 7. 2012 [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <http://snn.sk/kdh-stagnacia-ako-princip/>.
- Michelko, R. 2016. „Proces tvorby novej slovenskej vlády určite nebude ani ľahký, ani rýchly. Voliči: Politika sa musí zmeniť!“ *Slovenské národné noviny* 34 (11): 6.
- Noviny.sk. 2017. „Trapnučný koniec nahnedlého liberála.“ [online], *Noviny.sk*, 26. 1. 2017 [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <https://www.noviny.sk/komentare/174159-trapnucky-koniec-nahnedleho-liberala>.
- Perottino, M. 2015. „Expertiza v českých politických stranách: poznámky k teoretickému a praktickému rámci.“ *Acta Politologica* 7 (2): 119–132.

- Postoj.sk. 2016. „Prečo bude Procházka opäť skokanom voleb.“ [online] *Postoj.sk*, 14. 1. 2016 [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <https://www.postoj.sk/9870/preco-bude-prochazka-opaet-skokanom-volieb>.
- Pravda.sk. 2015. „Prieskum: Najväčšie šance nahradiť Fica má Procházka.“ [online] *Pravda.sk*, 26. 12. 2015 [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/parlamentne-volby-2016/clanok/378131-prieskum-najvacsie-sance-nahradit-fica-a-smer-sd-ma-prochazka-a-siet/>.
- Pravda.sk. 2016. „Weisenbacher: Strana OĽaNO funguje ako rodinná firma.“ [online] *Pravda.sk*, 26. 10. 2016 [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/409126-weisenbacher-strana-olano-funguje-ako-rodinna-firma/>.
- Procházka, R. 2011. *Lud a sudcovia v konštitučnej demokracii*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Rtv.sk. 2016. „Parlamentné voľby 2016 – diskusi.“ [online] *RTVS* [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <https://www.rtv.sk/televizia/archiv/10305>.
- Sas.sk. 2016. „SaS. Volebný program.“ [online] *Sloboda a solidarita* [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: http://www.sas.sk/program/file/4330/SaS_volebny_program.pdf.
- Siet.sk. „O strane. Čo je Siet? Siet ako symbol.“ [online] *Siet* [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <http://siet.sk/o-strane/>.
- Sikk, A. 2005. „How Unstable? Volatility and the Genuinely New Parties in Eastern Europe.“ *European Journal of Political Research* 44 (3): 391–412, <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2005.00232.x>.
- Sikk, A. 2012. „Newness as a Winning Formula for New Political Parties.“ *Party Politics* 18 (4): 465–486, <https://doi.org/10.1177/1354068810389631>.
- SME. 2012. „Matovič prekrúžkoval pravicu.“ *SME*, 12. 3. 2012: 11.
- Sme.sk. 2014a. „Procházka chce zrušiť tri ministerstvá, ukázal program.“ [online] *SME* [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/7209016/prochazka-chce-zrusit-tri-ministerstva-ukazal-program.html>.
- Sme.sk. 2014b. „Procházka: Nechcem byť lídrom pravice. Gazda je krajšie slovo.“ [online] *SME* [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/7140772/prochazka-nechcem-byt-lidrom-pravice-gazda-je-krajšie-slovo.html#ixzz4cpDo0JU9>.
- Stauber, J. 2017. „Institutionalization of Nationalized Party System: The Czech Case.“ *Acta Politologica* 9 (3): 46–65.
- Sulik.sk. 2016. „Aj pravicový volič si zaslúži istoty.“ [online] *Richard Sulík. Spravme Slovensko lepším!*, 20. 1. 2016 [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <http://sulik.sk/aj-pravicovy-volic-si-zasluzi-istoty/>.
- Šárovec, D. 2016. „Nové politické strany: novost, teoretické koncepty a možnosti jejich využití v ČR.“ *Politics in Central Europe* 12 (2S): 9–27.
- Šárovec, D. 2017. „Krajské voľby 2016 a nové politické strany v Českej republice.“ *Central European Journal of Politics* 3 (2): 1–25.
- Šárovec, D. 2018. „Nástup nových politických stran v ČR od roku 2013: hnutí ANO 2011 a Úsvit přímé demokracie pohledem konceptu novosti.“ *Sociológia* 50 (1): 78–113.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. 2010. „Voľby do NR SR 2010.“ [online] *Štatistický úrad Slovenskej republiky* [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2010/>.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. 2012. „Voľby do NR SR 2012.“ [online] *Štatistický úrad Slovenskej republiky* [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2012/>.

Štatistický úrad Slovenskej republiky. 2016. „Voľby do NR SR 2016.“ [online] *Štatistický úrad Slovenskej republiky* [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2016/>.

Topky.sk. 2015a. „Podnikateľ Kollár šokoval Slovensko: Pozrite sa, ako sa vyjadril na adresu homosexuálov!“ [online] *Topky.sk*, 24. 1. 2015 [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <http://www.topky.sk/cl/100313/1452349/Podnikatel-Kollar-sokoval-Slovensko--Pozrite-sa-ako-sa-vyjadril-na-adresu-homosexuálov->.

Topky.sk. 2015b. „Opozícia reaguje na smerácke sociálne balíčky: Máme sa báť spojenia Matoviča s Ficom?“ [online] *Topky.sk* [cit. 8. 11. 2018]. Dostupné z: <http://www.topky.sk/cl/100535/1492443/Opozicia-reaguje-na-smeracke-socialne-balicky--Mame-sa-bat-spojenia-Matovica-s-Ficom->.

Vlčej, J. 2015. „Prezidentské voľby v SR z hľadiska historickej perspektívy so zameraním na voľby 2014.“ Pp 28–38 in P. Juhás, M. Hrušovský. *Premeny postavenia prezidentov v politických systémech*. Trnava: FSV UCM v Trnave.

Žuborová, V. 2015. „Newcomers in Politics. The Success of New Political Parties in the Slovak and Czech Republic after 2010.“ *Baltic Journal of Law & Politics* 8 (2): 91–111, <https://doi.org/10.1515/bjlp-2015-0020>.

SUMMARY

In our paper, we have analyzed four new political parties that were established on the Slovak political scene over the course of the last three election periods (2010–2012, 2012–2016 and 2016–2020) – Freedom and Solidarity (SaS), Ordinary People (OLaNO), the Slovak Conservative Party (SIEŤ) and We Are Family. We have focused on analyzing the typology of newness according to the concepts of Allan Sikk and characterized the entities in question based on these concepts. At the same time, the paper is aimed at analyzing the dimension of inter-party competition and the operation of the Slovak party system in the sense of established political parties versus new parties. By analyzing the program characteristics, organization structure, personnel of the parties, or the operation and role of these political parties, we have reached conclusions that incorporate the parties into individual categories according to A. Sikk's concept. We have evaluated SaS as purifiers (strong ideology in the sense of promoting right-wing neoliberal policy) and prolocutors (specific topics, primarily the agenda of the battle against clientelism and corruption). We have placed OLaNO into the category of prolocutors (also specific topics primarily in the field of the fight against clientelism and corruption). In terms of A. Sikk's typology, the SIEŤ party can also be placed primarily in the category of prolocutors (primarily the articulation of specific interests, weaker ideological distinction, greater emphasis on the idea of a functioning state and administering it in terms of specific topics and problems, for example reducing the size of the state apparatus or also the issue of corruption and clientelism). Similarly to OLaNO, We Are Family party is typical for its accent on specific issues with a conservative agenda that comes to the forefront (sometimes almost rigidly). In this case as well, we can view the given group as a category of speaker. We also see the OLaNO and We Are Family parties as a project of newness that is typical for its elements of involvement in a segment of the political spectrum already taken by other political entities (in this case the right side of the political spectrum) and a program of promises in the area of purifying political life, primarily corruption. For all four researched political parties, the distinct dominance of its leader is typical, a factor which highlights the significance and elements of newness. We have strongly emphasized many shared characteristics of the four studied parties, which corresponds with the fact that lines of conflict can be observed in the contemporary Slovak party system as well as the corresponding differences between the established parties and new parties. Proof of this can be seen in the makeup of the government coalition agreed upon in the 2016 elections, which was highly heterogeneous in terms of its program but relatively homogeneous in

terms of being made up primarily of established political entities. This, however, does not apply absolutely. On the contrary, it is necessary to consider the numerous specific elements of the studied political parties and the differences between them that we have reflected, analysed and assessed in the form of conclusions representing the fundamental outputs of our paper.

SACRED ROMANESQUE ARCHITECTURE OF KNIGHTS HOSPITALLER IN THE POLISH LANDS

Paulina Gorazd-Dziuban*

Abstract: *The Romanesque Knights Hospitaller's churches on the Polish Lands are only a fracture of the catalogue of the medieval architecture. Despite their small contribution to the history of the Church, they are extraordinary elements of the rich history of the Piast State. The paper will be based on historical studies on the history of the Order of Hospitallers; both in the Holy Land and, above all, in the Polish lands. The supplement will be research in the field of archeology concerning the main architecture, particular elements of which became the basis of developing the topic of Romanesque churches belonging to the Knights of St. John. The results of the research allow, to a large extent, to supplement and verify information about specific churches based on historical context. As a result, the presentation of the chosen churches mainly in Silesia and Pomerania will be based on the development of their original shape. These are used to present the development of endowment, their worship, ideological links and the functioning of the church as a temple in secular space. The presentation of the expansion of medieval culture of the Maltese Order allows a better understanding of their modest contribution to the development of Romanesque sacred constructions.*

Key words: *medieval architecture, Romanesque churches, hospitals, Knights Hospitallers, Templar Knights, Poland Kingdom, Silesia.*

DOI: <https://doi.org/10.24132/actaff.2018.10.2-3.2>

*PM.A. Paulina Gorazd-Dziuban, Institute of Archaeology, Faculty of Sociology and History, University of Rzeszów, paulina.gorazd@gmail.com.

1. INTRODUCTION

The history of Romanesque churches, including those of the Order of Saint John, located on Polish lands was the subject of research by historians and architects, but archaeological research has been carried out in two cases only. This article aims to highlight the problems of the temples belonging to the Knights Hospitaller, and to explain the foundations they obtained after the fall of the Knights Templar. The Churches owned by the monks of St. John were only a small part of the catalogue of medieval architecture in Poland. Despite this, they enrich the history of the Piast State and are the determinant of the idea which the donors were guided in the context of the development of their goods as well as spiritual enrichment. It was mainly this activity, associated with taking care looking after the pilgrims arriving in the Holy Land, which became the foundation for the charity of the fraternity, which, in time, would become a convent.

The history of Sovereign Military Hospitaller Order of Saint John of Jerusalem, of Rhodes and of Malta (Latin: *Supremus Ordo Militaris Hospitalis Sancti Ioannis Hierosolymitani Rhodius et Melitensis*) begins before the first crusade. Hereupon the Amalfi merchants, including Mauro di Pantaleona, purchased the area near the Holy Sepulcher from the caliphs of Jerusalem to build a hospice for pilgrims from Europe (Lange 1994: 15). Within Benedictine Abbey of Our Lady of Latin, a shelter was built for pilgrims and the poor of St. John the Baptist (Heś 2007: 26). Another name given to the hospital at which the organization was able to operate was *patrocinium* St. John the Dweller (Lange 1994: 15). The community was officially recognized by Pope Paschalis II in 1113. He established a fraternity at the hospital of St. John in Jerusalem, a religious congregation that was excluded from church structures, and which was the authority of the bishops either (Flavigny 2017: 13).

Brother Gerard, who, thanks to his organizational capacity, was the first source of power to leave a well-functioning community with its headquarters in Jerusalem, established the first European branch with fixed incomes (Heś 2007: 26–27). In Gerard's time, a white cross with the eight endings was trimmed on the distinctive black overcoats to distinguish the monks from ordinary people and from other members of the congregation (Flavigny 2017: 21).

Gerard's immediate successor, Raymond of Puy, believed that the task of the fraternity should also protect the pilgrims on all the routes that led to Jerusalem. Despite their new duties, the monks were faithful to the original charitable causes (Lange 1994: 16).

During the second crusade, numerous assignments for the Hospitallers in Central Europe were made by various personalities, testifying to the efforts of the Order's authorities to acquire facilities at the ends of the Christian world (Starawska 1999: 25).

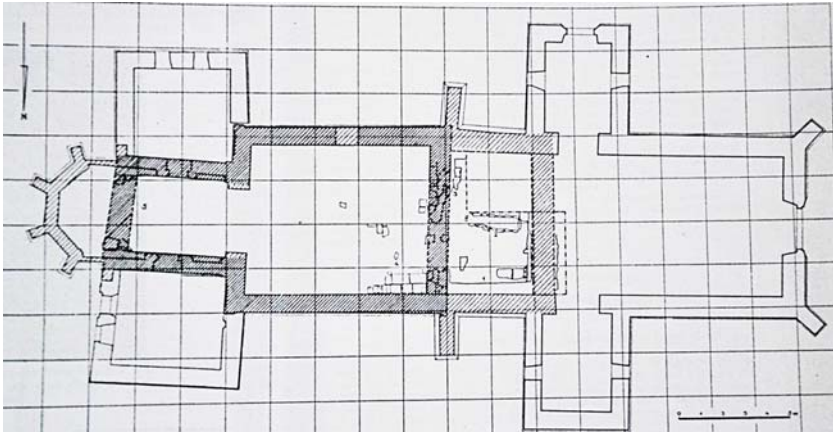
2. SOVEREIGN MILITARY ORDER OF MALTA IN POLAND

The oldest headquarters of the Sovereign Military Order of Malta in Poland was a house in Zagość in Little Poland. Henryk Sandomierski's legal act does not give

dates, and therefore there are many hypotheses around the date of bringing the hospital to Zagość (Heś 2007: 58). The most probable theory is that in the year 1154, when the prince who had participated in the Jerusalem Crusade promised to transfer the goods to the hospital, appearance of which in Poland from the Bohemia and Moravian territories is determined before 1165/1166. The testament to the character of Henry's diploma supports this hypothesis (Smoliński 2008: 27–28). The prince gave the monks additional privileges in Czechów, Małogoszcz and Kije. At the end of the legal act he requested his brothers and their descendants not to stop their donations after his death, and to release the monks from tribute to the prince. In addition to this, permissions were given for the legal act of permanent residence and a temple (Wrzesiński 2007: 13). The hospital in Zagość already existed, probably together with the abbey, unlike the old monastery as it was founded later in the third or fourth quarter of the 12th century, as evidenced by the source dating associated with the preserved architectural detail (Świechowski 2009: 669).

Romanesque church of St. John the Baptist was significantly rebuilt during the Gothic period, when the east wall of the presbytery and the western wall of the aisle were demolished. Internal dimensions of the endowment are: aisle – 6,76×8,28 m, presbytery – 3,40×5,30 m. Partition of the exterior walls and windows of the chancel from the original structure has been preserved (Świechowski 2009: 668–669). The side walls of the Romanesque presbytery are preserved as a whole, while the lateral walls of the aisle are preserved to the height that most probably corresponds to the level of the base of the windows' arches. Only the wall of the western façade and the wall of the presbytery closure survived in fragments, and were discovered by archaeological excavations (Dąbrowska, Tomaszewski 1964: 288). The church is an oriented building (Figure 1), and originally had its own western tower (Herrmann, Winterfeld 2015: 93). The chancel was closed and there were sacristies on both sides. The western wall of the Romanesque nave was broken down, as the church was expanded into this direction. The extension of the nave is connected with an entrance in the southern part and with the chapel of St. Isidore in the northern part. At a depth of about 70cm from the current level, there are fragments of the Romanesque floor *in situ*, which consisted of large, rectangular limestone slabs. The floor slabs were laid on pink mortar with lime of white limestone. The interior of the aisle was illuminated with 6 window openings, which were double-sided and arranged symmetrically in three side walls. In the chancel there were two opposite windows, also jamb closed with a full arch. There is an entrance portal along southern wall closed with a full arch (Dąbrowska, Tomaszewski 1964: 287, 289). The original nave was covered with a flat wooden ceiling and the chancel carries traces of a groined vault. The external façades in the original form had rich division in the form of corner lesenes with lace decoration in the corners and two stories divided by a profiled cordon in the nave and the step of the window in the presbytery. In the nave part, the lower floor had a profiled pedestal and the upper part of the windows, three on each side in the fields and separated by half-columns, which supported the arcade frieze (Świechowski 2009: 669). Outside the nave northern wall, there was a limestone block with the image of the church in Zagość (now located in Wiślica). On another stone on the northern side of the aisle, the chancel was carved with a representation of a dragon that should prob-

Figure 1: Plan of church in Zagość



Source: Dąbrowska, Tomaszewski (1969: 289)

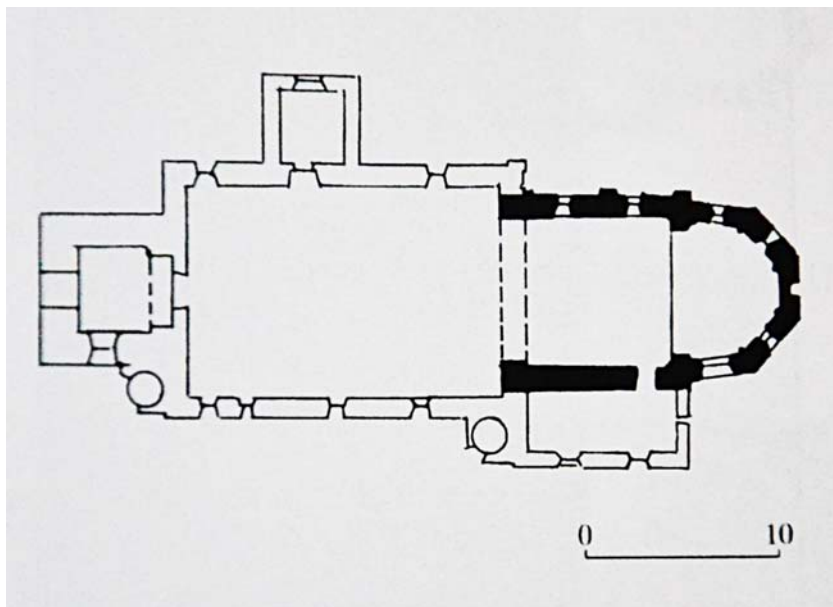
ably have had a magical function to protect the temple against the access of evil powers. Also, on the north side of the chancel wall, there was a shield filled with an illegible drawing (Mroczo 1988: 103). The richness of the decor of the façade does not exist elsewhere within Poland, both in terms of the two-story division, the division of the façade with half-columns, and the arcade frieze enriched with bas-reliefs (Dąbrowska, Tomaszewski 1964: 296). The preserved Romanesque details seem to suggest Lombard influences, assuming that the architect was a Hospitaller, or brought his kinsman (Lange 1994: 60). The sacred building was made of limestone crushes, probably from the quarries of Welcz located about 7 km away. The walls were complemented with architectural elements carefully. Limestone occurs from the height of 10–50 cm. The length varies, sometimes reaching over 70 cm (Dąbrowska, Tomaszewski 1964: 292).

Headquarters in Zagość existed until 1321, when its goods were transferred to the Wrocław bishopric as compensation for the church process (Starnawska 1999: 27).

In Silesia, the first foundations for Hospitallers appear from the 1180s to the early 13th century. Their origins are linked to the 12th century-crusade and the great popularity of the cross among the clergy and the influential landowners (Heś 2007: 60).

The main centers for the Silesian Hospitallers are two houses located in the Bohemia – Kłodzko and Moravia – Grobniki (Starnawska 1999: 38).

Bringing the monks to Tyniec nad Ślężą (german: Gross-Tinz an der Lohe) is associated with preparations for the Third Crusade, in which the Bohemian and Polish crusaders were to participate (Wrześniński 2007: 25). The surviving documents of the Bishop of Wrocław, Żyrosław II, give the St. John's monks a new outpost. It was a church in Tyniec with tithing from Tyniec, Piława, Goślawice, Młodoszowice and Glinica (Stelmach 2000: 124).

Figure 2: Plan of the church in Tyniec nad Ślężą

Source: Świechowski (2009: 585)

Temple of the Invocation of St. Archangel Michael was built as an oriented building (Figure 2), made of broken stone (nave) and brick (presbytery). It was a one-nave building with a separated chancel closed with a pentagonal. Internal dimensions of the endowment are: presbytery – 8.40×8.20 m with the length of the apse reaching 4.70 m, and the nave – 11.70×17.35 m. The building is not homogeneous, as evidenced by the materials used. In the eastern corners of the aisle, there are fragments of shafts still preserved. The chancel was built with bricks of $21 \times 13 \times 8.5$ –9 cm dimensions. The unpreserved vaulting above the chancel was supported on the cup-shaped shafts by a palmetto ornament and a plant-based motive a form that is characteristic of the second quarter of the 12th century. Based on the preceding curation of the Romanesque relics of the church of the Hospitallers, this part of the church is dated to the end of the 12th century (Świechowski 2009: 585–587). The properties of Tyniec were confiscated by the Prussian authorities at the beginning of the 19th century (Heś 2007: 64).

Ever since its formation from the Order of territorial divisions, Silesia has been part of the “language sphere” of Germany, which spread throughout Central and Eastern Europe, from Scandinavia to the Balkans. It was only natural that such a large area would be divided into smaller administrative units that would correspond to the existing regions (Lange 1994: 65).

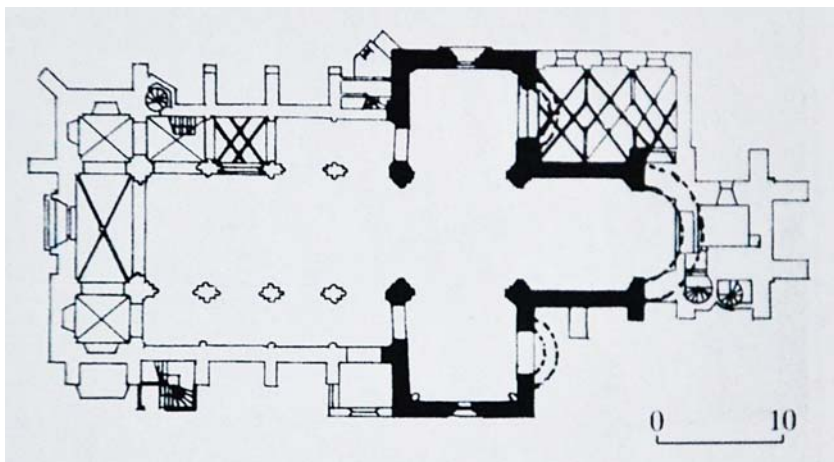
Therefore the headquarters in Złotoryja is considered the oldest municipal endowment. The first information confirming the presence of the Hospitallers comes

from 1267, when the pope Clement IV ordered an investigation into a complaint made by the monks against prince Boleslaw accused of breaching the income agreement (Wrzesiński 2007: 28). The patronage was granted to the Hospitallers by Boleslaw in the years 1242–1267 (Heś 2007: 72). It is known that by then the monks had already been in the city, however, it is not known to what extent they participated in the construction of the church (Lange 1994: 71).

The parish church in Złotoryja under invocation of The Blessed Virgin Mary (Figure 3) is an oriented building, brick-made of sandstone (southern transept) and bricks (chancel and the northern arm of the transept), having three naves with a transept and a separate chancel, which was originally closed with an apse. Internal dimensions of the endowment are: presbytery – 9.10×9.25m, with the apse ray of transept reaching 2.40 m (Świechowski 2009: 679). The original building was designed as a three-nave basilica with a transept, presbytery and three apses from the east. The eastern part was completed with the transept and the pillars of the crossing, and the intention was to elevate the basilica to substitute for existing low arches which connect transept arms to lateral aisles (Kozaczewska-Golasz 1986: 28). The Late-Romanesque phase erected cruciform pillars with massive half-columns, which support the transverse arches and shafts corresponding to the diagonal ribs. The bases of the deep-cut are decorated with corner frogs in the shape of stylized leaves. The way of shaping the bases resembles the western part of the Cistercian church in Trzebnica (although it should be emphasized that they are not identical). From the original building, a round window with a secondary built-in ornamentation has been preserved in the northern wall (Jarzewicz 2014: 292). Romanesque origin is revealed by preserved portals in the transept. The southern portal is currently compatible, with free-standing, semi-circular columns. The tympanum is smooth. Originally, the portal was probably a projection; the extended part was broken off during the veneering. The traces of this manipulation are straight-cut profiles and protruding fragments in the base part. The second, northern, portal is a risalite with free-standing columns, with an entrance completed with equilateral arch. The columns were made of the same type of stone or filled with small fragments. Bases with plinths are almost identical to those in the southern portal. The main differences between the portals are in the capitals and the archivolt (Kozaczewska-Golasz, Kozaczewski 2009: 207). The forms of the portals at the southern peak are strictly Romanesque; those in the northern part are early Gothic, which indicates the time of construction of the eastern side of the church in 1212–1241 (Świechowski 2009: 684). Conservative base and headstone stonemason, especially the portals, shows the involvement of a specialized workshop, influence of which can be observed in other constructions from the immediate vicinity of Kaczawa (Świechowski 1990: 43). In 1810, as part of the secularization of religious property in Prussia, all the goods of the Order became state property. That was the end of the Maltese headquarters in Złotoryja (Lange 1994: 69).

Another church that was under the patronage of the Hospitallers was the church of The Blessed Virgin Mary in Lwówek Śląski. It was given to Prince Bernard Lwówecki in 1281 (Heś 2007: 75). The building was funded by Henryk Brodaty. In this case, Hospitallers had lived there before (Lange 1994: 71).

Figure 3: Plan of the church in Złotoryja



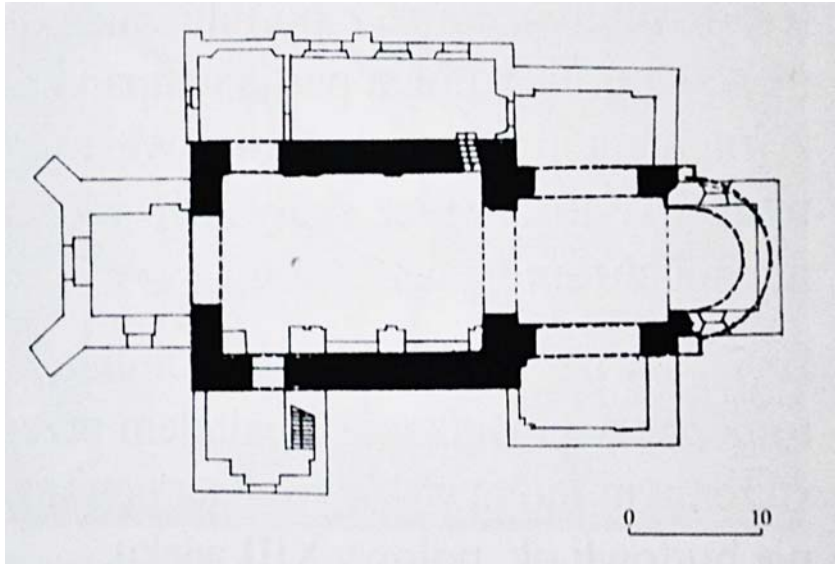
Source: Świechowski (2009: 679)

Out of the original building – probably a three-nave basilica – a two-storey western façade remained. It is characterized by uniformity of the edifice in the lower part, in which the lesenes and compose square prisms in the floor plan of the towers, passing to the octagon shape in higher levels. The division of the composition is typically Romanesque (Świechowski 2009: 289). In the preserved part, there are two portals – one on the western façade and the other at the entrance to the musical choir. The western portal seems to be largely variegated as it is made of yellow and pink sandstone. The portal in the western façade is an avant-corps with an octagonal curve and a tympanum. The lower part of the jambs with the bases is below ground level. The portal leading from the choir to the tower is supplemented with one pair of columns with a pointed curve. The entrance was closed with a three-lined curve. Bases and lower parts of the columns were destroyed (Kozaczewska-Golasz, Kozaczewski 2009:152, 154). The *corps de logis* of the original building was demolished at the time of construction of the late Gothic temple. As indicated by the development of the corners on the eastern side, the corps was slightly narrower than the façade. The main changes were to wall up the rosette in the center of the façade, which was occupied by Gothic gable of portal, and replaced by late gothic windows. Preserved architectural details (profiles of cornices, window frames or portals of porches) allow to date the object in Lwówek Śląski to about 1260–1270 (Świechowski 2009: 291). Being an example of the façade of a parish church, the same Saxon models represented an attractive form for Silesia in the first half of the 13th century (Świechowski 1990: 34).

Headquarters in Lwówek Śląski remained until the beginning of the 19th century, when the monastery was taken over by Prussia (Starnawska 1999: 49).

The next sacral building was located in the town of Brzeg. Patronage over the parish church was received by the Hospitallers in 1280 from Prince Henryk IV

Figure 4: Plan of the church in Brzeg

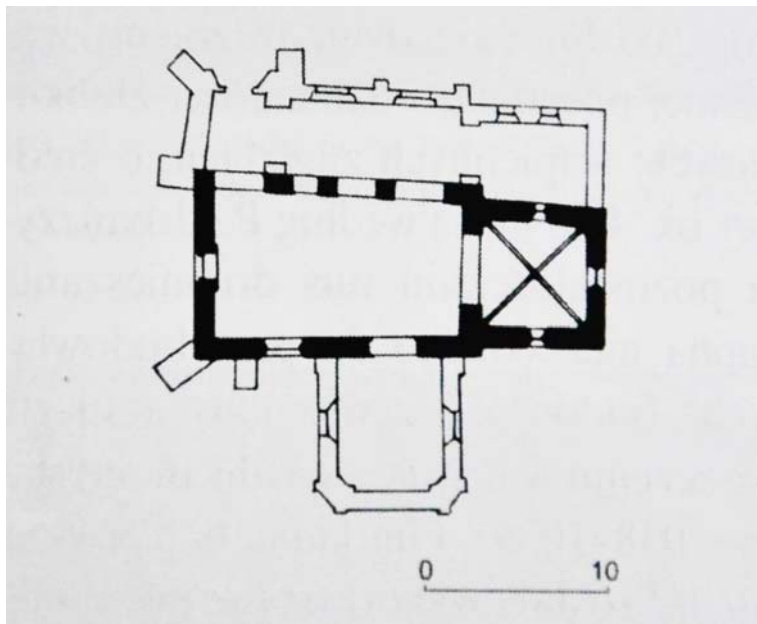


Source: Świechowski (2009: 48)

Probus. The proximity of Brzeg and Łosiowo allows us to assume that the initiative of obtaining this temple came from the elite of monks from Łosiowo (Starnawska 1999: 42).

The Romanesque church endowment of the God's Corp in Brzeg was an oriented (Figure 4) one-nave building using the Slavic bricklaying system with a separate presbytery closed by the original apse. Only the walls of the aisle remained from the original building in full height, partly presbytery, while the apse was distinguished during the archaeological research. The temple's structure was destroyed by the construction of a Gothic tower and interior was completely revamped in the baroque style. The gable wall between the nave and the chancel is preserved in the attic, while the nave wall itself remained visible in a fragment of the arcade frieze (Świechowski 2009: 49).

It is estimated that the Hospitallers founded about 30 churches in Silesia. The focus on pastoral activity was characteristic for the Silesian region, and caused more and more "burghers" to manage the goods of the Order, example of which could have been seen in Brzeg (Lange 1994: 64, 70). The first monastic endowment in Silesia was influenced by the Bohemian and Moravian neighborhood (already heavily occupied by the Maltese Order), the interest of the Hospitallers by the Bishop of Wrocław – Żyrosław, and local knights. At the turn of the 12th and 13th centuries, religion entered the way to create a separate administrative unit of the Order. In 1205, it was subordinated to the Silesian master Robert (Smoliński 2008, 129). In Silesia, the monks did not develop characteristic type of two-storey

Figure 5: *Plan of the church in Poznań*

Source: Świechowski (2009: 382)

chapels; they served religious purposes only (lower level) and as a hospital (upper level). At least until the 15th century, headquarters had their own internal infirmary (Heś 2007: 342, 344). Therefore, it was then that the Maltese Order, in agreement with the councilors, prepared a regulation that defined who and in what conditions would be staying in a hospital-hospice. A small number of hospitals (e.g. Poznań, Wrocław, Złotoryja, Zagość) related to the number John Baptist's monks, was rather moderately involved into this activity (Wrzesiński 2007: 43–44).

Outside of Silesia, Hospitallers also received goods in Great Poland. For the hospital-hospice activity for the poor and wanderers, the monks received tithes from seventeen villages (Lange 1994: 100). Mieszko Stary invited the Hospitallers to Poznań, and in 1187, he gave them the hospital of St. Michael (founded by the Bishop of Radwan in 1170), located outside the area of the then development (Starnawska 1999: 36). The origins of the Poznań Hospitallers are not known. Most likely, they arrived from Moravia or Bohemia, possibly from the already mentioned convent in Zagość. It is certain, however, that the authorities of the headquarters had resided in Prague (Lange 1994: 102).

Parish church of St. John of Jerusalem Behind the Walls, formerly St. Michael in Poznań (Figure 5) is an oriented building, brick-built in the venetian system: one nave with a separate chancel that was closed straight. Internal dimensions of the endowment are: presbytery – 5.90×5.90 m, nave – 7.80–8.30×13.30 m. The spatial

layout of the interior and the masonry itself have undergone significant changes due to numerous alterations. From the original building period, brick groined vaults with ribs in the chancel survived together with partly walled nave and a recessed oculus in the western façade. In the nave originally covered by a beam ceiling, a star-vaulting was built and the building was buttressed. On the right side of the western portal, a capital letter was placed with a floral motif, however, on the left, was a base of column used instead. Type of spatial layout combined with details of construction technique (brick dimension $30 \times 13.5\text{--}14.5\text{--}15 \times 7\text{--}8$ cm) indicates the time of the construction of the building; around the middle of the 13th century (Świechowski 2009: 382–384). At least from the middle of the 14th century, the church of John of Jerusalem (Baptist) served as a parish church. This premises was secularized by the Prussian government in 1832, after the death of the last Knight Commander Andrzej Marcin Miaskowski (Koszutski 2013: 12). What distinguishes the Poznań headquarters from the previously mentioned is its operating time, over 600 years (Lange 1994: 101), (after the cassation of Hospitallers who returned to Poznań in the early 1990s).

The churches mentioned above had originally belonged to the Order of Hospitallers (Figure 6). Thanks to preserved sources, written and partially verified, we are able to determine their development in Romanesque style and to trace the history of the headquarters which they were subjected to. In addition to the above mentioned areas, monks also had estates in Pomerania and Kujawy (the temples were built in Gothic style).

3. POOR FELLOW-SOLDIERS OF CHRIST AND OF THE TEMPLE OF SOLOMON IN POLAND

As a result of the dissolution of the Templar Order in 1312, the offertory donated under the auspices of the Hospitallers came to the next temples. Their number is similar to that in the earlier part of the paper (Table 1).

Table 1. Hospitaller's romaneseque churches

Place	Dating	Invocation	Affiliation
Brzeg	1st half XIII c.	Corpus Christi	Silesia
Lwówek Śląski	about 1260–1270	Blessed Virgin Mary	Silesia
Poznań	half XII c.	St. Michael Archangel; now: John of Jerusalem	Great Poland
Tyniec nad Ślężą	2nd quarter XIII c.	St. Michael	Silesia
Zagość	3/4th quarter XII c.	John the Baptist	Little Poland
Złotoryja	1212–1224	Blessed Virgin Mary	Silesia

All the changes Hospitaller's commanders made that occurred during the Middle Ages, especially after the disposal of the Knights Templar, were a good example of the attempt by the Order to adapt to the political situation after the crusades (Starnawska 1992: 3).

The Templars came to Poland in the third decade of the 13th century. This was due to the policy of the Order, which began to take care of its acquisition of goods

in Europe. They were brought back to the Polish territories thanks to simultaneous endowment: Henryk Brodaty (Leśnica), Władysław Odonic (tithes) and Barnim I (Banie). The simultaneous action of three rival princes indicates the inspiration of the Order, which wished to expand its estates at any cost (Starnawska 1999: 55). The lands that were given to the Templars were located in the March of Brandenburg, Mecklenburg and neighboring parts of Pomerania. After some time, an administrative unit called the Brandenburgian Baleat was established (Lange 1994: 90).

After the loss of the Holy Land by Christians, the meaning of the existence of the Templars or the Hospitallers in the after-Crusade period was questioned. It is well-known FACT that the Order of the Knights of Christ did not survive the crisis, and its knightly character made it difficult to adapt to the new role (Starnawska 1992: 3). Much of the area that belonged to the Order of the Knights of the Temple had been originally uninhabited. At the time of their dissolution in 1312, the Templars possessed goods with strong centers in Leśnica, Chwarszczany, Sulęcín, Wielka Wieś, Czaplínka and Rurka. All these “houses” and estates, according to the bull of Pope Clement V, passed into the hands of the Order of St. John (Lange 1994: 91) (Table 2).

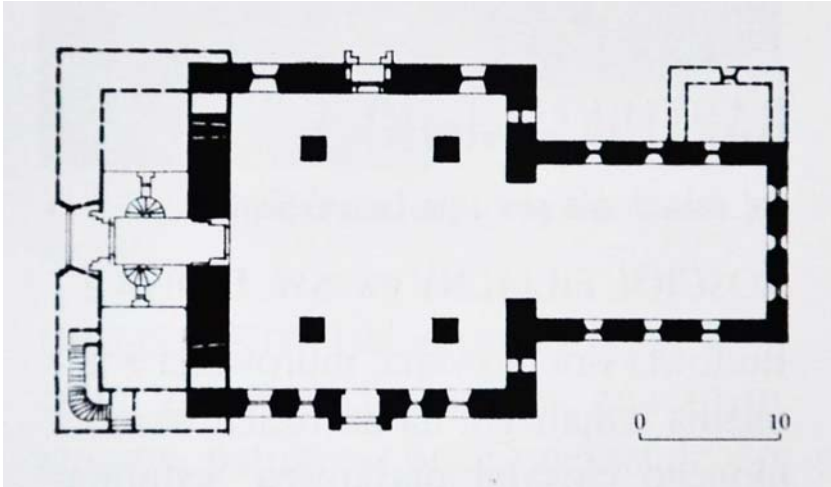
Table 2: Churches acquired from Knights Templar

Place	Dating	Invocation	Affiliation
Banie	half XIII c.	St. Mary Magdalene; now: Our Lady of Support of the Faithful	Pomerania
Łagów	about half XIII c.	originally unknown; now: St. Antoni from Padua	Silesia
Rurka	after 1234	unknown	Pomerania
Swobnica	after 1234	Originally unknown; now St. Casimir	Pomerania

4. ROMANESQUE CHURCHES ACQUIRED FROM KNIGHTS TEMPLAR

One of the settlements which was part of the Hospitallers’ goods was the town of Banie (Figure 6). Here IS the Church of Mary Magdalene, and, in the moment of changing the “owner”, the Church of Our Lady of Support of Faith. The temple is one of the most monumental endowments made solely by the use of overhead erratic ias a building block. The church remained almost intact until the 19th century (Świechowski 1990: 171). The temple is an oriented, three-nave, three-spanned pseudo-basilica with a separate straight-closed presbytery. Internal dimensions of the endowment are: presbytery – 9.90×15 m, nave – 18.50×17.35 m; wall thickness – 1.35 m (east chancel), 2.85 m (western nave). To the almost square corpus, four pillars were introduced. The interlaced arcades and rainbow arches originate the original building. The presbytery with the main nave was covered by a beam ceiling. From the original opening a part of the entrance on the southern aisle the eastern side, partly through the entrance opening, which leads to the former sac-

Figure 6: Plan of the church in Banie



Source: Świechowski (2009: 43)

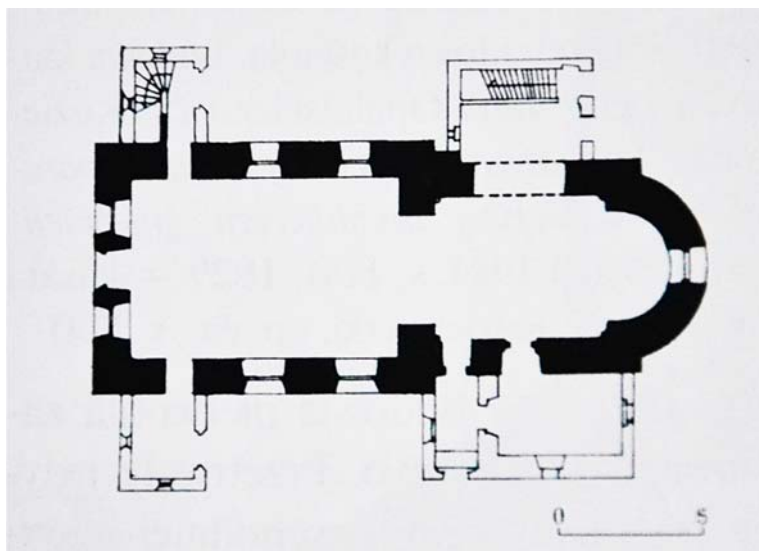
risty (Świechowski 2009: 43–44). The presbytery is of a small size and ends with an apse, a rectangular choir illuminated by three windows related to the monastery architecture (Świechowski 1990: 44).

Another church among the estates of St. John's monks was the temple of St. Antoni from Padua (the original name is not known) in Łągów. It is a one-nave building with a separate chancel closed with a semi-circular apse (Figure 7). Internal dimensions of the endowment are: ray of apse – 2.10 m, presbytery – 6.55×5.50 m, nave – 10.35×6.90 m. The apse is vaulted and the presbytery was covered by a wooden ceiling. The church was built of quarry stone, and maintained its spatial layout (Kozaczewski 1994: 22); however, all windows and entrance openings have been transformed (Świechowski 2009: 292). The temple's building survey has revealed that it has essentially two phases of construction, which fall into the high and late Middle Ages. The outer eastern wall of the chancel suggested the existence of a fragment of an earlier building, adapted for the construction of the later Gothic church (Michno 1969, 351). The Łągów temple met the religious needs of the inhabitants of the bailey and the village, as mentioned in the inventory book, and fulfilled parish functions for the nearest neighborhood of Łągów (Przybył 2006: 403) To Hospitallers from Łągów also owned land previously belonging to Templars from in Wielowie, Boryszyn, Templewo, Żarzyn or today nonexistent Cemelno (Wasilkiewicz 2016: 196–197).

The village of Rurka, situated in Pomerania, was another village that fell into the hands of the Hospitallers. There is a preserved chapel raised by the Templars with its original name being unknown until today.

The former chapel of the Knights of Christ is an oriented building (Figure 8), made of granite slabs, having one nave with a separate straight-closed pres-

Figure 7: Plan of the church in Łagów

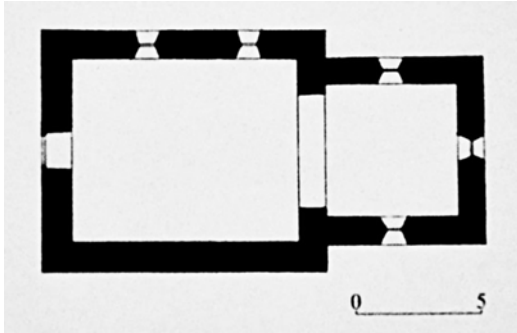


Source: Świechowski (2009: 292)

bytery. Internal dimensions of the foundation are: presbytery – 5.04×6.25 m, nave – 5.04×6.25 m, wall thickness – 1 m (presbytery), 1.15 m (nave; Świechowski 2009: 401). What distinguishes the chapel in Rurka from its modern buildings is the unique, extremely accurate way of turning granite cubes that make up the original face of the outer walls. Despite the numerous chapel's transformations, the temple retained the best visible mass of the early priests of the Templar monks in Eastern Europe. Its ground plan refers to the simplest religious buildings of this type. The walls were built with the technique of *opus emplectum*. The center of the wall was filled with broken stones, granite shells, and covered by lime-sand mortar. There are small boulders built in within the outer face of the wall (Kolosowski 2009: 547–548). The original semicircular windows were preserved in the presbytery and the northern wall of the nave. The walled-up jamb of the circular window is preserved in the western peak wall and the semi-circular portal in the northern wall of the aisle. Above the current ceiling in the presbytery there are prominent brackets of the arched ceiling's corbels, probably forming a sacral vault (Świechowski 2009: 402).

The interior of the former temple of the monastery exposes the scale of the destruction that has taken place since the end of the 19th century, replacing the granite parts for brick walls. The nave from the east choir was separated by a chancel arch. This fragment is preserved within the south wall. During the archaeological survey, the foundation stone was found, the wall cropping of which formed a layer of flat, broken stones which were laid on limestone. Underneath the stone, there were granite boulders freely laid on a narrow space beneath the foundation.

Figure 8: Plan of the church in Rurka



Source: Świechowski (2009: 401)

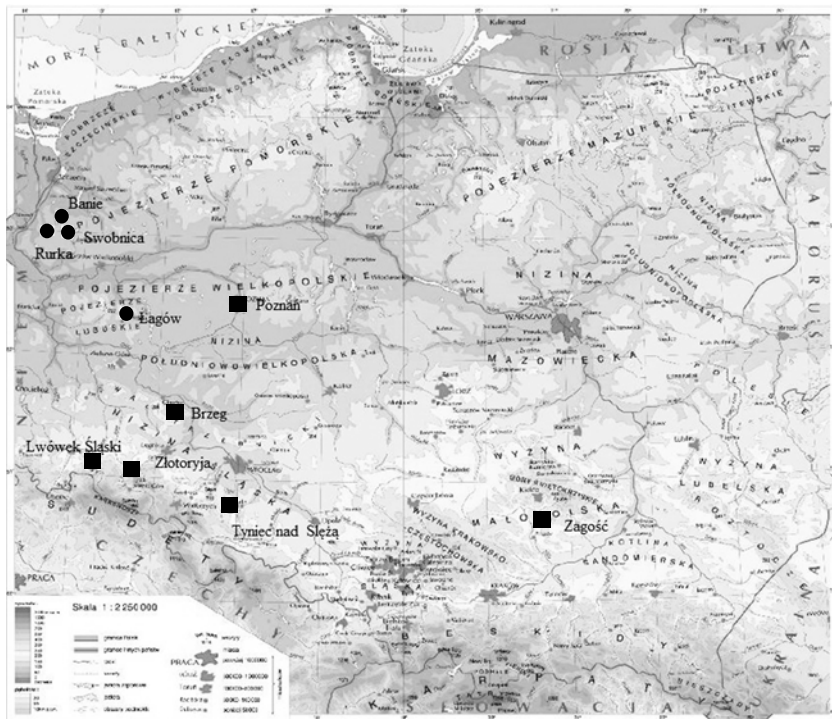
In the interior, the relics of the altar have been exposed, and lowering the area has revealed the medieval utility level of the foundation (Kołosowski 2009: 549, 552–553).

The last Romanesque church that belonged to the Knights Templar, and has been preserved to this day is the temple of St. Casmir in Swobnica (its original name is unknown). The relics of the oriented building are made of eroded boulders laid in regular layers of an average height of 25–30 cm, and the church is constructed with a single nave without separated presbytery. Reconstruction from the nineteenth century effaced the original character of the building, among other things, by removing the window openings or flattening the façade of the walls. From the original stonework, portals have been preserved (now walled up). In the southern wall is an original jamb – probably the entrance for the priests – next to the western is half jamb, the analogically made, like in the north wall (Świechowski 2009: 512–513).

5. CONCLUSIONS

The position of the Hospitallers in the Brandenburg district was very strong, but at the end of the 15th century they became more dependent on the Hohenzollerns (Wasilkiewicz 2016: 222). By the takeover of the Templars, the position of the Hospitallers increased, and the character of the headquarters was changed. While the local town councils were dominated by the Knights, the Templars had formed their headquarters in the country. This tendency also began to adjust to the older seat of the monks of St. John. As a result of these processes, two concentrations of headquarters were created: the Silesian prefects dominated the city, while in the Brandenburg area there were more country houses (Starnawska 1999: 71). In the first half of the 13th century the headquarters in Great Poland, Silesia and Pomerania were connected with the Hospitallers in Moravia administratively. The Maltese Order from Poland and Pomerania was indirectly under Praga (Smoliński 2008: 300). In the area of the United Kingdom of Poland, after the disposal of the

Figure 9: Hospitaller's romaneseque churches (square points) and churches acquired from Knights Templar (round points)



Source: Świechowski (2009: edited by the author)

house in Zagość and the Kujawy centers, only the headquarters in Poznań and Kościan remained (Starnawska 1999: 71). None of the medieval headquarters of religious orders exist in Silesia nowadays.

The beginning of the 14th century, the monasteries of the St. John and the Templars, become one monastery experienced on the Pomeranian-Lubuskie border. Bringing the Oder and the Baltic knights of the Order was a way to join in the battle for the Holy Grave. However, the brothers quickly abandoned their original duties, trying to fight the heathen Prussians, and they administered pastoral services in urban and rural parishes. However, approaches to the development of the Hospitallers, which were weak in terms of organization and property, led to a failure in sustaining the effects of their actions (Stanawska 1992: 28).

Described Romanesque churches, which were built for the Order of St. John, or donated under patronage, and located within the present borders of Poland, are somehow the results of the crusade. Most of the remaining buildings have sacred character. Unfortunately, as a result of the Reformation (e.g. Kłodzko, Łagów), warfare (e.g. Chwarszczany, Wrocław), secularization (e.g. Oleśnica Mała, Koźle,

Leśnica), changes of headquarters (e.g. Głubczyce, Solec), takeover by another Order (e.g. Pilawa, Cieplice), random accidents (e.g. Słońsk) or changing the location of the church (e.g. Strzegom), it is not always possible to recognize certain features by full archaeological and architectural research is not always possible. Also disputes among researchers regarding the dating of documents giving specific facts (which are not always possible to trace) makes it difficult to thoroughly analyze the history of assumptions. In spite of its rich source database (e.g. *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, *Schlesische Urkundenbuch*, *Codex Diplomaticus Silesiae*) which allows to verify donations, endowments or patronage laws and enter the boundaries of the activities of the Hospitallers in certain areas, the lack of extensive, interdisciplinary research does not allow full identification of all churches, although historical references may suggest the Romanesque origin of the temples. The map (Figure 9) of the Romanesque churches shows the location of the premises (in addition to Zagość in Little Poland), concentrated in the southwestern part of Silesia (after the acquisition of the Templars, the focus moved to the borderland of Brandenburg), which enabled the Order better connection to the Bohemia and Moravian territories (and subsequently also to the German territories), so they were not far from the centers of power of the Order.

Donations to the monks of St. John created a sort of “grid” of relationships between the villages/lakes/forests and other economic features, so that a particular house, church or a hospital was provided for its own business, but this greatly influenced the size of the convent. The profits from their possessions, especially surplus, went to the Holy Land in order to maintain their hospitals and fight the Muslims.

Hospitallers received most of the existing parish temples and centers that provided care for the sick and the poor. When there was no support, they were able to make the promoter build a church, and then to transfer it to the Order. The existing facilities were adapted to new needs; the decisions made were made carefully from the point of view of the existence of a hospital or temple in the space of a city and a village (especially in the context of religious orders, which often involved the creation of a new headquarters). The churches themselves, like other religious communities, came from knightly, bourgeois or princely endowment.

The Romanesque churches which were in the hands of the monks are characterized by a simple, uncomplicated plan. By analyzing the temples built in the countryside, one can observe that they have no gallery, western massif or chapel (Brzeg, Tyniec, Zagość). The shape itself does not differ from the concept of small Romanesque endowments built in that period in Polish lands, and the building material used was the one used in the region. Except from Zagość, where the external wall division is a feature specific for the church, making it different from other temples, the other churches in villages are typical for their simplicity in the solution of the exterior façade. The construction technique does not stand out from other Romanesque religious buildings of similar traits, and used both stone and brick cuts. Also, the scale of these temples is small. However, enriched architectural solutions can be seen in the masses of urban churches, which, due to their location, had to be characterized by greater “capacity” of the faithful (Złotoryja, Lwówek Śląski). The construction of a building to fulfill its basic functions was also

dictated by the Order's patronage (the council was administered by a city council), and ownership of a particular church. Also, the churches and chapels which the Knights took over after the Templars do not diverge too much from the building solutions used in the aforementioned places. Of course, they have the characteristic conception of the architecture of the Order of the Knights of Christ (Rurka), but the concept itself does not exhibit too complicated or innovative architectural solutions. These places, in addition to the strict sacred functions, served as hospitals thanks to which the monks were able to take care of their patients.

However, we are not able to indicate the changes that the Hospitallers made, after the acquisition of the Templars, as accurately as possible within all the churches. We can rely on incomplete information based on sources, but thorough field verification is required within interdisciplinary research, which would cover fields such as archeology, architecture, history or art history. Only then there will be an opportunity to change, or to confirm unequivocally all the facts, and above essentially, to trace the development of the purpose and the history of the particular temple.

BIBLIOGRAPHY

- Dąbrowska, E., A. Tomaszewski. 1964. "Badania prowadzone w 1962 roku w obrębie kościoła parafialnego w Zagości, pow. Pińczów." Pp 286–304 in *Sprawozdania Archeologiczne*, vol. XVI. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Dąbrowska, E., A. Tomaszewski. 1969. "Badania w roku 1963 w obrębie kościoła parafialnego w Zagości, pow. Pińczów." Pp 287–291 in *Sprawozdania Archeologiczne*, vol. XX. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Flavigny, B. 2017. *Joannici. Historia Zakonu Maltańskiego*. Kraków: Wydawnictwo Astra.
- Herrmann, Ch., D. von Winterfeld. 2015. *Mittelalterliche Architektur in Polen: Romanische und gotische Baukunst zwischen Oder und Weichsel*, vol. I. Petersberg: Michael Imhof Verlag GmbH & Co.
- Heś, R. 2007. *Joannici na Śląsku w średniowieczu*. Kraków: Avalon.
- Jazrewicz, J. 2014. *Kościół romański w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Kołosowski, P. 2009. "Późnoromańska kaplica w Rurce na Pomorzu Zachodnim w świetle badań dziejów założenia zakonnego templariuszy." Pp 545–572 in T. Janiak (ed.). *Architektura romańska w Polsce. Nowe odkrycia i interpretacje*. Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego.
- Koszutski, M. 2014. *Dziewięć wieków Joannitów – Kawalerów Maltańskich*. Poznań: Oficyna Wydawnicza Mówią Wieki.
- Kozaczewska-Golasz, H. 1986. "Miejskie kościoły parafialne pierwszej połowy XIII w. na Śląsku." *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 31 (1): 17–41.
- Kozaczewska-Golasz, H., T. Kozaczewski. 2009. *Portale trzynastowiecznej architektury na Śląsku*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Kozaczewski, T. 1994. "Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku (miejscowości H–O)." Pp 3–244 in M. Kopeć (ed.). *Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej*, vol. 28, Seria Monografie 16. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Lange, T. 1994. *Szpitalnicy. Joannici. Kawalerowie Maltańscy*. Poznań: Wydawnictwo DRAWA.

- Michno, S. 1969. “Łagów, pow. Opatów.” Pp 351–352 in *Informator Archeologiczny. Badania 1968*. Warszawa.
- Mroczko, T. 1988. *Polska sztuka przedromańska i romańska*. Warszawa: Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe.
- Przybył, M. 2006. “Hus Łagów. Z dziejów komandorii joannitów w Łagowie.” Pp 395–404 in A. Wyrwa (ed.). *Cognitioni Gestorum – studia z dziejów średniowieczna dedykowane profesorowi Jerzemu Strzelczykowi*. Poznań, Warszawa: DiG.
- Smoliński, M. 2008. *Joannici w polityce książąt polskich i pomorskich od połowy XII do pierwszego ćwierćwiecza XIV wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Starnawska, M. 1992. “Mnisi-Rycerze-Szlachta. Templariusze i Joannici na pograniczu wielkopolsko-brandenbursko-pomorskim.” *Kwartalnik Historyczny* 99 (1): 3–31.
- Starnawska, M. 1996. “Krucjata i Ziemia Święta w duchowości zakonów krzyżowych w Polsce średniowiecznej.” Pp 167–179 in J. Mandziuk (ed.). *Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne*, vol. 3/1. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Starnawska, M. 1999. *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*. Warszawa: Wydawnictwo DIG.
- Stelmach, R. 2000. “Dokumenty śląskich komend joannitów w zasobie Centralnego Archiwum Państwowego w Pradze.” Pp 111–133 in S. Kuczyński (ed.). *Archeion*, vol. CII. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
- Świechowski, Z. 1990. *Sztuka romańska w Polsce*. Warszawa: Arkady.
- Świechowski, Z. 2009. *Katalog architektury romańskiej w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo DIG.
- Wasilkiewicz, K. 2016. “Templariusze i Joannici w biskupstwie lubuskim (XIII–XVIw.)” Pp 7–289 in L. Mrozewicz (ed.). *Acta Humanistica Gnesnensia*, vol. X. Gniezno: Wydawnictwo Naukowe CONTACT/ABC.
- Wrzesiński, S. 2007. *Joannici*. Warszawa: Egros.

ERICH FRIED'S PROSE IN CHANGES OF OUR TIMES (IN HONOUR OF HIS 30TH JUBILEE OF DEATH 1988–2018)

Dušan Tellingner*

Abstract: *The overall purpose of the researched study is to describe the confrontation between two basic translational principles in E. Fried's prose and translational activities – naturalizing versus foreignizing (according to L. Venuti's concept of the translation strategy named domestication in which a ST style is adopted in a TT, elaborated in contemporary Translation Studies). The further objective of the paper is to describe not only the issues for possible future translations of E. Fried's prose (above all his crucial novel *A Soldier and a Girl*) into Slovak and Czech language, but also problems with the sense and the style of this author's works in translations. The goal of this paper is to research not only the topics of antifascist and modernistic literature but also the topic of time and space (the historical setting in which the prose was produced – the addresses, circumstances, etc.) in E. Fried's literary heritage and above all the history and the way of development of his crucial novel. Without that sense E. Fried's famous novel and numerous tales cannot be translated into Slovak and Czech adequately and faithfully. The basic design of the study was built as follows: E. Fried's prose in a broader context of the WWII exile literature; the modernistic novel of E. Fried as backlash on the concentration camp Bergen-Belsen trial 1945; background knowledge by the analysis of E. Fried's prose and the role of authorial comments; naturalizing versus foreignizing as translational issues. Major findings in the field of literary research of E. Fried's prose links to F. Kafka and his influence on the novel *A Soldier and a Girl* were shown in the part of the modernistic novel of E. Fried as backlash on the Belsen trial – i.e. the author's turn from war-time antifascist literary production to a new modernistic stage during the writing of the novel (1945–46). Contemporary translational trends (the approach to translational principles of modernizing versus historicizing) are described in the two last parts of this paper. The conclusion stresses the impact of social and political circumstances on a controversial author as times change.*

Key words: *antifascist literature, modernism, foreignizing in translation, authorial comments, cultural competence, word plays, realia (cultural words), role of afterwords.*

DOI: <https://doi.org/10.24132/actaff.2018.10.2-3.3>

*PhDr. Dušan Tellingner, CSc., bez afliace, tellingner.dusan@gmail.com.

1. INTRODUCTION

This paper considers cultural and translational issues (naturalizing/modernizing versus foreignizing/historicizing) of Erich Fried's prose, above all his novel *A Soldier and a Girl* (*Ein Soldat und ein Mädchen*), because these issues are also important for his own translation activities (above all Elizabethan plays) too. E. Fried's translation oeuvre was a Sisyphean task of doing the translational text fluently and of ensuring fidelity (the foreignizing principle versus domestication) to the original. As foreignization we can read in contemporary Translation Studies as follows: "*Foreignizing translation is based on the assumption that literacy is not universal, that communication is complicated by cultural differences between and within linguistic communities. But foreignizing is also an attempt to recognize and allow those differences to shape cultural discourses in the target language*" (Venuti 1995: 146). E. Fried knew the importance of staying true to the original text and of retaining its semantic and dramatic effects (in the case of Marlowe's and Shakespeare's plays). All aspects of their identity were for the translator E. Fried very important as he was on the horns of a dilemma to modernize (naturalize) or exoticize (foreignize) the classics. According to James Stratton Holmes "*the term 'modernizing translation' has an ancestor in the concept of 'modernization' or 'Anglicizing' applied in the seventeenth and eighteenth centuries to English translations of the classics*" (Holmes 2005: 43). The primary Lingua Franca of our multicultural world today English and his culture are dominant worldwide. As mentioned in the seminal book of Lawrence Venuti the old concept of Anglicizing is used till now, because "*cultures in the United Kingdom and the United States are aggressively monolingual, unreceptive to the foreign, accustomed to fluent translations that invisibly inscribe foreign texts with English-language values*" (Venuti 1995: 28). Domestic values of originals are masked in foreign texts and translators must find strategies which make possible removing them (i.e. naturalizing versus foreignizing principles). As we can read in L. Venuti's book, "*in English, fluent translation is recommended for an extremely wide range of foreign texts – contemporary and archaic, religious and scientific, fiction and nonfiction*" (Venuti 1995: 17). According to L. Venuti, domesticating approaches foreign texts are influenced upon use of English audience: "*Translation can be considered the communication of a foreign text, but it is always a communication limited by its address to a specific reading audience*" (Venuti 1995: 32). The domestication and the Anglicizing (according to J. S. Holmes) are the predominant translation strategies in Anglo-American culture. However, for lots of scholars the term domestication (or adaptation, modernization) has negative connotations.

The novel *A Soldier and a Girl* is for English-culture readers a magical and foreign but not false mirror of the complicated post-war history of Germany – with the start of describing this novel's story in the 1930s during the Third Reich (1933–1945) and later in a divided Germany of occupation zones. According to occupation's authorities in the after-war time as the novel was written we can read as follows: "*The occupation's policy of four allies /USA, Soviet Union, UK and France/ was tinged with fear for spontaneous social movements in Germany which could go in the neo-Nazi direction*" (Mader 2013: 8). The history of a divided Ger-

many is the most important background for E. Fried's novel and complicated life history, whose death came one year before the reunion of the German nation on the 3rd October 1990. Some elements of E. Fried's fragmentary novel *A Soldier and a Girl* are from deeper German and European history: since the classical, Greek, Roman, Christian antiquity, through the Latin and German medieval history of the First German Reich (since the 9th century till the 19th century), to the Second German Reich (1871–1918) and the Weimar Republic (1918–1933). E. Fried's classical school education in Vienna and a refined home literary education, where his father Hugo in their little family circle educated him about the development of German literature from the beginnings to the then present time of the 1930s. He equally loved the poetry of German minnesinger, the baroque poetry of Matthias Claudius, the whole classic German literature of the 18th and 19th centuries – Johann Wolfgang Goethe, Clemens Brentano, Ernst Theodor Amadeus Hoffmann and other classics, above all the father of modern German poetry Johann Christian Friedrich Hölderlin. These writers were present in E. Fried's very rich home library in London and the libraries of the metropolis throughout his exile during WWII. In contrast was the situation of Vienna's libraries after the *Anschluss*, as important books were banned by the authorities of the Third Reich. Young Austrian students after the *Anschluss* did not have access to authors who declared their antifascist standpoints. For example, the Austrian writer Franz Theodor Csokor (born in Vienna in 1885 – also almost the same age as E. Fried's father) was denounced in the newspapers during the public burning of books in May 1933 in Germany. After that he was banned in the Third Reich and only the flight into exile saved his life after the *Anschluss* (through the Balkans and later to Italy).

During his five decades long life in London (1938–1988), which started after the so-called *Anschluss* of Austria on the 12th March 1938 (i.e. emigration), E. Fried was true to German and Austrian literary traditions, culture, and above all to the German language itself. His main goal was to be a follower of his paragons of literary beauty and truth in German written literature and world literature in general (for example, Miguel Cervantes is in his novel with his protagonists Don Quijote de La Mancha and Sancho Pansa). He was an only child and in the eyes of his father the successor of his father's literary doings. The literary production of Hugo Fried was not accepted in Vienna's circle of famous literati. Vienna in the 20th century, like Prague and Budapest, was the center of literary life in the former Austro-Hungarian monarchy, and later in the young Austrian Republic (1918–1938). After the appointment of A. Hitler to the function of *Reichskanzler* (Chancellor of the Third Reich) in January 1933 Vienna was an important center of German exile literature, for example it was in 1934 where novelist Ödön von Horváth first found asylum (after the *Anschluss* 1938 he found the second asylum in Switzerland). During five months after the *Anschluss* before his exile (March – August 1938) E. Fried (a secondary-school student) started with the writing of his Utopian novel *Der Kulturstaat – The State of Culture*, which was never published and is mentioned only marginally by literary scholars of our times, above all by Katrin Schäfer, the German author of an excellent work on E. Fried's prose in honour of the 10th jubilee of writer's death (1998). E. Fried was after the extorted emigration (his mother Nelli Fried followed him to London in the spring of 1939)

a German and English-speaking writer in London, where he was one of the important antifascist WWII authors and used English language in his first published work – the short prose *They Fight in the Dark. The Story of Austria's Youth* (16-paginal brochure published by publisher Young Austria in Great Britain, London 1944).

2. E. FRIED'S PROSE IN A BROADER CONTEXT OF THE WWII EXILE LITERATURE

During the war much writing was opposed to fascism. For example, another important exile author, Ulrich Alexander Boschwitz (1915–1942), published in 1939 an antifascist novel in English under the pseudonym John Grane about the 1938 Crystal Night *The Man Who Took Trains (Der Reisende)*. It was published in the United States in 1940 under the title *The Fugitive*. This novel was only published in Germany in 2018, despite all efforts of the famous writer Heinrich Böll who tried to achieve German publication of the English original 55 years ago (1963). Also, we must know the background of that what was the reason of an exception to the rule to use only his mother tongue, because it was the basic condition to be a German poet for E. Fried, also his goal was to follow in his father's Hugo Fried (killed at age 48 in Vienna by gestapo interrogators in April-May period 1938) footsteps, whose amateur literary works were an inspiration for his talent. The change of used languages was typical for some emigrants from the broad circle of writers in exile. We can mention Peter Weiss, who was born in Berlin (1916), lived in emigration in Prague before the occupation (1934–39) and in Sweden till his death (1982), where he returned to German language after a phase of using the Swedish language. In contrast to this world-known dramatist was otherwise the language change of the important Austrian emigrant Jakov Lind (1927–2007), who saved his life in one *Kindertransport* from Vienna in 1938 to Holland and during his stays in some countries after the war was true to his German mother tongue, only since 1954 in London followed his turn to the English language. Both P. Weiss and J. Lind were very close to E. Fried in the post-war decades. Their works also includes concentration camps themes. J. Lind's prosaic works on the theme of brown barbarism and concentration camps are not so known worldwide as P. Weiss' supreme concentration camp drama, which was written by the author after his visit of Auschwitz (1964), also in the time of the renewed interest in the holocaust during this decade. In the beginning of the 1960s E. Fried's novel *A Soldier and a Girl* was first published and a short time after it concurrently started two important trials with war felons – in Jerusalem (1961) the Eichmann trial and in West Germany the Auschwitz trial (1963–65). P. Weiss' drama *Die Ermittlung (Oratorium in 11 Gesängen) – The Investigation (Oratorio in 11 Cantos)* (1965) – one year later the Czech translation *Šetření – The Investigation*, also a judicial inquiry in 1963–65 and the drama is a stage adaptation and documentation of this judicial inquiry, but the play ends without definitive pass of sentences on accused men from Auschwitz concentration camp.

The so-called *Anschluss* of Austria on 12th March 1938 caused many people to emigrate, not only the beginner author E. Fried at the age of 17 from Vienna (born there in 1921), but thousands of people of culture, economy, sciences and po-

litics too. Only some antifascist writers didn't leave the Third Reich and must stay in inner emigration there, for example Hans Fallada, Elisabeth Langgässer, Ernst Barlach, Erich Kästner, Ilse Aichinger and some other antifascists. E. Fried's intimate acquaintance with libri prohibiti began since August 1938 in libraries of London – with such books banned in libraries of Vienna after the *Anschluss* or earlier after the short civil war in Austria in February 1934 as the four years of Austro-fascism 1934–1938 started. E. Fried was interested in political works (Friedrich Engels, Karl Marx, Leo Trotski, Rosa Luxemburg, Vladimir Lenin), and in Sigmund Freud's psychoanalytical works, which he used later in writing of his novel *A Soldier and a Girl* by depicting mental developments and the health status of his novel's protagonists – Helga and a nameless American soldier (emigrant from the Third Reich after the Crystal Night – the 8th and 9th November 1938). In the forefront of E. Fried's interest were the books of his favourite literati – almost inaccessible in the Third Reich, as follows: Heinrich Heine, Oskar Maria Graf, Wilhelm Reich, Erich Mühsam, Lion Feuchtwanger, Hermann Broch, Kurt Tucholsky, Ernst Toller, Bertolt Brecht, and some other antifascist authors. E. Fried's foreign otherness in Albion, the liquidation of his near relatives as a result of the holocaust predestinated his way to Franz Kafka (1883–1924), the dominant author of the Prague German written literature, whose last representative till the 21st century was Lenka Reinerová (1916–2008). She was one of exile writers too – at the time of the occupation (on 15th March 1939) she was fortunately in Rumania and found her first asylum in France like the other Prague writer Franz Carl Weiskopf (1900–1955), who lived later after the occupation of France in the main asylum country USA. L. Reinerová's literary activities started in the prime of Prague German literature with the help of Egon Erwin Kisch (1885–1948) in *Prager Tagblatt* (*Prague Day's News*) and continued through seven decades till her last of numerous novels was published in 2007 in German language in Berlin (*Das Geheimnis der nächsten Minuten – The Secret of Next Minutes*). She also saved her life by emigrating like other German-speaking literati from Prague in 1939 and returned there after the war. This was another way, in contrast of E. Fried's way, for exile authors, very similar to the little group of other Prague emigrants, for example E. E. Kisch, who returned to Prague from the WWII Mexican exile in 1946.

During the very hard war period of life E. Fried found solace with reading F. Kafka's onerous and burdensome works, not with reading popular humoristic English literature. It was typically during WWII for German, Austrian and Czechoslovak (above all Prague German-writing circle) exile writers to find their ways to the prose of this Prague chronicler of all dreads of the future in the 20th century. For example the fate of Africaners in POW camps at the end of the 19th century in Southern Africa inspired F. Kafka to write a short story about an unspecified POW camp. This story under the title *In the Prison Camp* (*In der Strafkolonie*) is located somewhere in Africa and is considered a premonition of the horrifying WWII camps of death. Kafka's concentration camp story is only a weak rehash as compared with the true WWII camps situation depicted for example in Derek Sington's documentary book *The Offenders* about the KZ Bergen-Belsen from the year zero (1945) in German history. This book was mentioned by the author only

once in the second afterword of the novel *A Soldier and a Girl* as a basic source by depicting the situation in the Belsen concentration camp (1940–45). According to D. Sington, who was a less important emigrant during the Third Reich than E. Fried, the trial against Irma Grese was unjust and the capital punishment not rightful. Other important sources were found by the author of the novel in the English press referring about the Belsen trial in the autumn of 1945, where he found the photo and some information about the very nice concentration camp supervisor Irma Grese (in the novel under the name Helga). E. Fried remembered Helga, the innocent victim of the Belsen trial 1945 in Westphalia, by the 40th jubilee of this trial in 1985 in his work *Vierzigster Jahrestag Bitburg – Belsen 1945* (*The 40th Jubilee Bitburg – Belsen 1945*). There is very important E. Fried's metaphysical and psychoanalytical identification with Helga (Hitler's innocent victim). In the second afterword of the novel *A Soldier and a Girl* E. Fried renders his opinions about the verdicts in other concentration camp trials in West Germany which were after the Belsen trial. There were pronounced sentences on supervisors (in the afterword from the year 1982 is a concrete case of a thousandfold murder punished with several years long imprisonment in the Majdanek trial), which were not comparable with the almost uniform verdicts (capital punishments) of the Belsen trial in Hamelin (Hameln) in 1945. With regard to the stage of concentration camps supervisors (their old age and illnesses) were pronounced only mild punishments in such trials as Belzec, Sobibor, Travniki and Treblinka trial. E. Fried was against capital punishment and proposed life sentence for felons (supervisors with displayed brutality and homicides in camps). After some years he suggested declaring an amnesty, noting that they were too old and ill. E. Fried's opinion is very actual when they are only some last survivors from former concentration camps supervisors in our times, i.e. 74 years after the existence of the broad system of camps in the Third Reich – all are very old and ill.

E. Fried followed in the footsteps of his great teacher F. Kafka not only in grasping the horrors of concentration camps, such as Bergen-Belsen (since April 1940 for enemy soldiers – later till April 1945 as a reception camp for weakened prisoners from other camps) in his great novel, but also in unfurling literary arguments of his world-known predecessors in world literature – except Kafka's doleful prose, Hölderlin's poetry filled with despair too, and on the first place the plays of Ibsen on the topic of metamorphosis of his protagonists in his whole work. E. Fried's great predecessor F. Kafka started in the beginning of the 20th century his prosaic activity on the scene of the little circle of German-speaking and writing literati in Prague under the influence of Henrik Ibsen's plays. Ibsen's basic theme of metamorphosis of his protagonists was the starting point for F. Kafka by describing the metamorphosis of his literary protagonists (Gregor Samsa and Rotpeter) too and E. Fried's novel is the continuing of describing this metamorphosis process of his main literary protagonist – Helga's metamorphosis from a concentration camp supervisor to a real woman in *A Soldier and a Girl*. The motto of the second part of E. Fried's novel under the title *Schriften des Soldaten* (*Writings of the Soldier*) is from H. Ibsen's drama *Peer Gynt* which is the continuing of this literary tradition from the 19th century to the 20th century in works of both F. Kafka and E. Fried. The list of authors whose works influenced the novel *A Soldier and a*

Girl can be completed with Alfred Kubin's till now popular expressionistic novel *The Other Side* (*Auf der anderen Seite*) from 1909 whose author was mentioned in the novel as inspiration. Not mentioned in the novel is the emigrant from Vienna whose work was a great inspiration for E. Fried. The best of works of Robert Neumann (1897–1975) was his antifascist WWII novel which the author published in English in 1939 – *By the Rivers of Babylon* (in German in 1945 – *An den Wassern von Babylon*). In the novel *A Soldier and a Girl* are mentioned other names of authors and their works which were an inspiration too. In the beginning of the first part of the novel under the title *Ein Bericht* (*A Report*) are mentioned three important sources which influenced the beginner author (a soldier – i.e. the alter ego of E. Fried). As the motto of this first part of the novel are three lines from Christopher Marlowe's play *The Jew of Malta*, which is in connection with Helga's tragic destiny (her change before the death), in Elizabethan time English: “*Thou hast committed – Fornification: but that was in another country, And besides, the wench is dead*” (Fried 1990: 9). According to the protagonist (a soldier) this motto from Marlowe's play was taken not directly from the Elizabethan time author's play, but only from one Eliot's poem, where Marlowe's lines were used as motto. As the novel's protagonist soldier also says, in the beginning of Ernest Hemingway's war novel *A Farewell to Arms* are the same three lines from Marlowe's *The Jew of Malta*.

3. THE MODERNISTIC NOVEL OF E. FRIED AS BACKLASH ON THE KZ BELSEN TRIAL 1945

The literary production during the post-war time was not the continuing of the war time antifascist world literature, but a new stage of development. In the viewpoint of E. Fried's interest can be found the works of Paul Celan, Elias Canetti, Marcel Proust, André Gide, Federico Garcia Lorca, James Joyce, dadaists, surrealists, symbolists and other modern literature authors. By the writing of the novel *A Soldier and a Girl* were used by E. Fried the best traditions of German novels (Alfred Döblin, Hermann Kasack, Elisabeth Langgässer) and the 18th century traditions of English novels too (Laurence Sterne). According to Alex Goodbody, the British researcher of German and Austrian anti-fascist émigré authors in Great Britain, there is a great English influence in E. Fried's works remarkable: “*Five principal aspects of English influence may be observed in Erich Fried's writing: the pun, manipulation of words, half-rhyme and associated poetic structures, imagery, and themes. Fried explores links between seemingly unrelated spheres of reference by means of puns and similar-sounding words*” (Goodbody 1999: 180). In the novel *A Soldier and a Girl* has a great role the serious pun (*ernsthafte Wortspiel*). We can feel in the novel the influence of dadaism (above all Hans Arp) by word playing, which was the favourite method of E. Fried in his prose and poetry too. It is a great goal for every translator of this author to find way how to save this artistic effect in translations, for example the world plays bound with names Helga and Grabbe. Under the influence of H. Arp's dadaistic experiments with words E. Fried used anagrams as well (Helga – Agleh). The word acoustic sounds of the novel are an important device to evoke in reader's mind manifold connections with other facts,

i.e. the use of the name Helga in E. Fried's novel was by no means a coincidence. It was more than coincidence that E. Fried used instead of the name Irma (Irma Grese in the Belsen trial) the name Helga. This change of names provided him to play with Helga's name, for example: Helgahelgahelgahel ... Hel und Heliogabal. The name of the Roman emperor Heliogabal symbolizes the metamorphosis of human beings.

Helga's metamorphosis from a man/warrior with the help of nylons as follows: "*Die Nylonstrümpfe aber bedeuten, dass Jeanne d'Arc ihre Männerkleidung abgelegt hatte. Dieser vermessen klingende Vergleich stammt vom Soldaten, nicht von mir. Aber ich stimme ihm da zu*" (Fried 1990: 38). E. Fried also underscores Helga's mythical dimension under influence of F. Schiller's protagonist Jeanne d'Arc. The symbol Helga-Jeanne d'Arc is very important for Helga's allegorical metamorphosis from a man/warrior ("Männin") to a real woman. Helga's metamorphosis was realized before her execution in Hamelin (Hameln) with the help of nylons (her metamorphosis from a military uniform dressed camp supervisor to a real woman): "*Denn in ihrer Laufbahn als Männin, in jeder Bewegung, die mit dem Weiblichen im Grunde unvereinbar blieb, war Helga einer Larve gleich gewesen*" (Fried 1990: 39). In contrast was as we know from the history the change of tragical Heliogabal to matrimonial look with the help of long woman clothing (like the change of the male monkey named Rotpether to an almost normal man with the help of human clothing and his long taming depicted by F. Kafka). Every future translations of E. Fried's prose will be very difficult to translate into Czech and Slovak because he plays with German words (for example with the name of the classical dramatist of the 19th century Ch. D. Grabbe – Graben/Grabengras/Raben, etc.) and his authorial metaphors are translatable in some cases only on the level of the whole text because metaphors, puns, word plays, etc. are touchstones in literary translation (contrary to standard metaphors in an informative text). We can see difficulties in getting of word plays in Slovenian language too, because Slavonic languages have other possibilities of puns (in contrast with German puns) – for example:

Hält sie dich

-Oder mich- gefangen

Oder gibt sie uns frei?

Es kann uns geschehen

Daß sie uns die Freiheit schenkt

In te ima – ali pa mene – ujetega

ali nama daje prostost?

Lahko se nama zgodi

da nama dá prostost

(in the case of puns with *frei* – *Freiheit*, i.e. *free* – *freedom*, in Slovenian only the equivalent *prostost* – *freedom* is anything missing; in the poem *Fragen und Antworten*, in English *Questions and Answers*, in Slovenian *Vprašanja in odgovori*).

After WWII an unprecedented Kafka boom started in all of Western Europe (in Czechoslovakia only later in the 1960s). During the war found their ways to F. Kafka except E. Fried some other writers in exile, which were banned by the Third Reich (1933–1945), for example Anna Seghers (1900–1983) in Mexico – in the after-war time Ilse Aichinger in Austria and Friedrich Dürrenmatt in Switzerland, and many others. As contemporary Austrian writers, for example, Peter Henisch' novel

About the Wish to Be an Indian (Vom Wunsch, Indianer zu werden) published in Salzburg in 1994, was inspired by Kafka's short story with the same title. The first who started with popularization of Kafka's works in Prague was his close friend from student times Max Brod (1884–1968). Thanks to his successful flight from Prague shortly before the occupation (on the 14th March 1939 in the evening – by the last not controlled train from Prague to Poland) were saved some Kafka's manuscripts. After Kafka's death in 1924 M. Brod disregarded Kafka's last wish to annihilate his not published manuscripts (during Kafka's life were published only his stories, 3 novels were left over in his manuscript inheritance and Brod's goal was in accordance with Kafka's testament to keep for Kafka's intellectual inheritance inclusive manuscripts). Till M. Brod's death in Tel Aviv (1968) he was the symbol of his friend Kafka's heritage keeper in the world – with all copyrights for publishing and authorial rights for film versions of Kafka's works.

In addition to Kafka's influence on Fried's prose and poetry was Brod's consequential influence, for example one of his best novels, published in 1922 under the title *Franzi oder Eine Liebe zweiten Ranges (Franzi or A Love of a Second Degree)* – also during the life of his close friend, because both Brod and Kafka were kindred spirits almost two decades. M. Brod's 1922 novel on the level of entertainment literature influenced only one E. Fried's poem published in 1970 under the title *Franz oder Eine Liebe ersten Ranges (Franz or A Love of a First Degree)* – it is a part of his collection of poems *Unter Nebenfeinden (Under Alongside Enemies)*. In contrast to Brod's influence on Fried's mentioned poem, the impact Kafka's stories and novels upon Fried's works and as well as private life was so deep that this influence affected every aspect of his existence. In his correspondence with I. Aichinger who was also under Kafka's influence we can read as follows: “*Except Kafka I never experienced to have to change my life considering some work of art*” (Lughofer 2012: 113). The influence of F. Kafka on the generation of WWII refugees was so strong that they found ways to his prose – during the war or in the post-war time, for example P. Weiss in the safe asylum Sweden during his writing of Auschwitz trial work. Both E. Fried and P. Weiss found their ways to F. Kafka's chief novel *The Trial (Der Prozess)* – written in 1914, published in 1925, one year after the author's death (their favourite protagonist was Josepf K., bureaucrat who is accused of a never-specified crime, the innocent victim of barbarism in *The Trial*).

The end of the WWII was E. Fried's turn from antifascist literary production to a new stage in his literary activities – it was his turn to modernism, for example under the influence of T. S. Eliot whose poetry he had translated into German since the war years. Soon after the end of war, young authors such as E. Fried and his countrywoman from Vienna I. Aichinger (1921–2016) started with their war novels. Both novels, Fried's *A Soldier and a Girl* (published for the sake of his publisher's delay only in 1960), and Aichinger's *The Greater Hope* – in German *Die größere Hoffnung* (1948) presented the apocalyptic catastrophe of the 20th century – the difference is that Fried's novel shows the post-war development in Germany too. Both authors were in their methods and styles influenced by F. Kafka – in spite of I. Aichinger's claim that she reads Kafka's works not enough. Both Fried and Aichinger worked on the WWII theme in two-three post-war years and were in

close contact during this time. E. Fried helped her correct her novel's manuscript and in 1949 wrote a review on this novel *The Greater Hope*. The effect of both novels – *A Soldier and a Girl* and *The Greater Hope* – is very strong after more than seven decades which run away since the writing of both works, and above all in Fried's novel is Kafka's heritage so real that it is the continuing of the basic motive of the best Kafka's work *The Trial* (*Der Prozess*). E. Fried used Kafka's method and style too in depicting his protagonist (an American soldier as contrapose of Joseph K., the world-known protagonist of the novel *The Trial* – Anthony Perkins is starring in this role of innocent Joseph K., a victim of cabal in the movie *The Trial* directed by Orson Welles, in the world-known film adaptation of the 1960s). This movie from 1962 we can consider as the start of the best years of participation F. Kafka's literary heritage in the Western and Eastern literary developments. The interculturality and interliterarity (intertextuality) of this process can be shown in the works of E. Fried, P. Weiss, J. L. Borges, F. Dürrenmatt and other writers. In Czechoslovakia of the 1960s the impact of ideology on the choice of F. Kafka's works for translation was reduced. An oppressive period followed the Prague spring which was crushed on the 21st August 1968. During the 1970s and the 1980s the so-called "normalization" strengthened the impact of ideology on the choice of literary works for translation in general. This time of the "normalization" is characterized in the book of František Kautman *The World of Franz Kafka* (*Svět Franze Kafky*) as follows: "Even if Kafka was taboo by us for the whole twenty years, the new coming generation looked for his works and found their inspiration in his works" (Kautman 1990: 9). Since 1989 Czechoslovakia gained the long-desired freedom and the important book on F. Kafka's literary heritage written by F. Kautman in the beginning of the "normalization" in the year 1972 (in manuscript) could be published in Prague in 1990. No more ideological and political obstructions of the translational and literary freedom came during the boom time of literary activities in Czechoslovakia.

4. BACKGROUND KNOWLEDGE BY THE ANALYSIS OF E. FRIED'S PROSE AND THE ROLE OF AUTHORIAL COMMENTS

For understanding of E. Fried's novel it is important to know the situation in the centers of German exile literature: not only in London and in the United States – in the main asylums for antifascist writers, but in neutral countries too (Sweden, Switzerland, Mexico, and Brazil). How complicated the situation of exile authors was, we can see from E. Fried's situation in London after 1938: he started with worker jobs, for example in one Mayfair glass factory (handiwork – ladies' jewels). This factory located in Mayfair where he lived after his settling in London was mentioned in the novel *A Soldier and a Girl*, because one of his worker colleagues there was a former member of Oswald Mosley's movement in the 1930s (British Union of Fascists). The history of London Mayfair quarter, where O. Mosley (1896–1980) was born, is relatively distant for contemporary readers of the German original work and for translations (French, Italian and Dutch) readers too: it exists only Robert Rovini's translation (Paris 1962), Marinello Marinelli's translation (Milan 1963) and C. J. van Tilborch's translation (Bussum 1983). The negative person of

a former member of O. Mosley's movement was mentioned in the wider context of the Belsen trial 1945. In newspapers of Great Britain was it possible to read reports upon the Belsen trial in the autumn of 1945 which was before the start of the important Nuremberg trial (1945–46). Nuremberg plays an important role in E. Fried's novel, because one part of the book was dedicated to Albrecht Dürer (1471–1528) – the subject of this part was based on his less known drawing *Der Fingerdeuter* (also a man who indicates with his fingers the point of his pains). In the novel is mixing of two A. Dürer's works, because the mind of the soldier was deconstructed in the mental ward: *Der Fingerdeuter* and *Der Schmerzensmann – The Man with Pains* (also the picture of a man with pains which were real pains in A. Dürer's chest short before his untimely death). It shows that the connoisseurship of E. Fried was great, also he was not only one of the best connoisseurs of chef-d'oeuvres of the world literature in general. The symbolics of colours is the specificity of E. Fried's literary activities too, so were used colours by depicting holocaust time in both E. Fried's and I. Aichinger's novel. The protagonist of her novel *The Greater Hope* Ellen claims that the yellow star equals death. As the symbolics of colours in world literature (and cultures, religions) we can pay attention not only to the German written works of the WWII exile literature, but also to classic literature works of earlier periods – the meanings of the colours red and black in Stendhal's novel *The Red and the Black – Le rouge et le noir*: “We are thinking about works of the world literature where the basic colours are of importance and the symbolism of basic colours is not understandable for a translation reader without comments of a translator or a literary historian. For example, the role of colours red and black in Stendhal's novel *The Red and the Black* must be commented in a foreword or in an epilogue written by a translator or a literary historian” (Telling 2012: 113–114).

The negative worker person from the novel (the former member of Mosley's movement) was mentioned in memories of the protagonist not only by depicting the local color of Mayfair. The American soldier remembered in one scene on the face of his fascist colleague from the factory in the evening light of coal-gas street-lamps in Mayfair quarter – so typical for London of old times (gas lamps were a part of misty London of the 19th and 20th century). Gas lanterns can evoke memories of well-known scenes from the English classic literature. In old “noir films” London's lantern-lined streets were used as an artistic means to evoke emotions, such as in Alfred Hitchcock's films (in George Cukor's *Gaslighting* from 1944 it was an important artistic instrument). And the touchstone of this novel (trespass against Helga depicted in the novel) is bound with the negative worker person who proposed Helga's sexual abuse (*ius ultimae noctis*) in the Mock Gallup Poll and her death after it. He proposed abuse of woman before her execution – and to goad Helga into suicide before her execution. In contrast with this opinion were the opinions of other Mayfair factory workers which they declared in the Mock Gallup Poll (after the press official notice about Helga's death sentence in the Belsen trial in the autumn of 1945). The workers of the Mayfair factory suggested an amnesty for Helga (as result of the Mock Gallup Poll), only the fascist one was for her suicide death or execution (she must be hanged by the neck).

The metamorphosis of the former supervisor Helga to a normal woman passed off in a prison cell – a prison guard presented her nylons which was a present of the American soldier for the purpose to bribe this prison guard and to stay in Helga's cell during the night before her execution. Nylons (and chocolate) were shortage products in the hunger year 1945 in Europe – nylons as the typical product of the year 1940 in the USA symbolized in the post-war Europe (together with Coca Cola mentioned in the novel by the depicting the interior of a military canteen) the beginning of Europe's Americanization. The nylons play the same role in the novel *A Soldier and a Girl* like silk stockings in F. Kafka's *The Trial*. Both nylon stockings and silk stockings were gifts for women for the purpose of corruption. The goal of this corruption of prison guards was the effort of the American soldier to save the life of Helga, the innocent victim of Pied Piper (i.e. Adolf Hitler) from Hamelin (Hameln) in the medieval time. The geographic location of the part of the story relating to Helga's sentencing in Hamelin (Hameln) is very important. We can quote from Manya Elrick's research into this question as follows: "*Fried immediately establishes an intertextual relationship between the fable of the Pied Piper of Hamelin, who according to legend in the Middle Ages led away a large group of children from the town and the present-day location of the legal proceedings. By doubly locating the narrative within Germany and within Hamelin, Fried makes an unmistakable reference to the fact that many of Hitler's followers, especially younger ones – therefore Helga also – were seduced and gullible children*" (Elrick 2013: 157). In this Westphalian city Hamelin (Hameln) convicts of the Belsen trial, including Helga, were executed short before the Christmas 1945 during the Advent. The author's intertextual relationship (intertextuality) between the Bible-style and the speech of our days (above all in poetry) underlines Štefan Vevar – comparing the German text of E. Fried's poem *Fragen und Antworten* (*Questions and Answers*) with its Slovenian translation (*Vprašanja in odgovori*): "*This is about the intertextuality between the biblical and common speech*" (Vevor 2012: 142). The novel *A Soldier and a Girl* has in some places the character of a documentary film, so we can imagine the post-war fate of his protagonist – an American soldier too. After two months with treatment (electroshocks) in a military hospital (mental ward) in Westphalia he was sent to the United States and demobilized. His literary activities are not mentioned by the author, only his business activities. Also he was one of demobilized soldiers who settled down mostly in suburbs of American cities, followed by a population boom (77 million Americans are the progeny of this generation demobilized WWII soldiers). An exception to this rule to settle down in suburbs was the beat-generation (Beatniks), they moved from one side of the USA cross to the other side with trains.

The translation of E. Fried's basic prose work incorporates important questions on cultural communication, but also human civilization too, because the author's province is broader than the pre-war, war and post-war time literature and arts. The novel had built bridges between cultures, so it is an essential difference between a traditional translator's goal and the goal of translators of E. Fried's prose. A translator of the novel *A Soldier and a Girl* must understand and re-create culture-bound frames in his novel wherever necessary. A translator can adapt (naturalize, i.e. domesticate) or foreignize (exoticize) the novel *A Soldier and*

a *Girl*. His intercultural sensitivity makes it possible to use a compromise principle – a creolized culture and language in translation: “*Creolization of culture in translation = the overlapping of both original and translation text and thereby these texts play the role of exponents of two corresponding cultures*” (Popovič 1975: 278). The intercultural sensitivity of a translator must be manifested and he must get over his ethnocentric viewpoints as David Katan claims in his interdisciplinary cultural research into Translation Studies: “*During the ethnocentric stages translators on the developmental path to intercultural sensitivity still believe that their own personal or locally shared hierarchy of values is the only valid system across cultures*” (Katan 2004: 335). We can find in the research upon E. Fried’s prose a racy characterization of the cultural heritage shared in his novel: “*Almost equally often are in his text resounds of folk and children songs, Greek and German mythology (including ‘antique fate tragedies’), Christian and Jewish Cabbala traditions, legends and fairy tales*” (Kaukoreit 2003: 258). On the Cabbala legends of the Prague golem, well-known from the works of other writers too (for example Gustav Meyrink’s *The Golem – Der Golem* from the year 1915 located in Prague ghetto) refers K. Schäfer as follows: “*The legends of Golem were used otherwise by Borges in prose and poems. According to Eleasar of Worms the Golem might be vitalized on the way that one writes him on his forehead the Hebraic word ‘ameth’ = truth. It is possible the metamorphosis of the Golem into earthen matery if we take out the first letter a (‘aleph’) from the Hebraic word ‘ameth’ – the word ‘meth’ seems in Hebrew death*” (Schäfer 1998: 256–257).

5. NATURALIZING VERSUS FOREIGNIZING AS TRANSLATIONAL ISSUES

The whole literary heritage of E. Fried is interesting from the translational viewpoint too. There are two basic principles in literary translation: domestication (naturalization, or adaptation) and exotization (foreignization). Both basic principles are well-known in our common Czechoslovak translation theory: “*Exotization in translation = unusualness, non-traditional choice of thematic and lingual elements from an original work. This is the question of choice of elements which are typical for the original culture and untypical for style (theme and language) in translation. [...] The extreme assertion of exotization is opposed to naturalization*” (Popovič 1975: 275). The investigated problems of exotization (historicization) and modernization (naturalization) trace back to the Prague Linguistic Circle and the Nitra School. This small group of Czech structuralists (formalists) from the Prague School of Linguistics and later in the 1970s their followers in Nitra (A. Popovič and his co-workers) opposed to the previous prescriptive approach stressing fidelity to the original, although the translation must have the same meaning, same content and same style as the original. The naturalizing principle is typical for almost all genres in literary translation. E. Fried’s translation activities during more than four decades were very broad and concerned some genres, not only poetry, prose, but dramas and comedies (since ancient times to plays of contemporary dramatists) too. E. Fried’s approach to the subject of historicizing and modernizing in ancient Greek plays translations (Aristophanes’ *Lysistrata* and Euripides’ *Bacchantes* – in German *Bacchantinnen*) was cleared in his short notices (in theatre

programmes) too. It would be interesting to research into Translation Studies how the transposition of ancient texts occurs into a foreign cultural “time-space” in E. Fried’s translations. The primary translator’s aim is good translation equivalence for a whole text. The time-place-tradition elements of the ancient text have been replaced by their nearest possible equivalents in the translation text. This cross-cultural and cross-temporal transposition (for example, the removal of ST realia) was the central issue in the research of James S. Holmes and in our translation theory in the research of Jiří Levý, Anton Popovič, Branislav Hochel and of other translation scholars too. J. S. Holmes was not only the translator of contemporary poets (above all Dutch poetry), but also ancient Latin authors’ poetry – Catullus and Martial and wrote about translational principles in accordance with translator’s cultural understanding of past culture and time. There are bipolar models of “retentive” versus “re-creative” or “historicizing” versus “modernizing” translation in the translation theory: “*Actually, this bipolar model of ‘historicizing’ (H) versus ‘modernizing’ (M) or ‘retentive’ versus ‘re-creative’ is rather more stylized than reality. On the linguistic level, for instance, there is not solely a choice between translating Charles d’Orléans’ poem into fifteenth-century English or the English of today. Theoretically, in fact, there is a whole range of possible choices. For practical purposes, though, the target literary system dictates one of three: (1) The poem is rendered in a replica of fifteenth-century English; (2) The poem is rendered in a variety of what Geoffrey Leech has called ‘standard archaic usage’, the poetic idiom created round the time of Shakespeare and Spenser and used with greater or lesser modifications till early in the present century; (3) The poem is rendered in a modern poetic idiom, an idiom that might be characterized by its willingness to integrate almost any linguistic material but standard archaic usage*” (Holmes 2005: 37–38).

Most important are E. Fried’s translations of English works into German. In the forefront are 27 Shakespeare plays that concentrated his translational methods and are described in some articles. In 1969 E. Fried published in *Theater heute* (Theatre Today) his first article on this theme *Wie ich Shakespeare übersetzte* (How I Translated Shakespeare). One year later in the next article *Zugang durch Übersetzung?* (Approach Through Translation?) are mentioned the questions of historicizing and modernizing by his translation of Euripides’ *Bacchantes* – in German *Bacchantinnen*. Our translational research has similar roots for ancient Greek and Latin authors – the issues of modernizing or historicizing, for example the translator’s principles in Aristophanes’ comedy *Lysistrata* were researched in A. Popovič’ central book *Theory of Literary Translation* from 1975. A. Popovič characterized adapting and actualizing methods as follows: “*Adaptation in translation = the translator’s modifications of text which refer to the theme and his elements (protagonists, realia). These modifications refer to target culture realia. [...] Actualization in translation = the translator’s modifications of text which refer to the time of realized theme or which refer to the subject in communication interests of readers or literary canon of receiving milieu*” (Popovič 1975: 273). A. Popovič’ concept of stylistical equivalence elaborated in Nitra in years of teething Translation Studies and his looking for adequacy in translation is manifested as follows: “*Adequacy in translation = stylistical equivalence in translation*” (Popovič

1975: 273). A. Popovič lays stress on comparison of translation with original from a viewpoint of original's stylistic (aesthetical) values realized in translation: "*Stylistic (translational) equivalence in translation = functional equality of original and translation elements, i.e. the changes of original elements in a translation in effort to achieve the expressive identity with the invariant of the identical meaning*" (Popovič 1975: 275). The concept of stylistic equivalence was a substantial theoretical basis for describing and explaining all translational phenomena in A. Popovič' theory of translation. The stylistic equivalence in sense of A. Popovič' theory also used as the basis of contemporary Western translational research into translation equivalence: "*Stylistic equivalence thus involves preserving the expressive character of (elements of) ST, while at the same time retaining as much as possible of its basic semantic content. However, even on the occasions when direct semantic correspondence cannot be established the translator should still choose a TL item which is stylistically equivalent with the given element of ST*" (Shuttleworth, Cowie 1997: 160). The heritage of Nitra School represented in A. Popovič' research of naturalizing (adapting) and exoticizing (foreignizing) principles is developed in contemporary works of Slovak translation theoreticians too. As adaptation (naturalization) method in translation we can read as follows: "*The adapting translation is a kind of adapting transcode by which occurs a simplification of an original work's structure and content in interests of readers without the background information which makes the translation text understandable*" (Opalková 2006: 66).

The untimely death of E. Fried stopped his activities in the broad field of Translation Studies at an early stage of this discipline as non-existed such works on the topic of the domesticating translation (or domestication) as L. Venuti's till now seminal books. Most of E. Fried's theoretical works were oriented on the translations of Shakespeare's plays into German, for example, two articles in the beginning of the 1980s: *Shakespeare bearbeiten?* (*Rewrite Shakespeare?*) and *Perikles-Übersetzung* (*Pericles-Translation*). The term rewriting is trendy in our contemporary Translation Studies initiated as a discipline in its own right by Western (above all J. S. Holmes) and Eastern translation scholars (in Czechoslovakia A. Popovič) in the 1970s and 1980s. E. Fried compared his translation of Shakespeare's Romeo and Juliet with the translation of August Wilhelm Schlegel from 1796. E. Fried's last seminal translational study was published in the conference proceedings *Ist Literaturübersetzen lehrbar?* (*Is It Possible to Teach Literary Translation?*) in Tübingen one year after his death. His 15-paginal paper was again on the same topic *Übersetzen oder Nachdichten?* (*Translation or Reworking?*) and is his swansong which rang on 26 January 1988 conference at the University Düsseldorf held on the occasion of establishing the study of literary translation. Great attention was paid to E. Fried's translations in general in the research of Friedmar Apel, a hermeneutic theoretician of translation, because his translations of Renaissance drama brought Shakespeare's and Marlowe's language into 20th-century German. F. Apel was the editor of E. Fried's translations from English into German, for example Christoph Marlowe's *The Jew of Malta* (*Der Jude von Malta*) published in Berlin in 1991. E. Fried's Shakespeare translations, which were played in West Germany, Austria and Switzerland theatres since the 1960s, were published in Berlin (publishing house Klaus Wagenbach 1989). The editor of these 27 plays (in three

volumes) was F. Apel the author of comments which are present in the fourth volume (book of comments on E. Fried's Shakespeare translations). In general is the opinion on information variety of classical and contemporary Shakespeare translations as follows: "A classical translation which rested on an enormous amount of knowledge would be confronted today with a greater amount of information in comparison with the 18th century, whereas the life conditions of our technical age limit time to obtain information" (Apel 1983: 97). Also, the information background in the time of Schlegel's first Shakespeare translation (*Romeo and Juliet* – 1796) was diametrically different from that in the time of E. Fried's translation of *Romeo and Juliet*.

6. CONCLUSION

To help our contemporary readers with a good understanding of E. Fried's works is a goal of translators of his works. Till now only his poetry has been translated into Czech and Slovak, none of his prose has been translated into Czech and Slovak. A Slovak translator, Marián Hatala, is the only one person interested in E. Fried's poems translations in Slovakia, as he claimed during the conference *Author a jeho text (An Author and His Text)* held in Bratislava in the Mozart House (Austrian embassy) on the 4th June 2003. His unpublished paper (conference without proceedings) mentions all translational issues of this process, which result was the choice of some popular E. Fried's poems from two books of poems: *Zeitfragen (Questions of the Time)* – first published in 1968 and *Überlegungen (Meditations)* – first published in 1964. The Slovak choice of Fried's popular poetry was published under the title *Všetky příčiny života (All Reasons of Life)* in Dunajská Lužná in 2001. In Czech translations the broad palette of E. Fried's poetry exists – above all his amatory poems. The great amount of E. Fried's works in Czech is not purely coincidental. Since the fatal date of the 21st August 1968 E. Fried stated his fear for the continuing of Prague Spring and socialism with a human face. In his eyes the 1950s were a disgrace for socialism and the next decade a new hope. E. Fried was also an active journalist who published a series of political articles in German and Austrian newspapers and magazines (during the war in London in the exile press). The events of 1968 were stormy in Germany (student protests against the Vietnam war), in France (student protests against the education system) and influenced his active public role and his controversy with capitalism – not only in his political poetry (for example the organization of the Vietnam conference with the writer Peter Weiss and the leader of student protests Rudi Dutschke at the Technical University in West Berlin). In autumn after the spring and summer events of 1968 E. Fried wrote about his attitude to the break period in the Czechoslovak history in his article *Nicht nur Fehlentscheidung (Not Only a Wrong Decision)* published in Vienna's *Tagebuch (Daily)*. Two years later it was followed by another article about his fear for the development in Czechoslovakia under the title *Demokratisierung oder Demontage? (Democratization or Dismantlement?)* published in Munich's *Kürbiskern (Pumpkin Seed)*. This article in 1970 was a response to Jiří Hájek's work *Pražská příručka (Prague's Handbook)*. Jiří Hájek was the author of the afterword of the Czech translation of E. Fried's poems book *Warngedichte (Warning*

Poems) translated by Jiří Gruša and Vladimír Janovic under the title *Varovná znamení* (*Warning Signals*) – in Prague 1969. The contacts between E. Fried and J. Gruša were strong, for example their cooperation (his 2-paginal text “*Pravda vítězí*” – “*The Truth Will Prevail*”) in the publication of Jiří Gruša's and Tomáš Kosta's memorial volume 1968–1988 in Cologne under the title *Prager Frühling – Prager Herbst* (*Prague Spring – Prague Autumn*). Unfortunately, two decades after the Prague Spring there were no translations of E. Fried's works in Czechoslovakia, only in this century is there a new starting point for these activities both in the Slovak and the Czech Republic. In 2004 E. Fried's poems under the title *Básně lásky, strachu a hněvu – Poems of Love, Fear and Annoyance* were translated by Jaroslav Kovář in Brno. In 2007 E. Fried's love poems under the title *Milostné básně – Love Poems* in Ondřej Bezdíček's translation were published in Prague.

Unfortunately, no Czech, Slovak or English (only French, Italian and Dutch) translation of the novel *A Soldier and a Girl – Ein Soldat und ein Mädchen* (1960) exists till now, only the collection of 34 tales under the title *Kinder und Narren* (1965) were translated into English (*Children and Fools*) after the author's death in the year 1993 by Martin Chalmers in London (publishing house Serpent's Tail). Fortunately, a collection of 34 allegorical short stories written by E. Fried in German has been translated not only in English but also into one of most important Western European languages: the book is available in a very good French translation by Jean-Claude Schneider under the title *Les enfants et les fous* published in Paris in the year 1968 in the publishing house Gallimard. There are great differences between prose and poetry translation processes in general, but the cultural background is common in all kinds of literary translation. The influence of national cultures (Austrian, German and English) is remarkable in all kinds of E. Fried's texts. It seems that not only translations of E. Fried's novel, tales and poems are interlingual and intercultural processes. Both prose and poetry texts may include so-called realia (in a broader sense cultural words, i.e. culturemes – in Translation Studies also called linguoculturemes). The influence of this cultural lexicon is of great importance, above all in translation of prosaic and dramatic texts (for example in E. Fried's translations of W. Shakespeare's 27 plays). Every translator's goal is a perfect translation equivalence for these cultural words. It is a unique opportunity for the development of cultural and language competence which Slovak and Czech translators will use for translating a broad spectrum from prosaic texts of E. Fried. Not only his world-known novel *A Soldier and a Girl*, 34 tales collected in the book *Children and Fools*, but all studies on art and literature too. These works were edited in German language by E. Fried's best connoisseur Volker Kaukoreit in 1995 under the title *Die Muse hat Kanten. Aufsätze und Reden zur Literatur* (*The Muse Has Edges. Essays and Lectures on Literature*). Also not only translators but even editors of E. Fried's works fulfil the conditions of acquaintance our readership with this writer in our age when in the forefront of interest is often the inane literature of contemporary world oriented on consumerism.

Both translators and translational scholars or, literary-historical scholars (scholars of literary science) have an interaction role between E. Fried's literary heritage and his contemporary readers worldwide. The importance of scientific research and conferences on E. Fried's literary heritage we can see in comparison with sci-

entific research and conferences on F. Kafka's heritage: the 1960s were a boom of such activities which started with the important Czechoslovak conference in Liblice (the famous "Liblická konference" in 1963) in which the arduous German Kafka-worshipper Anna Seghers took part. The influence of Kafka's works on literary tendencies for freedom and democracy in Czechoslovakia and film development (the so-called new wave in the Czechoslovak cinematography) was never as strong as during the golden 1960s. Parallel to this Czechoslovak development interest started in literary science scholars for Kafka's heritage in West Germany and Austria. There have been arisen books on this world-known writer – W. H. Sokel's *Franz Kafka: Tragik und Ironie (Zur Struktur seiner Kunst)* (Munich and Vienna 1964); W. Emrich's *Franz Kafka* (Frankfurt / Main and Bonn 1965); H. Politzer's *Franz Kafka der Künstler* (Frankfurt / Main 1965); G. Janouch's *Gespräche mit Kafka. Aufzeichnungen und Erinnerungen* (Frankfurt / Main 1968), and conferences were organized (for example, Kafka symposium in Munich in 1969). The production of literary science on E. Fried's heritage is till now relatively poor in contrast with his great teacher F. Kafka. E. Fried's literary heritage needs to be explained by translators and literary historians. There are artistic and communicative values of E. Fried's literary heritage which need clarification for understanding of semantic and stylistic dimensions which are expressed in his works. The cultural brokering by translators incorporates language and cultural mediation and needs both language and cultural awareness and preparedness of language and culture mediators. Social, historical and political values of E. Fried's prose and poetry are very important and have to be integrated into the translational process. E. Fried's works integrate both literary and linguistic phenomena from the wider system of social and political values of the concrete society from which they arise (realia of the United Kingdom, not only German and Austrian realia are in the background of his whole prose and poetry). Unfortunately, there exists only in the book on E. Fried's prose written by Katrin Schäfer (1998), but very important according to his whole literary heritage is the book of conference proceedings published in Austria – Vienna 2012 (the conference on E. Fried's poetry was held in Ljubljana, Slovenia in honour of E. Fried's 90th birthday jubilee 1921–2011). It will be a unique opportunity to use E. Fried's 100th jubilee of birth in the year 2021 to organize an international event on his literary heritage (poetry, prose and translations, for example Shakespeare's 27 works in contemporary German language).

BIBLIOGRAPHY

- Apel, F. 1983. *Literarische Übersetzung*. Stuttgart: Metzler Verlag.
- Elrick, M. 2013. *Erich Fried – Jew, Humanist, Socialist – A Study of Opposing and Complementary Aspects of his Identity as reflected in his Work* [unpublished Ph.D. thesis]. London: Imperial College London, Department of Humanities.
- Fried, E. 1990. *Ein Soldat und ein Mädchen*. 4th ed. Frankfurt / Main: Fischer Verlag.
- Goodbody, A. 1999. "Erich Fried and Michael Hamburger as Translators and Poets." Pp 163–198 in I. Wallace (ed.). *German-speaking Exiles in Great Britain (vol. 1)*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.

- Holmes, J. S. 2005. *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. 3rd ed. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- Katan, D. 2004. *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. 2nd ed. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Kaukoreit, V. 2003. "Der Bruch und die Bruchstücke. Zu Erich Frieds Ein Soldat und ein Mädchen." Pp 255–265 in B. Fetz, K. Karstberger (eds.). *Die Teile und das Ganze. Bausteine der literarischen Moderne in Österreich*. Wien: Paul Zsolnay Verlag.
- Kautman, F. 1990. *Svět Franze Kafky*. Praha: Nakladatelství TORST.
- Lughofer, J. G. 2012. "Der Dichter und die Tiere. Verschwimmende Grenzen des Menschlichen bei Erich Fried." Pp 111–133 in J. G. Lughofer (ed.). *Erich Fried: Interpretationen, Kommentare, Didaktisierungen. Internationale Lyriktag der Germanistik, Ljubljana, Ljurik 2*. Wien: Praesens Verlag.
- Mader, A. 2013. *Erich Frieds Gedichtband: Es ist was es ist (1983): Entstehung, Textanalysen, Rezeption* [unpublished MA thesis]. Wien: Universität Wien, Philosophische Fakultät.
- Opalková, J. 2006. *Preklad ako mediácia interkultúrnej komunikácie I*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Popovič, A. 1975. *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava: Tatran.
- Schäfer, K. 1998. *"Die andere Seite": Erich Frieds Prosawerk. Motive und Motivationen seines Schreibens*. Wien: Praesens Verlag.
- Shuttleworth, M., M. Cowie. 1997. *Dictionary of Translation Studies*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Tellingner, D. 2012. *Der kulturelle Hintergrund des Translats – Kultur als Substanz der Kommunikation*. Košice: Typopress.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London, New York: Routledge.
- Vevar, Š. 2012. "Fried-Übersetzung als Übung in der Stilökonomie." Pp 135–145 in J. G. Lughofer (ed.). *Erich Fried: Interpretationen, Kommentare, Didaktisierungen. Internationale Lyriktag der Germanistik, Ljubljana, Ljurik 2*. Wien: Praesens Verlag.

JAK LEXÉM BITCOIN OBOHATIL ČESKÝ A FRANCOUZSKÝ JAZYK*

Dagmar Kolářková**

How Lexeme Bitcoin Enriched the Czech and French Languages

Abstract: *Bitcoin, first introduced in 2008, and other virtual currencies (litecoin, ripple, ethereum, dash, etc. – known as “altcoins”) are a phenomenon of the 21st century. When speaking about bitcoins, views on cryptocurrency-related risks and benefits vary significantly. However, in this article, we will not focus on bitcoin here to illustrate how virtual currencies work. The aim of this article is to show how the borrowed Anglicism bitcoin is used in the Czech and the French languages. The purpose of the theoretical framework is to clarify concepts of neologism, Anglicism and internationalism and propose relationships among the concepts in a study. In the practical section, using the word bitcoin, we show how the loanword is used in both languages and how its integration into the language is similar. The main result of the analysis is a list of derived and compound words from the word bitcoin in Czech and French. The article deals with derived and compound words from the point of view of their quantitative evaluation using Aranea web corpora. In this article, we have shown the possibilities of their derivatives and adaptation to the given system of the language.*

Key words: *adaptation, anglicism, bitcoin, borrowed word, Czech language, French language, internationalism, neologism.*

DOI: <https://doi.org/10.24132/actaff.2018.10.2-3.4>

* Článek byl vypracován v rámci projektu SGS-2018-039 *Lexikální kreativita francouzštiny 21. století.*

** PhDr. Dagmar Kolářková, Ph.D., Katedra románských jazyků, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, kolariko@kro.zcu.cz.

1. Úvod

Bitcoin a kryptoměny se svými blockchain technologiemi jsou často označovány za revoluční myšlenku. Na počátku je málokdo bral vážně, postupem času však nenápadně zasahují do našich životů a začínají nás ovlivňovat podobně jako před lety počítače a zejména internet.

Princip digitální měny byl publikován již v roce 2008, bitcoinová síť byla ale uvedena do provozu až v roce 2009, kdy se také uskutečnila první bitcoinová transakce. Bitcoin není však zajímavý jen z hlediska technologie, ale také pro svou minulost, neboť jeho zrození je dodnes obestřeno řadou záhad. Není totiž jisté, zda za jeho vznikem stojí jedna osoba nebo celá skupina, která se od samého počátku úspěšně skrývá pod pseudonymem *Satoshi Nakamoto*. Novináři se sice již mnohokrát snažili vypátrat Nakamotovu totožnost, neboť za sebou zanechal několik stop, jež je zavedly na tři různé kontinenty, přesto dodnes nevíme, o koho se jedná. Pátrání po jeho identitě je podrobně popsáno v knize *Bitcoin. Peníze budoucnosti. Historie a ekonomie kryptoměn, stručná příručka pro úplné začátečníky* (Stroukal, Skalický 2015: 20–22).

O bitcoinu začaly vysílat televize, psát noviny, časopisy, webové magazíny, na toto téma se konají konference, do studijních programů na vysokých školách byly zařazeny kurzy o bitcoinu a dalších kryptoměnách. Bitcoin ale není jen jedna z kryptoměn, jak uvádí Fillner (2017: 4), „přináší také nové příležitosti, ve světě i u nás vznikají start-up firmy, které vymýšlejí nové technologie a služby spojené s jedním z nejrychleji se rozvíjejících světových byznysů“. Bitcoin se tak stále více dostává do povědomí lidí, neboť se ukázalo, že „není jen hračkou pro IT nadšence, ale něčím, co funguje v reálném světě, za co si lze něco koupit“ (Stroukal, Skalický 2015: 50).

Za bitcoiny se dnes už dá koupit prakticky cokoli. Našli se i lidé, kteří se rozhodli přijímat výplatu pouze v bitcoinech. Někteří se také snaží dokázat, že lze žít výhradně za tuto digitální měnu. Stroukal a Skalický uvádějí ve své knize případ Kashmir Hill, reportérky časopisu *Forbes*, jež žila týden pouze s bitcoinem, tzn. bez tradičních peněz. Cestovala, nocovala a stravovala se výhradně pomocí této kryptoměny, přičemž sama konstatovala, že to není snadné. Přesto se jí podařilo dokázat, že se dá za bitcoiny žít. O svých zážitcích posléze napsala i knihu *Secret Money: Living on Bitcoin in the Real World*. Podobný nápad měli i novomanželé Austin a Beccy Craigovi. Ti se na svých cestách po světě, kde platili pouze touto měnou, nechali natáčet profesionálními dokumentaristy po dobu 100 dní. Ostatním tak ukázali, že bitcoiny jsou skutečně peníze (Stroukal, Skalický 2015: 47).

Fenoménu virtuální měny *bitcoin* je tedy v poslední době věnována stále větší pozornost. Pryč je ale doba, kdy byla všeobecně známá pouze tato první kryptoměna. Veřejnost má dnes povědomost o existenci alespoň některých alternativních kryptoměn, takzvaných *altcoinů* (*litecoin, ripple, ethereum, dash* aj.), a začíná již rozumět i principům jejich chování a jejich místu na trhu měn, investičních příležitostí a technologických start-upů. Lidé začínají bitcoiny nakupovat, směňovat, těžit anebo přijímat ve svých obchodech.

Cílem tohoto článku ale není popsat, jak funguje kryptoměna, jak ji lze získat nebo jak ji používat. Na toto módní téma zde bude nahlíženo výhradně z lexikál-

ního hlediska. Budou zkoumány novotvary, které vznikly v českém a francouzském jazyce z nutnosti pojmenovat tuto novou skutečnost. Účelem výzkumu je tedy vyhledat slova, jež byla v češtině a ve francouzštině odvozena od základového slova *bitcoin*, kompozita vzniklá od tohoto slovního základu a případně i některá syntagmata obsahující daný výraz. Srovnání češtiny a francouzštiny v tomto výzkumu je motivováno typologickou růzností obou jazyků. Předpokládáme, že výsledky výzkumu by mohly být ovlivněny omezenějšími možnostmi derivace ve francouzském jazyce a naopak častějším využíváním kompozice jako způsobu obohacování slovní zásoby v tomto jazyce.

Protože byl poslední slovník neologismů v češtině vydán v roce 2004 a historie kryptoměny *bitcoin*, jak už bylo řečeno, se začala psát až v roce 2008, je jisté, že v tomto slovníku nová pojmenování týkající se *bitcoinu* nenalezneme. Než se ale nová slova v češtině dostanou do slovníků, jsou zařazena do neologické databáze *Neomat*. Slovo *bitcoin* a existence výrazů od něho vytvořených budou tedy nejprve ověřeny v této databázi, dále pak v jazykovém korpusu *Araneum Bohemicum III Maximum* (Unesco.uniba.sk 2017a), jež byl vytvořen v rámci výzkumného programu UNESCO Katedry plurilingválné a multikultúrne komunikácie Univerzity Komenského v Bratislavě. Stahování dat pro tento korpus proběhlo naposledy v roce 2017, a proto můžeme předpokládat, že v něm novotvary od *bitcoinu* budou obsaženy. Také pro francouzštinu bude využit jazykový korpus *Araneum Francogallicum II Maximum* (Unesco.uniba.sk 2017b), který byl realizován v rámci výše zmíněného výzkumného projektu. Jazykové korpusy Univerzity Komenského v Bratislavě byly vybrány proto, že jak pro češtinu, tak i pro francouzštinu je zde k dispozici korpus o co největším rozsahu (tzv. *maximum*).

Výskyt takto nalezených neologismů bude ještě ověřen pomocí internetového vyhledávače *Google* prostým zadáním daného výrazu do vyhledávacího okna. Budeme-li předpokládat existenci dalších odvozenin nebo složenin od lexému *bitcoin*, jež nebudou zaznamenány v analyzovaných korpusech, budou tato slova rovněž zadána do vyhledávače *Google*. Jelikož budeme postupovat intuitivně, je velmi pravděpodobné, že seznam získaných odvozenin a kompozit nemusí být úplný. Vzhledem k tomu, že počet výskytů uváděný vyhledávačem je jen přibližný (a nelze ho tedy považovat za spolehlivý zdroj statistického srovnání), bude v souhrnných tabulkách uveden pouze počet výskytů hledaného výrazu ve výše zmíněných korpusech.

2. VYMEZENÍ POJMŮ

První informace o *bitcoinu* se objevily v roce 2008. Vzhledem k jeho novosti ho lze tedy označit za *neologismus*. Zároveň se jedná i o *anglicismus*, neboť byl přejat z angličtiny, kde *bit* označuje základní datovou jednotku (*bit*) a *coin* drobnou minci. Doslovný překlad kompozita *bitcoin* tedy zní *bitová mince*. Jelikož se paralelně vyskytuje ve více nepřibuzných jazycích, můžeme ho současně považovat i za *internacionalismus*. V následující části budou tedy definovány tyto tři pojmy.

2.1. NEOLOGISMUS

V nejjednodušších slovníkových definicích se můžeme dočíst, že neologismus je *nové slovo*. Tato definice je zřejmě odvozena z etymologie slova *neologismus*, neboť *neos* znamená ve starořečtině *nový* a *logos* je *slovo*. Ne každé slovo je ale pro všechny mluvčí nové (například učí-li se cizinec jiný jazyk, mohou být pro něj všechna slova nová), a proto Pruvost a Sablayrolles dodávají, že se jedná o slovo, jež je nové pro větší skupinu mluvčích, nejen pro jednotlivce (Pruvost, Sablayrolles 2003: 3).

Podle *Encyklopedického slovníku češtiny* je neologismus „*lexikální jednotka, která se ve vztahu k existujícím jednotkám slovní zásoby současného jazyka vyznačuje novostí, a to jak z hlediska vzniku, tak z hlediska funkčního (funkčně systémového, komunikačního, stylistického)*“ (Karlík, Nekula, Pleskalová 2002: 284). Jinou definici najdeme například v České lexikologii, jejíž autoři definují neologismy jako „*lexikální jednotky jistého úseku lexikální zásoby hodnocené z hlediska současných platných jazykových norem ve srovnání s jednotkami běžnými jako nové, užívané a perspektivní*“ (Čermák, Filipec 1985: 99). Také v *Příruční mluvnici češtiny* je na neologismy nahlíženo jako na relativně nová slova, která však postupně „*příznak novosti ztrácejí, začínají se vyskytovat ve větší frekvenci a stávají se platnou součástí lexikálního systému*“ (Grepl, Hladká, Jelínek 2008: 95).

Ve francouzském slovníku *Le Petit Robert de la langue française* se pod heslem *néologisme* vyskytuje jednoduchá definice „*mot nouveau, sens nouveau d'un mot*“, tzn. nové slovo, nový význam slova. Zároveň je zde ale neologismus definován i jako použití nového slova, a to buď slova vytvořeného anebo získaného derivací, kompozicí, tronkací, zkracováním, výpůjčkou apod., nebo slova již existujícího, ale v novém významu. Autoři slovníku tak rozlišují *formální a významový neologismus* (Rey-Debove, Rey 2006: 1721). Z toho vyplývá, že předmětem zájmu tohoto článku budou formálními neologismy, neboť v případě *bitcoinu* a dalších kryptoměn se jedná o novou výpůjčku.

Také Mortureux označuje termínem neologismus nové slovo, které je zároveň schopno se lexikalizovat. A dodává, že za neologismus může být považováno do té doby, než se objeví v obecném slovníku (Mortureux 1997: 105). Zvláště pro francouzskou lexikografii však platí, že nová slova jsou do slovníků zanášena se značným zpožděním. Radimský to vysvětluje snahou vyhnout se „*efemérním záležitostem, modním výstřelkům a politicky nepřijatelným výpůjčkám a kalkům*“ (Radimský 2003: 15). Je ale obtížné stanovit jednoznačnou hranici, kdy neologismus přestává být neologismem. Ztráta příznaku novosti souvisí především se zevšeďněním slova.

Jak už bylo uvedeno, neologismy vznikají nejčastěji z nutnosti pojmenovat novou skutečnost, například v tomto článku zkoumaný výraz *bitcoin* byl vytvořen jednak jako pojmenování virtuální měny, jednak jako název pro platformu, díky níž je tato měna vytvářena. Neologismy mohou být ale i výsledkem záměrného hledání neotřelého výrazu. Jak uvádí Martinčová, neologismy jsou „*projevy a výsledky jazykové kreativity a také prostředky nepřetržité regenerace, rekonstrukce a stabilizace slovní zásoby*“ (Martinčová 2005: 7). Takto vzniklé neologismy jsou často

označovány za autorské¹ a jsou typické především pro umělecký styl. Mohou se ale objevit například i v médiích.

2.2. ANGLICISMUS A JEHO ADAPTACE V PŘEJÍMACÍM JAZYCE

Také k problematice anglicismů a jejich adaptace v češtině a ve francouzštině se již vyslovila celá řada lingvistů. Obecně lze říci, že anglicismus je anglický výraz přejatý do jiného jazyka. Ve slovnících však najdeme podrobnější definice tohoto slova. Většina českých slovníků definuje anglicismus shodně jako „*jazykový prvek přejatý z angličtiny do jiného jazyka n. podle angličtiny v něm vytvořený*“ (Kraus 2005: 54).

Francouzské výkladové slovníky (například *Le Petit Robert de la langue française*) považují za anglicismus „*emprunt à l'anglais*“, tzn. výpůjčku z angličtiny (Rey-Debove, Rey 2005: 95). V elektronickém slovníku *Le Trésor de la langue française informatisé* je anglicismus definován jako: „*Mot, sens ou tour syntaxique anglais introduit dans le vocabulaire ou la syntaxe d'une autre langue*“ (TLFi 2018: nestr.), tj. slovo, význam nebo syntaktický obrat, který z angličtiny pronikl do slovní zásoby a syntaxe jiného jazyka.

Existují různé klasifikace anglicismů. Například Fridrichová je podle québeckého slovníku anglicismů *Colpron* dělí na sémantické, lexikální, syntaktické, morfologické, fonetické a grafické (Fridrichová 2013: 42–43). Podle této klasifikace patří *bitcoin* mezi lexikální anglicismy, neboť se jedná o výpůjčku v její původní anglické podobě.

Přejímání a adaptace lexémů z angličtiny je proces, který má různé fáze a jehož průběh může být ovlivněn řadou faktorů. Podle *Nového akademického slovníku cizích slov* je termín *adaptace* v lingvistice chápán jako „*proces zdomácnování (počešťování) cizích jazykových prostředků*“ (Kraus 2005: 21). Tento proces probíhá v různých jazykových rovinách, podle nichž lze formální přizpůsobování jazykových prostředků rozdělit na adaptaci výslovnosti (ortoepickou), grafickou (ortografickou), tvaroslovnou (morfologickou) a významovou (sémantickou) (Svobodová 2009: 44–47). Adaptace grafické stránky je progresivní proces. Slovo je obvykle nejprve přejato s původním pravopisem, později k němu vzniká česká varianta a poté se počeští (Svobodová 2013: 7). Tvaroslovná adaptace spočívá v tom, že slovo je přiřazeno do jednotlivých deklinačních typů a jsou k němu přidávány tvarotvorné sufixy (Svobodová 2007: 50). Důkazem toho, že slovo zdomácnělo, jsou i jeho odvozeniny a složeniny (Čermák, Filipec 1985: 126), což znamená, že dochází k adaptaci slovotvorné. Morfologicko-slovotvorná adaptace nevyžaduje nutně adaptaci výslovnostní a grafickou. Dokladem toho je i zkoumaný lexém *bitcoin*.

Otázkou, zda anglicismy ortograficko-ortoepicky počešťovat nebo zachovat jejich původní podobu, se zabýval Rejzek ve své studii „K formální adaptaci anglicismů“. Uvádí, že „*anglicismus v původní pravopisné podobě působí v českém textu cizorodě a je pro uživatele neznalého angličtiny foneticky neprůhledný. Naopak zastánci původního pravopisu argumentují tím, že se počeštěním stírá internacionál-*

¹O bohatém jazyku Arundhatí Royové, oplývající autorskými neologismy, se zmiňuje například Mišterová (2017: 151).

nost lexému [...], jeho identifikační podoba a že se do českého pravopisu dostávají skupiny hlásek nezvyklého, expresivního charakteru (aj, ej)“ (Rejzek 1993: 26–30).

Jak vyplývá z této definice, anglicismy často fungují zároveň i jako internacionalismy, o nichž bude pojednáno v následující podkapitole.

2.3. INTERNACIONALISMUS

Nový encyklopedický slovník češtiny online definuje internacionalismus z hlediska slovní zásoby současných jazyků jako „slovo, výraz (též frazeologický) vyskytující se paralelně ve více jazycích (nepříbuzných nebo ne blíže příbuzných) určitého jazykového, kulturního areálu“ (Martincová 2017: nestr.). Vyznačuje se grafickou a morfologickou blízkostí a obsahovou shodou, jež „zahrnuje významovou shodu, stylistickou blízkost a relativně blízkou komunikační a funkční platnost“ (Buzásyová 2010: 115).

Čermák chápe internacionalismy jako slova, která se vyskytují ve většině západoevropských jazyků, nebo jako slova zejména z vědecké oblasti, jejichž základ je často řecko-latinský a jež jsou užívána jako termíny (Čermák 2010: 204). Charakteru internacionalismů nabývají dnes ale i slova přejímaná z jednotlivých národních jazyků, příkladem může být italská hudební terminologie, anglická sportovní a počítačová terminologie aj. (Grepl, Hladká, Jelínek 2008: 102). Jejich výhodou je mezinárodní srozumitelnost a mnohdy i větší výstižnost oproti jejich českým a francouzským ekvivalentům.

Běžné francouzské slovníky však nedefinují *internacionalismus* z hlediska jazykového, ale pouze jako doktrínu, podle níž jsou různé národní zájmy podřízeny nadnárodním zájmům. Pokud francouzsky píšící autoři definují tento pojem jako *internationalismes* (případně *mots internationaux*), jejich definice se výrazně neliší od definic v češtině.

Na základě podobnosti (u výpůjček a internacionalismů) nebo nepodobnosti formy a obsahu rozlišuje Šabršula tři typy vztahů mezi slovy a pojmenováními srovnávaných jazyků. První skupinu tvoří *vocabula cognata*, tzn. slova, jež mají stejnou nebo podobnou formu i obsah (např. ve francouzštině *lettre* – v angličtině *letter*). U druhé skupiny slov, která nazývá *cognata partim*, je shoda významu pouze částečná (ve francouzštině *dogue* = *dog*, v angličtině *dog* = *pes*, *dog*, ale i *chlapík*, *trámová skoba*). Poslední skupinou jsou *cognata diversificata*, u nichž fonetická podoba zůstává stejná, ale liší se svým významem (*phycisien* – *fyzik* a *physician* – *lékař*). S touto skupinou souvisí i tzv. *faux-amis* (Šabršula 1983: 70).

Pro přejímání cizích slov, dnes zejména anglicismů, existují různé důvody. Jedním z důvodů může být to, že daný výraz nemá v přejímacím jazyce vhodný jednoslovný ekvivalent, který by ho nahradil. Dalším důvodem je i fakt, že se jedná o internacionální termín z určité odborné sféry, nejčastěji z oblasti ekonomiky či burzovních obchodů. Z toho logicky vyplývá, že přejatý termín *bitcoin* má v češtině i ve francouzštině své opodstatnění.

Cílem následujícího výzkumu je najít odpověď na otázku, do jaké míry anglicismus *bitcoin* v obou jazycích zdomácněl.

3. TERMINOLOGIE VIRTUÁLNÍCH MĚN

Pro měny typu *bitcoin* se používají různé souhrnné názvy – *digitální měna*, *kryptoměna*, *elektronická měna*, *digitální peníze*, *elektronické peníze*, *e-peníze* aj. Oficiální právní dokumenty vypracované orgány EU však používají pojem *virtuální měna* (*virtual currency*, ve francouzštině *monnaie virtuelle*). V tomto článku však budou použity i další názvy, jako jsou *kryptoměna* (*cryptocurrency*, ve francouzštině *cryptomonnaie*, *crypto-monnaie* / *monnaie cryptographique*) nebo *digitální měna* (*digital currency* / *monnaie digitale*). Protože se však již termín kryptoměny nezdá být dostatečně přesný pro popsání všech instrumentů spojených se sledovaným fenoménem, byl zaveden i pojem *kryptoaktiva* (*crypto-assets*, ve francouzštině *crypto-actifs*). Podle *Journal officiel* bychom ale ve francouzštině měli správně používat termín *cybermonnaie*, neboť 23. května 2017 zde byl vydán nový seznam slovní zásoby z oblasti informatiky, v němž byly navrženy francouzské ekvivalenty k přejatým termínům z angličtiny. Komise pro obohacování francouzského jazyka (*Commission d'enrichissement de la langue française*) doporučuje místo *cryptocurrency* používat *cybermonnaie* a uvádí, že jednou z nejdůležitějších kybernetických měn je právě *bitcoin* (Légifrance 2018).

Virtuální měny nejsou všechny stejné, navíc jich dnes existuje již několik tisíc. Jak už bylo ale několikrát řečeno, v tomto článku bude pozornost věnována především měně *bitcoin*. Cílem prováděného výzkumu bude zjistit, do jaké míry je tento lexém adaptován v českém a francouzském jazyce a jaké je případně jeho rozšíření v obou zkoumaných jazycích.

3.1. DEFINICE LEXÉMU BITCOIN V ČESKÝCH A FRANCOUZSKÝCH SLOVNÍČÍCH

Bitcoin a celé odvětví kryptoměn má své příznivce i své odpůrce, faktem ale zůstává, že se o něm čím dále tím více hovoří, ať už ve smyslu největšího fenoménu moderní internetové doby nebo největší bubliny 21. století. Pro většinu lidí se tedy už nejedná o zcela neznámý pojem, *bitcoin* se stal součástí jejich běžné slovní zásoby.

Důležitým momentem v procesu adaptace výpůjček je i jejich zařazení do slovníku. Vzhledem k novosti termínu *bitcoin* bylo možné předpokládat, že tento lexém nebude zaznamenán v knižních podobách výkladových slovníků zkoumaných jazyků. Z hlediska češtiny zejména proto, že všeobecné výkladové slovníky i speciální slovníky neologismů u nás nejsou často vydávány a poslední slovník neologismů v češtině vyšel ještě před vznikem slova *bitcoin* (Martincová 2004). Oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR sice od roku 2012 pracuje na *Akademickém slovníku současné češtiny*, ale zveřejněna byla zatím jen pracovní verze hesel písmene A. I když je možné předpokládat, že dojde k zařazení lexému *bitcoin* do tohoto slovníku, neboť, jak bude uvedeno dále, již figuruje v databázi *Neomat*, ale s jistotou to tvrdit v současné době nelze. a jak už bylo v článku uvedeno, pro francouzskou lexikografii obecně platí, že nová slova jsou do slovníků zanášena se značným zpožděním. U francouzštiny se však předpoklad absence lexému *bitcoin* ve slovníku nepotvrdil, tento anglicismus byl do slovníků *Larousse* a *Le Petit Robert de la langue française* zařazen již v roce

2015.² Definici slova *bitcoin* jsme našli i v *Dictionnaire des anglicismes* z téhož roku, jehož autorem je Henri Goursau.

Nejjednodušší definice tohoto pojmu figurují v české a francouzské verzi internetového slovníku *Wiktionary*. *Wikislovník* definuje *bitcoin* jako „virtuální měnu s mezinárodní platností“ a uvádí i zkratky *BTC* – *zažitý kód měny bitcoin* a *XBT* – *ISO kód měny bitcoin* (*Wikislovník* 2017). Ve *Wiktionnaire*, francouzské verzi tohoto slovníku, se vyskytuje následující definice: „*Monnaie numérique d'échange chiffrée et décentralisée internationale*“ (tj. decentralizovaná digitální měna založená na šifrování). Jsou zde rovněž uvedeny výše zmíněné zkratky kódů *BTC* a *XBT*. Překvapující bylo zjištění, že podle francouzské verze slovníku je termín *bitcoin* řazen do oboru numismatiky (*Wiktionnaire* 2018). Jednoduchou definici *bitcoinu* ve francouzštině najdeme například i v internetovém slovníku *Reverso Dictionnaire*, podle níž se jedná o internetovou digitální měnu (*Reverso-Softissimo* 2017).

Mnohem podrobnější definice *bitcoinu* přinášejí slovníky v knižních podobách. Nejvíce definic figuruje v již zmíněném *Dictionnaire des anglicismes*. *Bitcoin* je zde nejprve definován jako internetová platební síť a peněžní jednotka používaná v tomto platebním systému, dále jako internetová měna, název virtuální měny, digitální měna pro on-line transakce, digitální měna a kryptoměna (*Goursau* 2015: 31).

Le Grand Larousse illustré 2016 definuje *bitcoin* jako „*unité monétaire d'un système de paiement virtuel permettant à une communauté d'utilisateurs d'échanger entre eux des biens et des services sur Internet; ce système de paiement*“, tj. platební jednotka virtuálního platebního systému, který umožňuje komunitě uživatelů směnu statků a služeb na internetu; tento platební systém (*Kolektiv* 2015: 161). Z této definice vyplývá, že měna *bitcoin* je závislá na specifické virtuální komunitě.

Francouzský slovník *Le Petit Robert de la langue française 2017* označuje *bitcoin* jako *marque déposée* (ochranná známka) a uvádí následující definici: „*Unité monétaire en usage sur Internet, indépendante des réseaux bancaires et liée à un système de cryptage qui enregistre toutes les transactions effectuées avec chaque unité*“, tzn. měnová jednotka na internetu, nezávislá na bankovní síti a napojená na šifrovací systém, který zaznamenává všechny transakce provedené s touto jednotkou (*Rey-Debove, Rey* 2016: 261).

Tyto definice se nejvíce blíží definicím *bitcoinu* v knižních nebo internetových odborných publikacích o kryptoměnách, neboť v nich je *bitcoin* definován také jako „*decentralizovaná (P2P) síť v internetu, spravující historii platebních transakcí mezi svými uzly*“. Zároveň je zde 1 *bitcoin* (*BTC*) považován za základní jednotku takové transakce (*Stroukal, Skalický* 2015: 163).

Tyto jeho dva významy jsou většinou rozlišeny malým a velkým počátečním písmenem. V případě jednotky měny se píše *bitcoin* s malým písmenem, podobně jako česká koruna nebo americký dolar, jedná-li se o název decentralizovaného platebního systému, uvádí se s velkým počátečním písmenem (*Bitcoin*). Toto rozlišení je dodržováno i v tomto článku. Jelikož je zde nahlíženo na *bitcoin* jako na

²Do nejprestižnějšího a neobsáhlejšího slovníku angličtiny *The Oxford English Dictionary* byl pojem zařazen dokonce již v roce 2013 (*Soukup* 2013).

jednotku měny, je zde důsledně aplikována varianta s malým písmenem (*bitcoin*). Ve zkoumaných jazykových korpusech lze ale nalézt i další ortografické varianty. V jazykovém korpusu *Araneum Bohemicum III Maximum* byla přibližně 400krát užita pravopisná podoba *BitCoin*, 50krát *BITCOIN* a 13krát *bitCoin*. Ojedinele se vyskytují i další ortografické varianty, jako například *BITcoin*. V 17 případech byla tato měna pojmenována jako *bitcoint* / *Bitcoint*, z toho jen 4krát s malým písmenem.

Analýza francouzského jazykového korpusu *Araneum Francogallicum II Maximum* rovněž prokázala rozkolísanost pravopisu tohoto slova. Kromě pravopisných variant *Bitcoin(s)* (6491krát) a *bitcoin(s)* (6609krát) zde byla 260krát užita ortografická varianta *BitCoin(s)* a 35krát *BITCOIN(S)*.

3.2. ADAPTACE LEXÉMU BITCOIN V ČESKÉM JAZYCE

Z informací uvedených ve *Wikislovníku* vyplývá, že si v češtině slovo *bitcoin* zachovává původní grafickou i výslovnostní podobu /bitkojn/, nedošlo zde tedy k ortografické a ortoepické adaptaci. Na internetu lze sice zaznamenat několik použití počestěných grafických podob *bitkojn* a *bitkojn*, neexistuje však relevantní množství důkazů, jež by potvrdily, že lexém *bitcoin* se v češtině běžně používá v těchto zdomácnělých podobách. Ve zkoumaném jazykovém korpusu se varianta *bitkojn* nevyskytovala a grafická podoba *bitkojn* zde byla zastoupena pouze 5 výskyty.

Již zmíněný *Wikislovník* řadí slovo *bitcoin* k substantivům rodu mužského neživotného a skloňuje ho podle vzoru *hrad*, což vypovídá o jeho morfologické adaptaci v českém jazyce. V jazykovém korpusu *Araneum Bohemicum III Maximum* se však také 4krát vyskytoval tvar *Bitcoina*, který svědčí o skloňování podle vzoru *pán*. V tomto případě se ale nejednalo o platidlo, nýbrž o pojmenování tvůrce *bitcoinu*, tzn. pana *Bitcoina*.

Pro zjištění slovtvorné adaptace zkoumaného termínu bylo pro češtinu využito webové hnízdo *Lexiko*, jež je komplexním zdrojem lexikografických informací, neboť shromažďuje a prezentuje dílčí výsledky práce oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR. Konkrétně byla použita *databáze heslář*, obsahující hesláře reprezentativních výkladových slovníků češtiny a hesláře několika slovníků speciálních. Databáze umožňuje také rychle získat informace, ve kterém slovníku bylo zadané slovo zpracováno. Po zadání slova *bitcoin* se zobrazilo 9 výsledků vyhledávání. Všechny pocházejí z databáze *Neomat*. Vedle samotného slova *bitcoin* v jednotném a množném čísle to byly výrazy *bitcoin peněženka*, *bitcoincash*, *bitcoinmat*, *bitcoinový*, *bitcointěžař*, *dietbitcoin*, *předbitcoinový* (Ústav pro jazyk český AV ČR 2016: nestr.). Z hlediska slovtvorné adaptace v češtině jsou zajímavé především výrazy *bitcoinmat*, *bitcoin peněženka*, *bitcoinový*, *bitcointěžař* a *předbitcoinový*, neboť v případě slov *bitcoincash* a *dietbitcoin* se jedná o další přejatá slova, označující jiné druhy kryptoměn. V angličtině, ale i v češtině jsou však obvykle psána jako dvě oddělená slova *bitcoin cash* a *diet bitcoin*.

Z uvedených příkladů vyplývá, že v češtině jsou slova od slovního základu *bitcoin* tvořena pomocí derivace, při níž se uplatňuje jak sufixace (*bitcoin – bitcoinový*), tak i prefixace a sufixace současně (*bitcoin – bitcoincash – předbitcoinový*).

Dále dochází ke kompozici, tzn. skládání slov – *bitcoinmat* vznikl ze syntagmatu *bitcoinový bankomat* a na základě *těžaře bitcoinů* bylo vytvořeno kompozitum *bitcointěžař*. Podle *Neomatu* se pro vyjádření vztahu používá buď *bitcoin* ve funkci adjektiva (*bitcoin peněženka*), nebo přídavné jméno *bitcoinový*, utvořené od lexému *bitcoin* domácím slovtvorným postupem pomocí přípony *-ový*, jako je tomu i v případě dalších přídavných jmen odvozených od neologismů – *internetový*, *webový*, *softwarový* aj.

Dané výrazy byly také ověřeny v jazykovém korpusu *Araneum Bohemicum III Maximum*. Adjektivum *bitcoinový* se zde v různých tvarech vyskytovalo 1226krát. Pro *bitcoinmat* se zobrazilo 51 výskytů (což je srovnatelné s výskytem syntagmatu *bitcoinový bankomat* – 52krát, navíc se zde ještě 11krát vyskytovalo syntagma *bitcoinový automat*) a pro výraz *bitcoin peněženka* 313 výskytů, zatímco *bitcoinová peněženka* se v různých tvarech v korpusu vyskytovala 133krát. Ostatní lexémy (*bitcointěžař*, *předbitcoinový*, *bitcoincash*, *dietbitcoin*) v tomto korpusu nefigurují.

Výsledky z *Neomatu* sice potvrdily, že došlo k slovtvorné adaptaci lexému *bitcoin* v češtině, nicméně dvě odvozená a dvě složená slova nejsou dostatečně průkazná pro jeho adaptaci v češtině, a proto byly v jazykovém korpusu a za pomoci *Googlu* vyhledány další výrazy vytvořené od zkoumaného lexému. Všechny vyhledané odvozeniny a složeniny od lexému *bitcoin* budou uvedeny v souhrnné tabulce, a to i s rozlišením, zda se jedná o výraz z korpusu nebo z internetu.

Základním předpokladem bylo, že v češtině muselo vzniknout minimálně pojmenování pro uživatele bitcoinů. Ti jsou v podstatě dvojího druhu – *těžaři*³ a koncoví uživatelé, přičemž každý z účastníků může být zároveň těžařem i koncovým uživatelem. Bylo zjištěno, že pro uživatele bitcoinů existují v češtině čtyři různá pojmenování – *bitcoinista*, *bitcoinář*, *bitcoinér* a *bitcoinař*, jež byla používána především v množném čísle – *bitcoinisti*, *bitcoináři*, *bitcoinéři* a *bitcoinaři*, žádné z nich však nebylo užito v ženském rodě. Použití sufixů *-ista*, *-ář*, *-ér* je logické, neboť tyto přípony tvoří v češtině z podstatného jména jiné substantivum, označující člověka vykonávajícího nějakou profesi nebo činnost. Zejména sufixy *-ista* a *-ér* se často přidávají k podstatným jménům cizího původu. Substantiva zakončená na *-ista* patří ke vzoru *předseda* a v 1. pádě množného čísla mají koncovku *-é*. Podoba s *-i*, jež se vyskytovala u všech nalezených příkladů, je považována za hovorovou. Jména zakončená na *-ář* náleží ke vzoru muž a v 1. pádě množného čísla mají koncovku *-i* (*bitcoináři*), stejně jako substantiva zakončená na *-ér*, která se skloňují podle vzoru *pán* (*bitcoinéři*). Také odvozené substantivum *bitcoinař* odpovídá pravidlům tvoření nových slov v češtině, neboť sufix *-ář* se může rovněž připojovat k substantivnímu základu. Takto vytvořené substantivum se skloňuje podle vzoru *pán* a vyjadřuje mimo jiné příslušnost k určité skupině. Někdy je používáno s expresivním zabarvením. Vedle těchto substantiv vytvořených derivací pomocí zmíněných sufixů *-ista*, *-ář*, *-ér* lze na internetu i v korpusu zaznamenat také výskyt původního anglického výrazu pro uživatele bitcoinů – *bitcoiner*, jež se přizpůsobil českému morfologickému systému a skloňuje se podobně jako *bitcoinéř* podle vzoru *pán* (*bit-*

³ Již zmíněný výraz *bitcointěžař* nebyl nalezen ani pomocí *Googlu*, v češtině se spíše vžil pojmenování *bitcoin těžař* nebo *bitcoinový těžař*, případně anglicismus *miner* – jeho nevýhodou je ale to, že označuje nejen člověka provozujícího počítač, který je pomocí internetu spojen s ostatními takovými počítači, ale i samotný počítač, tzn. těžební stroj.

coiner, -a). a proto byl zařazen i do souhrnné tabulky, ačkoliv se nejedná o derivát vytvořený až v češtině.

U již zmíněné odvozeniny *bitcoinář* došlo navíc k prefixaci sufixovaného substantiva pomocí předpon *pro-* a *anti-*, sloužících k rozlišení zastánců bitcoinu, nazývaných *pro-bitcoináři*, a jeho odpůrců, tj. *anti-bitcoinářů*. Prefix *pro-* má v češtině různá východiska, v případě odvozeniny *pro-bitcoinář* se jedná o latinskou, resp. řeckou předložku/prefix *pro-*, s významem souhlas/sympatie, a to jako součást cirkumfixu *pro- -ář*. Počáteční morfém *anti-*, jenž nese význam stojící, působící proti něčemu, bývá někdy chápán i jako slovní základ (*prefixoid*), v tomto článku je ale řazen k předponám. Bylo rovněž zjištěno, že je tento prefix v češtině připojován i k lexému *bitcoin* ve funkci adjektiva (lze hovořit o tzv. konverzi⁴), o čemž svědčí spojení jako *anti-bitcoin kampaň*, *anti-bitcoin propaganda* aj., ale také i k adjektivu s příponou *-ový* (například *antibitcoinoví škodiči*). Z uvedených příkladů vyplývá, že jsou obvyklé dvě ortografické varianty: se spojovníkem i bez spojovníku. Stejně tomu tak je i u prefixu *pro-*, který se připojuje k adjektivu *bitcoinový* rovněž ve dvou pravopisných podobách (*pro-bitcoinový* i *probitcoinový*). V případě tohoto adjektiva bylo zaznamenáno i použití předpony *proti-*, jež se obvykle připojuje k adjektivu se základem cizího původu (*protibitcoinový*) jako náhrada za již uvedený cizí prefix *anti-*.

K derivátům na *-ista* existují v češtině obvykle substantiva se zakončením na *-ismus* / *-izmus*. Tato přípona se většinou připojuje k odvozovacímu základu přejatému z cizích jazyků a může být mimo jiné použita i k utvoření názvu nějaké zájmové činnosti nebo i k označení společensky negativního jevu. Vzhledem k rozdílným názorům na *bitcoin* se dalo předpokládat, že by mohlo slovo *bitcoinismus* v češtině vzniknout. Jak v jazykovém korpusu, tak i na internetu však nebyl zaznamenán jediný výskyt tohoto výrazu.

Poměrně překvapujícím zjištěním byla existence několika odvozenin pro pojmenování *bitcoinu* jako platidla. Jedná se o substantivum *bitcoiník*, vytvořené pomocí sufixu *-ík*, jenž se často využívá pro integraci přejatých substantiv do deklinačního systému češtiny. Tato přípona se řadí mezi sufixy zdrobňující, vzniklý výraz *bitcoiník* tak označuje drobné této kryptoměny. Produktivním deminutivním sufixem je také *-ek*, který se připíná ke kmeni základového maskulina. V češtině tak vzniklo slovo *bitcoinek*, označující rovněž virtuální minci zkoumané měny. Byl ale zaznamenán i případ použití výrazu *Bitcoinek* jako zdrobněliny vlastního jména: „[...] že bych se nedivil, kdyby po Indii a Brazílii běhali malí Blockchainkové, Bitcoinkové a Cryptouškové“ (Steemit.com. 2018: nestr.). V jazykovém korpusu se vyskytoval i výraz *bitcoinka*. Samotný tvar nám může asociovat peněženku na *bitcoiny*, ale podle kontextu se zřejmě jedná o nový typ platformy pro obchodování s kryptoměnami, jenž byl v angličtině označen jako *bitcoinKu*, a proto se nejedná v češtině o derivát, ale o adaptovaný anglicismus. Prostřednictvím *Googlu* bylo ale nalezeno i substantivum *bitcoinka*, které vzniklo přechýlením z podstatného jména rodu mužského pro označení osoby rodu ženského (jako uživatelské jméno). K označení platidla (papírových peněz) se v češtině také využívá sufix *-ovka* (*bankovka*, *státovka*). Má rovněž funkci adaptační, tzn. že slouží k zařazení přejatých slov

⁴Horová (2014: 190) používá také termín nepravá derivace.

do skloňovacího systému češtiny. Pomocí této přípony vzniklo slovo *bitcoinovka* a z něho byla vytvořena například i složenina *padesátibitcoinovka*.

Vzhledem k existenci substantiv, jako jsou *dolarizace* nebo *euroizace*, bylo možné se domnívat, že v češtině vzniklo také substantivum *bitcoinizace*, jež by označovalo stav, kdy země na svém území zavede jako legální platidlo *bitcoin* a k němu příslušné sloveso *bitcoinizovat*, neboť sufix *-izovat* je rovněž častým stavebním prvkem přejatých slov. Zatímco bylo nalezeno několik článků o *bitcoinizaci* Venezuely či *bitcoinizaci* světové ekonomiky, existenci slovesa *bitcoinizovat* nelze potvrdit, neboť ani v korpusu, ani na internetu nebyl zaznamenán jediný výskyt. Uvedené substantivum bylo také několikrát použito s prefixem *hyper-*,⁵ který je často stavebním prvkem přejatých slov a mimo jiné vykazuje zvýšenou míru něčeho (například se hovoří o *hyperbitcoinizaci světa*). V obou případech je ale těžké posoudit, zda se jedná o deriváty vytvořené na základě češtiny nebo o adaptované přejímky z angličtiny, neboť obě slova v angličtině existují.

Výše zmíněná databáze *Neomat* prokázala existenci adjektiv *bitcoinový* a *před-bitcoinový*. V češtině se však od substantiv tvoří adjektiva vyjadřující vztah nejen pomocí již zmíněného suffixu *-ový*, ale i přidáním přípony *-ní*. Bylo ověřeno, že takto vytvořené adjektivum konkuruje v některých případech suffixu *-ový*, neboť byla nalezena syntagmata *bitcoiní služba* i *bitcoinová služba*, *bitcoiní transakce* i *bitcoinová transakce*, *bitcoiní peněženka* i *bitcoinová peněženka*, *bitcoiní burza* i *bitcoinová burza* aj. Pomocí *Googlu* bylo ale nalezeno i několik adjektiv zakončených na *-ný*. Ani takto vytvořené adjektivum neodporuje pravidlům tvoření slov v češtině, neboť i sufix *-ný* je používán k odvozování adjektiv vyjadřujících vztah (např. *bitcoiné síť* – síť týkající se bitcoinu, nabízející bitcoinu apod.).

Při odvozování od substantivního základu lze předpokládat i vznik slovesa, jež by označovalo činnost spojenou s *bitcoinem*. K tomu se v češtině využívá především sufix *-ovat*, jehož nejčastější funkcí je právě adaptace cizích slov. Tento předpoklad potvrdil výskyt slovesa *bitcoinovat*. Přidáním suffixu *-ovat* k substantivnímu základu mohou vytvořena slovesa nabývat různého významu. V nalezených případech bylo sloveso *bitcoinovat* užito ve významu vytvářet, případně používat jako nástroj to, co označuje základové substantivum, což dokládá nalezený příklad, kde v úvaze o tom, jakým způsobem zdanit bitcoiny, čtenář navrhuje zdanit internet, ale zároveň dodává, že by to postihlo všechny, ať *bitcoinují* nebo *nebitcoinují* (Hlavenka 2013: nestr.). Na internetu byl ale vyhledán i příklad, v němž bylo sloveso *bitcoinovat* spojeno s významem nesoucím spíše negativní konotaci: „Už jsme dali světu slovo ‚tunelovat‘. Teď zase můžeme ‚bitcoinovat‘ – legalizovat v Alze anonymní špinavé obchody“ (Beránek 2017: nestr.).

Poměrně překvapující je i zjištění, že od adjektiva *bitcoinový* bylo v češtině pomocí suffixu *-ě* utvořeno adverbium prvního stupně *bitcoinově*, které se vyskytovalo například ve spojeních *bitcoinově nejbohatší*, *vstupné je bitcoinově dobrovolné*, *u nás to bitcoinově vře* aj.

Kryptoměny jsou na obrovském vzestupu, a proto se dalo také předpokládat, že v češtině vznikla i různá kompozita, jejichž jeden element by obsahoval lexém

⁵Také slovtvorný prvek *hyper-* je podobně jako *anti-* považován buď za předponu nebo za prefixoid, tj. „slovtvorný prostředek funkčně stojící na rozhraní slovtvorného základu a prefixu“ (Furdík 2004: 155), u slova *hyperbitcoinizace* ho lze ale pokládat za prefix.

bitcoin a druhý by vyjadřoval obrovský až přehnaný zájem o toto platidlo. Analýza jazykového korpusu i vyhledání pomocí *Googlu* prokázaly výskyt substantiv *bitcoinmanie* (i *bitcoinmánie*) a *bitcoinmaniak* (nesoucí význam *posledlý bitcoin*), zatímco předpokládaný výraz *bitcoinboom* nebyl v této podobě nalezen. Pouze v jednom případě se jednalo o kompozitum, neboť obě lexikální jednotky byly psány se spojovníkem (*bitcoin-boom*), v ostatních případech byl výraz psán jako dvě oddělená slova. Ne každý je ale maniak do kryptoměn. Existují například instituce, které se bojí bitcoinu přijímat, a proto vzniklo i kompozitum *bitcoinfobie* (objevuje se i ve variantě *bitcoin-fobie*).

V roce 2013 vznikl web *bitcoinman.cz*, obsahující informace o všem, co se daného tématu týká, tzn. jak se bitcoinu těží, nakupují, prodávají apod. Jak uvádí sám autor projektu, toto pojmenování vzniklo na základě toho, že *bitcoin* považuje za měnu nezávislého člověka. Tato druhá část přejatých složených slov (*-man*) však může v češtině označovat i toho, kdo je nadměrně až chorobně něčím posedlý.

Z uvedených příkladů vyplývá, že kompozita jsou tvořena zejména pomocí sufixoidů,⁶ proto je můžeme nazývat sufixoidními kompozity. V případě složenin s komponentem *bitcoin* se jedná o prvky cizího původu, přesněji internacionální prostředky latinsko-řecké (*-manie*, *-man*, *-fobie*, *-mat*). K novějším sufixoidům patří prvky z angličtiny *-holik* a *-gate*. Zatímco v angličtině již výraz *bitcoinholic* existuje, v češtině jeho užití zaznamenáno nebylo. Byl nalezen pouze ojedinělý výskyt kompozita *bitcoingate*, kde sufixoid *-gate* označoval aféru spojenou s bitcoinem. Ze složenin vytvořených pomocí prefixoidů bylo do tabulky zařazeno pouze prefixoidní kompozitum *milíbitcoin*, neboť došlo k jeho počestění.

Ve zkoumaném jazykovém korpusu se vyskytuje celá řada kompozit, jež však byla vytvořena spojením dvou anglických slov (*bitcoin-central*, *bitcoin-dollar*, *bitcoin-fiat*, *bitcoin-like*, *bitcoin-miner*, *bitcoin-mining*, *bitcoin-only*, *bitcoin-positive*, *bitcoin-related*, *bitcoin-themed*, *bitcoinadshare*, *bitcoinbillionaire*, *bitcoincharts*, *bitcoincloud* aj.). Tyto tvary prokazují, že nedošlo k jejich adaptaci v češtině, navíc se u nich jednalo o zanedbatelnou frekvenci výskytu, a proto je ani neuvádíme v následující souhrnné tabulce č. 1. Za *hapax legomenon*⁷ lze označit i složeniny s českým komponentem, které se vyskytují ve zkoumaném jazykovém korpusu: *bitcoin-skeptický*, *bitcoinpeněženka*, *bitcoin-přebírající*.

Z tabulky vyplývá, že většina vyhledaných derivátů a kompozit se vyskytuje nejen v internetových textech, ale i v analyzovaném korpusu. Z 36 uvedených výrazů jsou nejpočetněji zastoupena substantiva, kterých je v tabulce 25, následují adjektiva (9), verba a adverbia jsou zastoupena vždy jen jednou jednotkou. Ze způsobů tvoření převažuje derivace (20 odvozenin), ve 14 případech došlo ke skládání slov, jedenkrát ke konverzi a slovo *bitcoiner* bylo označeno za adaptovanou výpůjčku.

⁶Jedná se o „slovotvorný prostředek funkčně stojící na rozhraní slovotvorného základu a formantu“ (Furdík 2004: 158).

⁷Pojmem *hapax legomenon* zde označujeme slovo, které se vyskytuje v rámci zkoumaného korpusu pouze jedenkrát.

Tabulka 1: Souhrn odvození a složenin od lexému bitcoin v češtině

Nalezený novotvar	Slovní druh	Způsob vytvoření	Místo výskytu: korpus/Google/Neomat	Počet výskytů v korpusu
bitcoinář	substantivum	sufixální derivace	korpus/Google	2
anti-bitcoinář	substantivum	prefixálně-sufixální derivace	Google	
pro-bitcoinář	substantivum	prefixálně-sufixální derivace	Google	
bitcoinstá	substantivum	sufixální derivace	korpus/Google	1
bitcoinář	substantivum	sufixální derivace	Google	
bitcoiner	substantivum	výpůjčka	korpus/Google	3
bitcoňák	substantivum	sufixální derivace	Google	
bitcoňik	substantivum	sufixální derivace	korpus/Google	1
bitcoňek	substantivum	sufixální derivace	Google	
bitcoňka	substantivum	sufixální derivace	korpus/Google	3
bitcoňovka	substantivum	sufixální derivace	Google	
bitcoňizace	substantivum	sufixální derivace	Google	
hyperbitcoinizace	substantivum	prefixálně-sufixální derivace	Google	
bitcoinový	adjektivum	sufixální derivace	korpus/Google/Neomat	1244
predbitcoinový	adjektivum	prefixálně-sufixální derivace	Google/Neomat	
antibitcoinový	adjektivum	prefixálně-sufixální derivace	korpus/Google	1
protibitcoinový	adjektivum	prefixálně-sufixální derivace	korpus/Google	2
anti-bitcoin	adjektivum	prefixální konverze	Google	
bitcoňí	adjektivum	sufixální derivace	korpus/Google	2
bitcoňový	adjektivum	sufixální derivace	Google	
bitcoňovat	verbum	sufixální derivace	Google	2
bitcoňově	adverbium	sufixální derivace	korpus/Google	2
bitcoňmat	substantivum	sufixální derivace	korpus/Google	3
bitcoňmání	substantivum	sufixální derivace	korpus/Google/Neomat	51
bitcoňmaniak	substantivum	sufixální derivace	Google	
bitcoňboom	substantivum	sufixální derivace	Google	
bitcoňfobie	substantivum	sufixální derivace	Google	
bitcoňman	substantivum	sufixální derivace	Google	
milbitcoin	substantivum	sufixální derivace	korpus/Google	8
bitcoňgate	substantivum	prefixální derivace	korpus/Google	9
bitcoňgate	substantivum	kompozice	Google	
bitcoňgate	substantivum	kompozice	Neomat	
bitcoňpeněženka	substantivum	kompozice	korpus	1
bitcoňkopka	substantivum	kompozice	Google	
bitcoň-přebírající	adjektivum	kompozice	korpus	1
bitcoň-skeptický	adjektivum	kompozice	korpus	1
padasábitcoňovka	substantivum	kompozice	korpus	1

Zdroj: autorka

3.3. ADAPTACE LEXÉMU BITCOIN VE FRANCOUZSKÉM JAZYCE

Rovněž do francouzštiny bylo slovo *bitcoin* přejato v původní grafické podobě, což odpovídá současným tendencím ponechávat původní tvary výpůjček, zejména jedná-li se o termín z určité odborné oblasti. Tato grafická podoba je navíc pro francouzštinu přirozená, je zde běžně používána souhláska „c“ s výslovností /k/ (následuje-li po ní „o“) i skupina samohlásek „oi“ (v tomto případě ale s odlišnou výslovností).

Co se týče fonologické adaptace anglicismů, ve francouzštině obvykle existují dvě výslovnostní varianty – původní anglická a pofrancouzštělá. U slova *bitcoin* je však jen velmi malá pravděpodobnost, že by se ujala francouzská výslovnost /kwě/, neboť výraz *coin* ve francouzštině již existuje (znamená mj. *razidlo mincí, punc*)⁸ a mohlo by tak dojít k jejich záměně. I ve francouzštině je tedy *bitcoin* vyslovován jako /bit.kojn/.

Analyzované francouzské slovníky přiřazují lexém *bitcoin* k substantivům rodu mužského, ve vyhledaných příkladech je běžně používán s příslušnými determinanty a přibírá i znak plurálu -s, přizpůsobil se tedy francouzskému morfologickému systému.

Pro prokázání slovtvorné adaptace byl zvolen podobný postup jako v češtině. Také pro francouzštinu byl výzkum nejprve zaměřen na ověření existence odvozenin označujících osobu, jež se zabývá činnostmi spojenými s bitcoinem. Pomocí jazykového korpusu *Araneum Francogallicum II Maximum* a vyhledávače *Google* byla nalezena substantiva *bitcoineur*, *bitcoïniste* a *bitcoïnien*, vytvořená přidáním francouzských sufixů *-eur*, *-iste* a *-ien* ke slovnímu základu *bitcoin*. V případě *-eur* a *-iste* se jedná o substantivní přípony označující osobu zapojenou do nějaké činnosti. Sufix *-ien* se nejčastěji připojuje k propriím s významem příslušnosti k něčemu. Kromě těchto odvozenin byl i ve francouzštině v některých případech použit pro označení uživatele bitcoinů původní anglický výraz *bitcoïner*, jenž se přizpůsobil francouzskému morfologickému systému, neboť se používá se členem, jako tomu bylo v následujícím úryvku: „[...] *on peut se demander comment le fisc arrivera à traquer le ‘bitcoïner’ occasionnel!*“ (Massonnaud 2014: nestr.). Zatímco v češtině žádné podstatné jméno označující uživatelky bitcoinů zaznamenáno nebylo, ve francouzštině se užívá i tvar ženského rodu od slova *bitcoïneur* – *bitcoïneuse*. Podobně jako v češtině může i ve francouzštině dojít k prefixaci sufixovaného výrazu, například pomocí prefixu *ex-* bylo vytvořeno substantivum *ex-bitcoïniste* pro označení bývalého bitcoinisty.

Na rozdíl od češtiny, v níž se slovo *bitcoinismus* nevyskytovalo, byl ve francouzštině zaznamenán ojedinělý výskyt tohoto substantiva (*bitcoïnisme*). Deriváty s touto příponou jsou výhradně abstrakta vyjadřující kladný, neutrální, ale často i negativní postoj. Ve vyhledaném příkladu byl *bitcoïnisme* považován za jakési náboženství. O negativním postoji pak svědčí především výraz *anti-bitcoïnisme*, vytvořený prefixálně-suffixálním způsobem.

Z adjektiv je poměrně rozšířené přídavné jméno vytvořené pomocí sufixu *-ien*. Jak už bylo zmíněno, jedná se o příponu, která se ve francouzštině obvykle

⁸Pro účely tohoto článku jsme uvedli významy vztahující se k měně, jinak nejrozšířenějším významem francouzského výrazu *coin* je s největší pravděpodobností *roh* nebo *kout*.

připojuje k propriím a vyjadřuje příslušnost k místu, původ nebo vztah k něčemu. Byly nalezeny výrazy jako *apocalypse bitcoinienne*, *euphorie bitcoinienne*, *bulle bitcoinienne*, *marchés bitcoiniens* aj. Méně frekventované je použití přídavného jména *bitcoineur / bitcoineuse*, které se vyskytovalo například v syntagmatu *équipe de France bitcoineuse* nebo *sirènes bitcoineuses*. Podobně jako v češtině je lexém *bitcoin* používán i ve funkci adjektiva a může přibírat různé prefixy, například *pro-* (*les acteurs pro-bitcoins*), *anti-* (*l'argumentaire standard anti-bitcoin*) nebo *inter-* (*les échanges inter-bitcoins*).

Zatímco v češtině byla zjištěna pouze existence substantiva *bitcoinizace*, ve francouzštině se vyskytuje nejen podstatné jméno *bitcoinisation* (se stejným významem jako v češtině), ale i sloveso *bitcoiner* a jeho zvrtná podoba se *bitcoiser*. Zmíněné substantivum bylo podobně jako v češtině také opatřeno předponou *hyper-* (*l'hyperbitcoinisation*). Jak už ale bylo zmíněno v předešlé části, lze jen těžko prokázat, zda se jedná o deriváty nebo adaptované přejímky z angličtiny.

Vedle slovesa *bitcoiner / se bitcoiner* se na webových stránkách *investir.ch* vyskytuje také verbum *bitcoiner*, a to v článku s názvem „Nouveau verbe: «se faire bitcoiner»“ (Veillet 2017: nestr.). Nicméně uvedené sloveso lze označit za *hapax legomenon*, neboť byl zaznamenán pouze tento jediný výskyt. Jeho rozšíření není navíc příliš pravděpodobné vzhledem k podobnosti s již zmíněným substantivem anglického původu *bitcoiner*.

Také ve francouzštině došlo k odvození adverbia *bitcoinement*. Jeho tvar však neodpovídá obecnému pravidlu o tvoření adverbii ve francouzštině, která jsou nejčastěji tvořena od adjektiv připojením sufixu *-ment*, a to ke tvaru feminina. V tomto případě byla přípona *-ment* přidána přímo ke kořenu *bitcoin* a před ní vložen infix *-e-* pro usnadnění výslovnosti. Domníváme se, že toto adverbium bylo utvořeno analogicky podle existujícího adverbia *amicalement*, neboť bylo použito v korespondenci v pozdravu na rozloučenou.

I ve francouzštině se vyskytují sufixoidní kompozita, jež vznikla podobně jako v češtině připojením řeckých prvků *-manie*, *-man*, *-phobie* k lexému *bitcoin* (*bitcoinmanie/mania*, *bitcoinmaniac*, *bitcoinman*, *bitcoinphobie*). Na rozdíl od češtiny se zde nevyskytuje slovo *bitcoinmat*, což je logické, neboť ani pro *bankomat* není ve francouzštině používáno kompozitum se sufixoidem *-mat*. Pro *bitcoinmat* se ve francouzštině vžilo pojmenování *guichet automatique bitcoin* (*de bitcoins*, *pour le bitcoin*, *distribuant des bitcoins* apod.). Na druhou stranu zde ale vzniklo sufixoidní kompozitum *bitcoinphile*, v němž *-phile* pochází z řeckého *-filos* (*milovník*) a nese význam, kdo miluje to, co je vyjádřeno první částí kompozita, v případě *bitcoinphile* se tedy jedná o *milovníka bitcoinů*. Byl zaznamenán i výskyt prefixoidního kompozita s prvkem *euro-* (*un échangeur euro-bitcoin*).

Z kompozit byly do tabulky zařazeny složeniny *bitcoinland*, *bitcoincours*, *bitcoinmonnaie*, *étalon-bitcoin*, *hébergeur-bitcoin*. Z tohoto výčtu vyplývá, že na rozdíl od češtiny, kde byl *bitcoin* vždy prvním komponentem složeniny, ve francouzštině může stát i na druhém místě. V současné francouzštině je také hojně rozšířené tvoření tzv. *mots-valises*. Jedná se o lexikální jednotky složené ze dvou komponentů, z nichž jeden či oba vznikly tronkací. Na internetu byly zaznamenány dvě složeniny tohoto typu – *bitcoinomie* (*bitcoin + économie*) a *bitconnerie* (*bitcoin + connerie / blbina, hovadina*).

Tabulka 2: *Souhrym odnožením a složením od lexému bitcoin ve francouzštině*

Nalezený novotvar	Slovní druh	Způsob vytvoření	Místo výskytu: korpus/Google/Neomat	Počet výskytů v korpusu
bitcoinneur m.	substantivum	suffixální derivace	Google	
bitcoineuse f.	substantivum	suffixální derivace	Google	
bitcoinien m.	substantivum	suffixální derivace	Google	
bitcoïniste m.	substantivum	suffixální derivace	Google	
ex-bitcoïniste m.	substantivum	prefixálně-suffixální derivace	Google	
bitcoïner m.	substantivum	výpůjčka	korpus/Google	7
bitcoïnisme m.	substantivum	suffixální derivace	Google	
anti-bitcoïnisme m.	substantivum	prefixálně-suffixální derivace	Google	
bitcoïnisation f.	substantivum	suffixální derivace	Google	
hyperbitcoïnisation f.	substantivum	prefixálně-suffixální derivace	Google	
subbitcoïn m.	substantivum	prefixální derivace	korpus/Google	3
bitcoïnien	adjektivum	suffixální derivace	korpus/Google	2
bitcoïneur, euse	adjektivum	suffixální derivace	Google	
anti-bitcoïn	adjektivum	prefixální konverze	korpus/Google	2
pro-bitcoïn	adjektivum	prefixální konverze	korpus/Google	1
inter-bitcoïn	adjektivum	prefixální konverze	korpus/Google	1
bitcoïniser	verbum	suffixální derivace	Google	
se bitcoïniser	verbum	suffixální derivace	korpus/Google	1
bitcoïnner	verbum	suffixální derivace	Google	
bitcoïnement	advverbium	suffixální derivace	Google	
bitcoïnmanie / bitcoïnmania f.	substantivum	suffixoidní kompozice	Google	
bitcoïnmaniac m.	substantivum	suffixoidní kompozice	Google	
bitcoïnman m.	substantivum	suffixoidní kompozice	Google	
bitcoïnphobie f.	substantivum	suffixoidní kompozice	Google	
bitcoïnphile m.	substantivum	suffixoidní kompozice	Google	
euro-bitcoïn	adjektivum	prefixoidní kompozice, konverze	korpus/Google	1
bitcoïnomie f.	substantivum	mot-valise	Google	
bitcoïnnerie f.	substantivum	mot-valise	Google	
bitcoïnland f.	substantivum	kompozice	korpus/Google	2
bitcoïnccours m.	substantivum	kompozice	korpus/Google	3
bitcoïnmonnaie m.	substantivum	kompozice	korpus	1
étalon-bitcoïn m.	substantivum	kompozice	korpus/Google	1
libéreur-bitcoïn m.	substantivum	kompozice	korpus	1
blockchainbitcoïn / bitcoïnblockchain f.	substantivum	kompozice	korpus	1

Zdroj: autorka

Tabulka č. 2 shrnuje deriváty a kompozita obsahující slovní základ *bitcoin*, jež byla vyhledána ve zkoumaném korpusu a na internetu. Podobně jako v češtině do ní nebyla vložena různá kompozita nalezená v korpusu, pomocí nichž byly vytvořeny názvy webových stránek nebo internetových portálů (například *achat-bitcoins*, *bitcoinmagazine*, *local-bitcoins*, *Francbitcoins* aj.). Ze složenin obsahujících dva anglické komponenty se v tabulce vyskytuje pouze *blockchainbitcoin* / *bitcoinblockchain* (potvrzující již zmíněné libovolné postavení komponentu *bitcoin* ve vzniklých složeninách), neboť toto kompozitum v anglických textech nalezeno nebylo.

Z tabulky vyplývá, že počet vyhledaných výrazů je srovnatelný s češtinou, neboť tabulka obsahuje 34 derivátů a kompozit utvořených ze slovního základu *bitcoin*. Mezi nimi jsou nejpočetněji zastoupena substantiva (24). Oproti češtině bylo ve francouzštině vytvořeno méně adjektiv (6), ale více sloves (3 – zvrtná podoba slovesa *bitcoiniser* byla vydělena zvlášť, protože nezvratná podoba se v korpusu nevyskytovala). Podobně jako v češtině bylo odvozeno pouze jedno adverbium. Ze způsobů tvoření nových slov je poměr mezi derivací a kompozicí poměrně vyvážený (16krát došlo k derivaci, 14krát ke kompozici), ve třech případech byla uplatněna konverze a substantivum *bitcoiner* bylo podobně jako v češtině označeno za adaptovanou výpůjčku. Ve francouzštině se však častěji jedná o výrazy, které lze označit za *hapax legomenon*. Výzkum také prokázal, že v jazykovém korpusu *Araneum Francogallicum II Maximum* se vyskytovala jen necelá polovina těchto novotvarů.

4. ZÁVĚR

Vytvářením nových slov se jazyk vyrovnává s novými vlivy a komunikačními potřebami. Jedním ze způsobů jejich tvoření je přejímání z jiných jazyků. Některé výpůjčky do jazyka rychle přicházejí a brzy ho zase opouštějí. Podobně je tomu i s virtuálními měnami. Jak rychle vznikají, tak rychle také zanikají. Na webové stránce *DeadCoins.com*, jež pravidelně aktualizuje seznam zkrachovalých kryptoměn, je v současné době evidováno 828 takových platidel (iDNES.cz. 2018). Absurditu situace na trhu zdůrazňují i názvy některých virtuálních měn: *jescocoin*, *trumpcoin*, *vodkacoin*, *sexcoin*, *bananacoin* aj. Pro kupující je někdy obtížné rozpoznat, která platidla byla vymyšlena jako vtip a která jsou podvodná. Také bitcoin prochází různými turbulentními obdobími. Ale i když mu mnozí věstili brzký konec, zatím se nedá říci, že by mizel z burz kryptoměn.

Můžeme proto předpokládat, že lexém *bitcoin* a jeho deriváty a kompozita nebudou patřit mezi slova efemérní, tj. ta, jež jsou užívána v jazyce jen krátkodobě. Jak už bylo v článku řečeno, *bitcoin* se v různých jazycích vyskytuje zhruba deset let. Z jazykového hlediska je to poměrně krátká doba na to, abychom k němu mohli zaujmout jednoznačné stanovisko. Získané údaje nám však dovolují vyvodit určité závěry.

Na první pohled se může zdát, že se anglicismus *bitcoin* více zabydlel ve francouzském jazyce, neboť zatímco do francouzských výkladových slovníků v knižní podobě byly zaneseny různé definice hesla *bitcoin* již v roce 2015, na přidání tohoto slova do slovníku českého jazyka si musíme ještě počkat. Provedený výzkum však prokázal, že ve francouzštině i v češtině vznikl srovnatelný počet novotvarů

od kořene *bitcoin*, které byly utvořeny na základě slovtvorných pravidel daných jazyků. V češtině vzniklo více odvozenin, zatímco ve francouzštině byl počet derivátů a kompozit vyrovnaný. Potvrdil se tak náš původní předpoklad, že výsledky výzkumu by mohly být podmíněny typologickou odlišností obou jazyků.

I když u většiny nově vytvořených výrazů můžeme prozatím hovořit spíše o *hapax legomena*, tzn. lexikálních prvčích, jež byly vytvořeny pro užití v jednom konkrétním textu, jejich znovutváření v dalších komunikátech a tím i jejich postupné přetváření v neologismy je velmi pravděpodobné.

V obou jazycích byla od lexému *bitcoin* vytvořena substantiva, adjektiva, verba i adverbia. Ze substantiv jsou to zejména jména konatelská (*bitcoin-ář*, *bitcoin-ista*, *bitcoin-ér*, *bitcoiň-ák*, *bitcoin-er* × *bitcoin-eur*, *bitcoin-iste*, *bitcoin-ien*, *bitcoin-er*), v češtině pak i deminutiva (*bitcoin-ík*, *bitcoin-ek*). Adjektiva a slovesa vznikla připojením příslušných českých a francouzských sufixů, pro adjektiva se jedná v češtině o přípony *-ový* (*bitcoin-ový*), *-(n)y* (*bitcoin-y*) nebo *-(n)i* (*bitcoin-i*) a ve francouzštině *-ien* (*bitcoin-ien*) a *-eur* (*bitcoin-eur*). Slovesa byla vytvořena v češtině pomocí sufixu *-ovat* (*bitcoin-ovat*) a ve francouzštině pomocí *-iser* (*bitcoin-iser*) a *-er* (*bitcoin-er*).

Analýza korpusů rovněž potvrdila četné užívání prefixoidů (*makro-*, *mikro-*, *super-*, *hyper-*, *ultra-* aj.), které byly použity například pro názvy dalších kryptoměn nebo jejich jednotek (*superbitcoin*, *hyperbitcoin*, *microbitcoin*, *ultrabitcoin* aj.). Protože je však jejich pravopis rozkolísaný (častěji se píše jako dvě oddělená slova, mnohdy i v podobě *bitcoin ultra*) a jedná se o názvy utvořené již v angličtině, v souhrnných tabulkách nejsou uvedeny, s výjimkou slova *milibitcoin* pro češtinu (z důvodu použití počeštěné podoby) a *euro-bitcoin* pro francouzský jazyk (vzhledem k použití jako adjektiva). Jak v češtině, tak i ve francouzštině se vyskytuje i řada sufixoidních kompozit, např. *bitcoinman*, *bitcoimánie* / *bitcoimanie*, *bitcoinfobie* / *bitcoiphobie* aj.

Obecně lze říci, že lexém *bitcoin* si v obou jazycích zachovává rysy výchozího jazyka, co se týče pravopisu (jelikož však slovo *bitcoin* přináší do češtiny nezvyklou kombinaci hlásek, vznikly i další dvě variantní psané podoby daného výrazu – *bitkoin* a *bitkojn*, prozatím však s malou frekvencí výskytu) a výslovnosti, je ale zařazen morfologicky. Slovtvorná adaptace tohoto anglicismu se projevuje především tvořením slovtvornými postupy (derivací a kompozicí) od anglického základu slova, v ojedinělých případech i přejímáním slovtvorně utvářených pojmenování z angličtiny (jako tomu bylo například u slova *bitcoiner*).

BIBLIOGRAFIE

- Beránek, J. 2017. „Bitcoin v Alze zafungovaly. Kryptoměnou platí především zákazníci z ciziny.“ [online] *Lupa.cz*, 15. 6. 2017 [cit. 3. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.lupa.cz/aktuality/bitcoin-v-alze-zafungovaly-kryptomenou-plati-predevsim-zakaznici-z-ciziny/vlakno/2/>.
- Buzássyová, K. 2010. „Vztah internacionálních a domácích slov v premenách času.“ *Jazykovedný časopis* 61 (2): 113–130.
- Čermák, F. 2010. *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Čermák, F., J. Filipec. 1985. *Česká lexikologie*. Praha: Academia.

- Fillner, K. 2014. „Jak na bitcoin. Krok za krokem.“ [online] *Btctip*, aktualizováno 2. 10. 2017 [cit. 25. 6. 2018]. Dostupné z: <https://btctip.cz/wp-content/uploads/2018/05/jak-na-bitcoin-karel-fillner-aktualizace.pdf>.
- Fridrichová, R. 2013. „O identitě anglicismů v metropolitní a québecké francouzštině.“ Pp 41–54 in I. Mišterová, E. Skopečková (eds.). *A Search for Identity in Linguistic, Literary, Cultural and Historical Perspectives*. Plzeň: FF ZČU.
- Furdík, J. 2004. *Slovenská slovtvorba*. Prešov: Náuka.
- Goursau, H. 2015. *Dictionnaire des anglicismes*. Saint-Orens-de-Gameville: Éditions Henri Goursau.
- Grepl, M., Z. Hladká, M. Jelínek. 2008. *Průručka mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hill, K. 2014. *Secret Money: Living on Bitcoin in the Real World*. Jersey City: Forbes Media.
- Hlavenka, J. 2013. „BitCoin se může stát zárodkem něčeho opravdu velkého.“ [online] *Lupa.cz*, 2. 5. 2013 [cit. 3. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.lupa.cz/clanky/jiri-hlavenka-bitcoin-se-muze-stat-zarodkem-neceho-opravdu-velkeho/nazory/?opl-order=insert&do=opl-reorder>.
- Horová, H. 2014. „Porozumění francouzskému odbornému textu v kurzech pro vysokoškolské studenty (nefilologie) na základě využití elementárních znalostí lexikologie.“ *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni* 6 (1): 176–192.
- iDNES.cz. 2018. „Bitcoin přežil, jiné měny ne. Investoři věří blockchainu.“ [online] *iDNES.cz*, 3. 7. 2018 [cit. 4. 7. 2018]. Dostupné z: https://ekonomika.idnes.cz/bitcoin-blockchain-burza-kryptomeny-dvx-/eko-zahranicni.aspx?c=A180702_165823_eko-zahranicni_rts.
- Karlík, P., M. Nekula, J. Pleskalová. 2002. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Kolektiv. 2015. *Le Grand Larousse illustré 2016*. Paris: Larousse.
- Kraus, J. a kol. 2005. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- Légifrance. 2018. „Vocabulaire de l’informatique (liste de termes, expressions et définitions adoptés).“ [online] *Légifrance*. [cit. 30. 6. 2018]. Dostupné z: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000034795042&dateTexte=&categorieLien=id>.
- Martinová, O. 2017. „Internacionalismus.“ [online] P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [cit. 30. 6. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/INTERNACIONALISMUS>.
- Martinová, O. a kol. 2004. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Academia.
- Martinová, O. a kol. 2005. *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR.
- Massonnaud, R. 2014. „Le bitcoin intéresse le ministère des Finances.“ [online]. *L'Express Votre Argent*, 6. 8. 2014 [cit. 3. 7. 2018]. Dostupné z: https://votreargent.lexpress.fr/impots/le-bitcoin-interesse-le-ministere-des-finances_1583825.html.
- Mišterová, I. 2017. „Madíj? Madi ágerikum. Jazyk jako nositel kulturních hodnot v románu Prundhatí Royové Bůh malíčkosti.“ *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni* 9 (2): 139–152.
- Mortureux, M.-F. 1997. *La lexicologie entre langue et discours*. Paris: CEDES.
- Prouvost, J., J.-F. Sablayrolles. 2003. *Les néologismes*. Paris: PUF.
- Radimský, J. 2003. *Italské a vybrané francouzské neologismy z oblasti informatiky a nových médií (1990–1996)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta.

- Rejzek, J. 1993. „K formální adaptaci anglicismů.“ *Naše řeč* 76 (1): 26–30.
- Reverso-Softissimo. 2017. „Bitcoin.“ [online] *Reverso Dictionnaire* [cit. 2. 7. 2018]. Dostupné z: <https://dictionnaire.reverso.net/francais-definition/bitcoin>.
- Rey-Debove, J., A. Rey. 2005. *Le Petit Robert de la Langue Française 2006*. Paris: Dictionnaires Le Robert.
- Soukup, T. 2013. „Do Oxfordského slovníku angličtiny se dostal Bitcoin, BYOD i phablet.“ [online] *Czech New Center*, 4. 9. 2013 [cit. 30. 6. 2018]. Dostupné z: <https://www.zive.cz/bleskovky/do-oxfordskeho-slovníku-angličtiny-se-dostal-bitcoin-byod-i-phablet/sc-4-a-170402/default.aspx>.
- Steemit.com. 2018. „Bitcoin bublina a bitcoin mánie.“ [online] *Steemit* [cit. 3. 7. 2018]. Dostupné z: <https://steemit.com/busy/@krakonos/bitcoin-bublina-a-bitcoin-manie>.
- Stroukal, D., J. Skalický. 2015. *Bitcoin: Peníze budoucnosti. Historie a ekonomie kryptoměn, stručná příručka pro úplné začátečníky*. Praha: Ludwig von Mises Institut CZ&SK.
- Svobodová, D. 2007. *Internacionalizace současné slovní zásoby*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Svobodová, D. 2009. *Aspekty hodnocení cizojazyčných přejímek: mezi módností a standardem*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Svobodová, D. 2013. „Psané podoby přejatých slov.“ *Bohemistika* 13 (1): 7–14.
- Šabršula, J. 1983. *Základy francouzské lexikologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- TLFi. 2018. „Anglicismus.“ [online] *ATILF – CNRS & Université de Lorraine*. [cit. 28. 6. 2018]. Dostupné z: <http://stella.atilf.fr/Dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=250701975>.
- Unesco.uniba.sk. 2017a. „Bitcoin.“ [online] *Araneum Bohemicum III Maximum* [cit. 5. 7. 2018]. Dostupné z: http://unesco.uniba.sk/aranea/run.cgi/freqs?q=aword%2C%5Bc%3D%22.%2Abit.oin.%2A%22%5D;corpname=AranBohe_a&viewmode=kwic&attrs=word&ctxattrs=word&structs=doc%2Cp%2Cg&refs=%3Ddoc.urldomain&gdexconf=&attr_tooltip=nott;fcrit=word/e+0~0%3E0;ml=1.
- Unesco.uniba.sk. 2017b. „Bitcoin.“ [online] *Araneum Francogallicum II Maximum* [cit. 5. 7. 2018]. Dostupné z: http://unesco.uniba.sk/aranea/run.cgi/freqs?q=aword%2C%5Bc%3D%22.%2Abitcoin.%2A%22%5D;corpname=AranFran_a&viewmode=kwic&attrs=word&ctxattrs=word&structs=doc%2Cp%2Cg&refs=%3Ddoc.urldomain&gdexconf=&attr_tooltip=nott;fcrit=word/e+0~0%3E0;ml=1.
- Ústav pro jazyk český AV ČR. 2016. „Bitcoin.“ [online] *Webové hnízdo LEXIKO – Databáze heslářů* [cit. 25. 6. 2018]. Dostupné z: http://lexiko.ujc.cas.cz/heslare/index.php?word=bitcoin&full=0&encode=utf8_general_ci&psjc=1&ssjc=1&ssc=1&ssc_jmena=1&sn1=1&sn2=1&neomat=1&spr=1&svaz=1.
- Veillet, T. 2017. „Nouveau verbe: «se faire bitcoiner».“ [online] *Investir.ch*, 16. 6. 2017 [cit. 4. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.investir.ch/2017/06/nouveau-verbe-se-faire-bitcoiner/>.
- Wikislovník. 2017. „Bitcoin.“ [online] *Wikislovník* [cit. 2. 7. 2018]. Dostupné z: <https://cs.wiktionary.org/wiki/bitcoin>.
- Wiktionnaire. 2018. „Bitcoin.“ [online] *Wiktionnaire* [cit. 2. 7. 2018]. Dostupné z: <https://fr.wiktionary.org/wiki/bitcoin>.

SUMMARY

A simple computer program invented in 2008 by a computer scientist or group of engineers under the pseudonym Satoshi Nakamoto gave birth to the crypto-currency bitcoin, which has become the most famous and widely used virtual currency. Bitcoin is decentralized electronic money that is independent of banks and not regulated by governments. Lately, the number of merchants and places where this cryptocurrency can be used for payment has grown. Nonetheless, other virtual currencies like ether, ripple, litecoin or dash, known under the umbrella term “altcoins”, have been continuously gaining a significant share of the market.

The constant rise of virtual currencies and blockchain technologies raises many questions to which various public institutions and citizens around the world hold contradicting standpoints. Even those who are not otherwise interested in finance, investment, or electronic culture express their opinions about bitcoin. However, the goal of this article is not to answer questions such as “what is bitcoin” and “how does it work”? “What are the risks or problems linked to the growth of virtual currencies?” In this paper, bitcoin is viewed purely from a linguistic perspective. The goal of the completed research is thus to analyze the Anglicism “bitcoin” in the Czech and French languages and show to what degree the term has been adapted in both languages.

Adaptation of loanwords is a complex process that develops at various language levels and depends on several factors (typology of languages, frequency of use, time factors, area of use, etc.). The research shows that the loanword “bitcoin” in Czech and in French preserves its original spelling and pronunciation. Thus, no graphic or phonological adaptation has taken place. Nonetheless, the term is shown to have adapted to the morphosyntactic system of Czech and French. It is attributed to the male gender in both languages, used in the plural, and has not been given any affixes or other components.

Derivation of substantives, primarily suffixal derivation, is characteristic for both languages. Primarily agent names (i.e. for those who buy, use, or handle bitcoin) are created by adding the suffixes *-ář*, *-ér*, *-ista* in Czech and *-eur/-euse*, *-ien* and *-iste* in French. In some cases, however, it is difficult to determine whether we are dealing with a derivation created in Czech or in French or an adapted loanword from English. Examples of this are words such as *bitcoinizace* (or in French *bitcoinisation*) or *hyperbitcoinizace* (in French *hyperbitcoinisation*), as both words also exist in English as well.

The majority of compounds that are found in the analyzed corpora or on the internet are nouns. Most often, they include composites made up of the word *bitcoin* and another English word. These compounds were not integrated into the summary tables. These tables primarily list examples of hybrid compounds linking the word “*bitcoin*” and a Greek element (*makro-/macro-*, *mikro-/micro-*, *super-*, *hyper-*, *ultra-*, *-fobie/-phobie*, *-phile*, *euro-*, etc.). Words compounded in this manner are often written in two ways: with a hyphen or as one word. *Bitcoin* has functioned as a means of payment for ten years. People use *bitcoin* to shop, as a store of value, or as savings; this cryptocurrency has also become a means of investment. Despite this fact, its fate is unclear and no one is able to predict its future. The fate of *bitcoin* as a currency can significantly influence its fate as a neologism in the given languages. Although this expression made its way into dictionaries of the French language in 2015 in book form (*Le Petit Robert de la langue française*, Larousse atd.), there is no guarantee that it will remain in the language, as new words especially in the area of new technologies appear rapidly and many of them just as quickly become obsolete.

s. 97–109

DISKUZE / DISCUSSION

Plzeňská bulharistka: od začátku do konce /
Marek Jakoubek & Gabriela Fatková

PLZEŇSKÁ BULHARISTKA: OD ZAČÁTKU DO KONCE (BULHARISTICKÁ BĀDÁNÍ NA KATEDŘE ANTROPOLO- GIE ZĀPADOČESKÉ UNIVERZITY V PLZNI)*

Marek Jakoubek & Gabriela Fatková**

Pilsen Bulgarian studies: from the beginning to the end (Bulgarian studies at the Department of Anthropology, University of West Bohemia in Pilsen)

Abstract: *In the Czech Republic, Bulgarian (and Balkan) studies have been traditionally pursued in departments of philology. In this country, knowledge about the life and culture of the Balkan countries has typically been gained through focus on the language and literature of particular language areas. The opposite approach, in which the interest in a region's culture motivates the interest in learning the language, is still comparatively rare. The paper focuses on the establishment of this anthropological approach in the Czech Republic, mainly at the Department of Anthropology at the University of West Bohemia in Pilsen. An informal group of Balkan-oriented researchers was established at this department and operated for almost a decade. In its heyday, it attracted the attention not only of students of the Balkan region in the Czech Republic, but also of those abroad. The authors summarize the history of this research group and its activities from its establishment in approximately 2005 until its decline a decade later.*

Key words: *Pilsen, Bulgaria, Balkan, Balkan studies, Bulgarian studies, anthropology, post-socialism.*

DOI: <https://doi.org/10.24132/actaff.2018.10.2-3.5>

*Studie navazuje na text Fatková, Jakoubek (2015). Text byl redakci doručen v květnu 2018 a k tisku byl přijat v červnu.

**Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D., Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova a Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, jakoubek@ksa.zcu.cz; Mgr. Gabriela Fatková, Ph.D., bez afiliace, GFatkova@seznam.cz.

1. ÚVOD

Bulharistickým bádáním se v Československu v době před rokem 1989 – mohli bychom říci „tradičně“ – dařilo. Těšila se (s pochopitelnými akcenty) jak podpoře režimu, tak zájmu širší veřejnosti. Tento zájem i podpora se změnou režimu zmizely. Popřevratová doba u nás znamenala odvrát od východu, v tom i jihovýchodu a příklon k západu nejen s ohledem na citační strategie, (domněle) relevantní literaturu a užívaný terminologicko-konceptuální aparát, ale i ve vztahu ke studovaným tématům a primárnímu zdroji poznatků – terénnímu výzkumu. Vstup západu na scénu tak s sebou přinesl mimo jiné také západní témata, resp. „předměty zájmu“, a to především domorodé obyvatele všech koutů světa od severoamerických Indiánů, přes Austrálce, obyvatele Nové Guineje, Nuery a Pygmeje a nekonečnou plejádu dalších. Odpovídající skupiny si především mezi studenty příslušných oborů (mezi nimiž hrála roli příslovečné štiky v jezeře sociální a kulturní antropologie) získaly značnou přitažlivost a poměrně brzy se staly pro daný diskurz emblematickými. Byly to tak právě fotografie příslušníků těchto skupin či jejich umění, které záhy začaly zdobit odpovídající pozvánky na semináře a konference, webové stránky a informační materiály kateder či publikace.

Uvedený posun mimo jiné znamenal, že (především) mezi studenty přestal být „východ“ – Bulharsko, resp. celý Balkán – coby téma a „terén“ atraktivní. Respektu a obdivu se naopak začali těšit ti, kdo vyrazili do Afriky či k Indiánům (a bylo jedno, že na jejich výsledky není na západě nikdo zvědavý). Výsledkem tohoto úsilí byly navíc v typickém případě výstupy, které se s výsledky západních kolegů vůbec nemohly měřit. Hlasy prosazující, že terén pro naše studenty a badatele jako stvořený se nachází na (jih)ovýchod od naší země (Nešpor, Jakoubek 2004: 76), zůstávaly nevyslyšeny. Odklon od „východu“ přitom nebyl ani zdaleka jen mladickou nerozvážností studentstva, jak totiž na základě svých zkušeností uvádí Vladimír Penčev (Penčev 2012a: 10), začaly se v příslušném období „dívat na západ“ také české vědecké instituce (tém slovenským se dle Penčeva daný obrat vyhnul) a o spolupráci se svými bulharskými partnery přestaly jevit zájem. Výsledkem uvedených pohybů byl tedy mj. obecný badatelský nezájem o Bulharsko.

Postupem času se ale uvedená situace přece jen zlepšila. Do Bulharska našli cestu zpět nejen čeští turisté, ale spolu s nimi i badatelé a studenti. Někteří se po delší či kratší odmlce vraceli, jiní – především mladší ročníky – Bulharsko teprve objevovali. Objevovali, aby mu pak již navždy zůstali věrni. Následující stránky se budou na případu vývoje výzkumu na univerzitě v Plzni snažit zachytit jeden příběh této cesty českých badatelů zpět do Bulharska.

Cíl tohoto textu je dvojitý. Na jednu stranu by autoři rádi představili vývoj plzeňské skupiny badatelů zaměřujících se na bulharistická témata z opačného pohledu než Vladimír Penčev, tedy z pohledu samotných aktérů této relativně nedávno ustavené iniciativy (kterou Penčev příležitostně označuje jako „Plzeňská bulharistika“). Na straně druhé bychom rádi doplnili Penčevův příspěvek o vývoj tohoto západočeského badatelského směru o další léta až do současnosti (2018).

Skupina bulharisticky zaměřených antropologů na Katedře antropologie Západočeské univerzity v Plzni je iniciativou doposud postrádající organizační ukotvení v univerzitní struktuře. Vedle už existujících center na Katedře antropologie

a dalších organizačních jednotek (Centrum aplikované antropologie, Studio vizuální etnologie, Laboratoř biologické antropologie) představují totiž bulharisticky orientovaní badatelé dodnes spíše přetrvávající zájmovou skupinkou nadšenců. Z těchto důvodů budeme raději tuto iniciativu nazývat „balkanistickou pracovní skupinou“, v jejímž rámci je nejvíce rozvíjeno právě bulharistické bádání. Nutno však doplnit, že ačkoli v rámci aktivit této skupiny zaujímají bulharisticky orientovaná bádání složku jednoznačně dominantní, postupem času byl původně výhradně na Bulharsko orientovaný zájem rozšířen jak na další balkánské státy (Makedonie, Bosna, Rumunsko, Turecko), tak i na tematiku Balkánu obecně.

2. PLZEŇSKÁ BULHARISTIKA

Na specifický vývoj a zvláštní status bulharisticky zaměřeného bádání na půdě Západočeské univerzity v Plzni bylo již v posledních letech poukázáno v několika textech. Barbora Machová v roce 2012 popsala fenomén bulharistického bádání v Plzni jako svého druhu obnovení odkazu bulharistických studií titána českého národopisu Václava Frolece a odpovídající aktivity (proto) označila za „nový začátek staré tradice“ (Machová 2012). Popisovaná plzeňská skupina badatelů však byla v zacílení svého zájmu motivována spíše snahou prozkoumat možnosti aplikace klasických *antropologických* konceptů na bulharský, resp. obecně balkánský terén. Ačkoli tak plzeňští bulharisté v řadě ohledů na starší bádání takřkajíc nutně navazují, lze jejich aspirace v jistém smyslu chápat i zcela opačně než jak uvádí Machová – jako *odklon* od národopisné tradice (reprezentované právě Václavem Frolcem) než jako její *znovuobjevení*.

V následujícím roce vyšel ve sborníku *Slavjanskite ezici ot blizo* (Mladenova, Zhelezarova 2013) článek, který mapuje vývoj bulharistiky na Západočeské univerzitě v Plzni do r. 2013 (Penchev 2013). Jeho autor, známý bulharský etnolog a bohemista Vladimír Penčev, se zde pozastavuje nad relativně novým fenoménem, jímž je vznik bulharistických bádání v rámci jiných než filologických pracovišť. V univerzitním prostředí se bulharistika totiž obvykle rozvíjela pod hlavičkou filologie, jak uvádí Penčev, což v praxi obnášelo nejprve zajistit výuku bulharského jazyka a literatury a vedle toho paralelně rozvíjet jazykovědný a literárněvědný výzkum vyučujících a studentů zaměřený na Bulharsko. Ačkoliv je tento model v rámci České republiky úspěšně etablován například na univerzitách v Praze a v Brně, „nabízí dnešní globální svět pro realizaci bulharistického badatelského zájmu v univerzitním prostředí mnohem více možností“ (Penchev 2013: 312). Z tohoto důvodu, vyzývá Penčev své kolegy, „*abychom věnovali pozornosť, pomoc a podporu oněm uskupením, v jejichž rámci zájem o Bulharsko, Bulhary, jejich historii a kulturu, o bulharské etnickou a společenskou existenci nesleduje dosud běžný filologický model, ale realizuje se v historických, etnologických, antropologických, sociologických, politologických apod. vzdělávacích a badatelských souřadnicích*“ (Penchev 2013: 312).

Jedním z takových pracovišť, zasluhujících si onu „pomoc a podporu“, je pak právě Katedra antropologie Západočeské univerzity v Plzni, resp. zdejší „bulharistická badatelská komunita“, jak ji označuje Penčev. Nejen na tomto pra-

covišti¹ šel totiž vývoj bulharistických zkoumání jinou cestou, než byla „standardní“ cesta filologická.

3. ZAČÁTKY

Stejně jako Penčev, nemůžeme ani my pominout otázku, jak a proč se bulharistická bádání v Plzni konstituovala. Odpověď nás však zavede nejprve do Prahy druhé poloviny devadesátých let. Právě tehdy se na Institutu základů vzdělanosti UK (dnes Fakulta humanitních studií UK) zvedla vlna bulharistického zájmu, za níž stáli na straně české slavista Zdeněk Urban a tehdejší ředitel Institutu Zdeněk Pinc, a na straně bulharské bohemista Veličko Todorov. Tento zájem našel odezvu mimo jiné i u tří mladých studentů antropologie (M. Jakoubka, T. Hirta a V. Güntera), kteří zatoužili do Bulharska vyjet „na zkušenou“. To se podařilo na podzim roku 1997, kdy se jednak díky grantu *Open Society Foundation* (který dodal potřebné finance), jakož i díky Todorovi (který zajistil potřebné institucionální zázemí²) uvedená trojice vydala na studijní stáž na sofijskou Univerzitu sv. Klimenta Ochridského.³ Kromě prohloubení zájmu o obecně bulharistická témata se zde dotyční (díky V. Penčevovi) seznámili i s problematikou jediné české vesnice v Bulharsku – Vojvodova (o tom viz níže). Tehdy však bylo pouze takříkajíc zaseto semínko. Jeho kultivace v příznivém institucionálním zázemí je spojena až s přechodem T. Hirta a M. Jakoubka na Západočeskou univerzitu v Plzni zkraje třetího tisíciletí. Zde se díky této dvojici, se zázemím na Katedře antropologie (dříve Katedře antropologických a historických věd), postupně rozvinula spolupráce s Jihozápadní univerzitou Neofita Rilského v Blagoevgradu, která umožnila jednak výměnu studentů a pedagogů mezi oběma univerzitami (nejprve na základě bilaterální mezuniverzitní dohody, posléze díky programu Erasmus), jakož i participaci na kurzech bulharského jazyka a kultury v rámci Mezinárodního univerzitního semináře balkánských studií pořádaného tehdy blagoevgradskou Jihozápadní univerzitou (srov. Budilová 2018; Jakoubek 2018). Právě tento krok, tedy spolupráce s blagoevgradskou univerzitou, dodala plzeňské bulharistické iniciativě nový impulz a nový rozměr. Teprve nyní se Bulharsko skutečně „otevřelo“ plzeňským studentům a přestalo být jen položkou v rámci výuky či četby.

4. VÝUKA, VÝZKUM, KONFERENCE, PUBLIKACE

Těžiště aktivit „balkanistické pracovní skupiny“ je trojjediné – 1. výuka, 2. výzkum a 3. konference. Začneme poslední zmíněnou položkou. Od počátku bylo zřejmé, že bez ustavení otevřené platformy, na níž by se mohli podobně orientovaní badatelé (v ideálním případě pravidelně) setkávat, zůstane celá skupina v izolaci. Tuto platformu představovalo v letech 2011–2016 *Symposium Balcanicum*, pořádané na půdě Západočeské univerzity. Cílem těchto akcí bylo, jak jsme již předeslali, především

¹ Jiným příkladem odlišného postupu je například Katedra literární kultury a slavistiky Univerzity v Pardubicích.

² Zapomenout bychom ovšem nechtěli (a neměli) ani na osobní podporu a inspiraci ze strany české etnoložky a bulharistky Mirjam Moravcové.

³ K některým momentům tohoto pobytu se vzpomínkou na V. Todorova viz Jakoubek, Hirt (2001).

setkávání podobně zaměřených vědců, tedy badatelů sdílejících shodný výzkumný *terén* – Balkánský poloostrov. V České republice (která v daném ohledu patrně nepředstavuje výjimku) je totiž balkanistické bádání rozvíjeno v rámci různých oborů, resp. studijních programů, a protože dané obory – jakož i příslušní vyučující a studenti – jsou rozesety na různých katedrách rozmanitých fakult a univerzit, dochází poměrně často k situaci, kdy badatelé vlastně pořádně nevědí, co a jak (a že vůbec) se ve vztahu k jejich tematice děje na jiných univerzitách, katedrách a ústavech. Sdílená platforma ve formě otevřené konference je pak jedním z asi nejvhodnějších prostředků k ustavení a udržování komunikace napříč jednotlivými pracovišti.

Za organizací vůbec prvního ročníku konference v roce 2011 stáli tehdejší doktorandi Katedry antropologie Gabriela Fatková a Lukáš Hanus. V letech 2012–2014 celou akci organizovaly G. Fatková spolu s Jitkou Zalabákovou. V roce 2015 byla pořadatelkou samotná G. Fatková a (zatím) poslední ročník Symposia uspořádal v roce 2016 manželský tandem Lenka J. Budilová a Marek Jakoubek. Kromě uspořádání samotné konference byla v prvních třech letech souběžným výstupem celé akce rovněž kolektivní monografie. Její tematické vymezení vznikalo během samotné konference, kdy bylo během konferenčních prezentací a následných diskusí identifikováno jednotící téma, na jehož základě byly posléze vytvořeny jednotlivé příspěvky-kapitoly, resp. sestavena příslušná kolektivní monografie, mající takto charakter komplexní ucelené publikace na společné téma. V roce 2011 byla tímto tématem *migrace* (Budilová a kol. 2011), v roce 2012 *nacionalismus* (Fatková a kol. 2012) a v roce 2013 problematika jediné české vsi v Bulharsku – *Vojvodovo* (Fatková a kol. 2013).

Co se týče výzkumných aktivit, je třeba nejprve uvést, že právě *terénní výzkum*, založený na dlouhodobém, resp. opakovaném zúčastněném pozorování v lokálním prostředí (za samozřejmého zvládnutí místního jazyka), je – v duchu klasické britské antropologické tradice – jedním z pilířů výzkumné metodologie plzeňské skupiny. Vzhledem k již uvedené absenci výraznější institucionální báze jsou členové skupiny navzdory právě uvedenému při svých výzkumech odkázáni vlastně výhradně na podporu z různých grantů, případně na vlastní zdroje. I přesto se obzvláště v posledních letech snaží v rámci jednotlivých tematických okruhů vytvářet pracovní týmy napříč univerzitním prostředím, jakož i napříč disciplínami. Konkrétní témata členové skupiny pojednávají a zpracovávají ve spolupráci s kolegy z jiných pracovišť – vedle publikací, které vzešly ze *Symposií* (viz výše), zde můžeme uvést kolektivní monografii *Krajané: hledání nových perspektiv* (Jakoubek et al. 2015), která je společným výstupem autorů z pražské FHS UK, brněnské FF MU a plzeňské FF ZČU, či mezinárodně oceněný⁴ filmový dokument B. Machové, Kristýny Urbánkové a G. Fatkové *Ivonče* (Machová 2012) –, jakož i s osobami mimo akademické prostředí; v tomto ohledu lze zmínit film *Motyky a Skype*, který ve spolupráci s L. Hanusem natočilo občanského sdružení Inventura (Bubeníčková, Vochocová 2012) a monografii *Dům ve Vojvodovu. Stavebně-historický vývoj, kulturní a sociální rozměr* (Kňourek, Budilová 2015), na které L. Budilová spolupracovala

⁴V roce 2013 získal film 1. cenu ve filmové sekci „Balkan cultural filmoteque“, mezinárodního symposia *Etnologie jména*, pořádaném Historickým městským muzeem v Samokovu, společně s Asociací pro antropologii, etnologii a folkloristiku „Ongál“ a městským úřadem v Samokovu.

s potomkem vojvodovských Čechů a architektem Bořivojem Kňourkem. Spolupráce B. Kňourka s L. Budilovou a M. Jakoubkem pak od r. 2009 stojí i za projektem vojvodovských stránek, tedy webových stránek věnovaných „obcím Vojvodovo a Belinci, jejich obyvatelům, předkům a jejich potomkům“ (<http://www.vojvodovo.cz>) (k vazbě mezi výzkumem Vojvodova a plzeňskou bulharistikou viz níže).

Své místo má mezi aktivitami členů „balkanistické pracovní skupiny“ samozřejmě také *výuka*. Přímo do studijního programu (bakalářského a navazujícího magisterského) Sociální a kulturní antropologie se postupně podařilo začlenit některé předměty týkající se Bulharska nebo jihovýchodní Evropy. Na katedře antropologie jsou tak vyučovány předměty jako „Antropologie Bulharska“ (Marek Jakoubek a Gabriela Fatková), „Balkán v antropologické perspektivě“ (Lenka Jakoubková Budilová a Gabriela Fatková), „Balkán a romistika“ (Marek Jakoubek) a „Antropologie střední a východní Evropy“ (Lenka Jakoubková Budilová). Vedle toho členové skupiny vyučují i jiné předměty (např. Terénní výzkum; Teorie příbuzenství; Teorie náboženství a ideologie; Teorie etnicity a antropologie Evropy; Mensiny, xenofobie a nacionalismus atd.), v jejichž rámci používají terénní materiál sebraný během výzkumů jako praktické ukázky širěji zacílené antropologické problematiky. Svěbytnou kapitolu v rámci výukových aktivit pak představuje kurz „Kulturní rozmanitost Evropy“ vedený v roce 2017/2018 L. Budilovou pod záštitou Univerzity třetího věku, v jehož rámci byla bezmála polovina lekcí věnována právě problematice Bulharska a Balkánu.

Za zmínku ovšem stojí i aktivity se studenty takřkajíc nad rámec výuky, jako například *exkurze* na jižní Moravu do obcí, kam kvůli poválečným reemigracím přesídlili právě krajané z Bulharska, konkrétně pak především z Vojvodova a plevenských obcí Podem (dříve Mrtvica), Brašljanica a Gorna Mitropolija. První exkurze proběhla v roce 2011; úkolem studentů bylo provádět rozhovory s pamětníky na téma reemigrace z Bulharska. Právě díky zapojení studentů byly zachyceny vzpomínky řady osob, které dnes již nejsou mezi námi, a které by jinak byly navždy ztraceny, někteří studenti přitom navíc narazili na témata, která se posléze stala podkladem pro jejich bakalářské, resp. diplomové práce. Se svým magisterským výzkumem na téma sociálních aspektů jídla u vojvodovských Čechů začala na těchto exkurzích Olga Džulajová, která svou diplomovou práci (Džulajová 2014) následně upravila a publikovala v podobě odborné studie (Džulajová 2016). Bakalářskou práci na téma oděvní kultury vojvodovských Čechů pak v roce 2012 úspěšně obhájila studentka Radka Maglia (Maglia 2012). Upravená verze její práce byla v roce 2013 publikována ve výše zmíněné kolektivní monografii věnované Vojvodovu (Maglia 2013). V kontextu tohoto pojednání stojí za zmínku i to, že jedné z exkurzí se zúčastnila i studentka JUZU Iva Kastelova, která v té době pobývala na Západočeské univerzitě v rámci programu Erasmus. Pro mnohé reemigranty přitom setkání s I. Kastelovou představovalo po řadě let možnost promluvit si opět svou „druhou mateřštinou“; bulharský jazyk (a přítomnost Bulharky) pak jakoby vedly stavidla paměti a vyvolávaly dávno zasuté vzpomínky na rodnou zemi reemigrantů (srov. Fatková, Kastelova 2013).

Jinou polohou exkurzí se studenty na jižní Moravu byla rovněž participace na „Vojvodovských setkáních“, tedy na setkáních rodáků z Vojvodova, jejich potomků a přátel, které se v letech 2012, 2013 a 2014 uskutečnilo v jihomoravské obci Nový

Přerov (Popelářová 2012; Bartáková et al. 2013; Zalabáková 2013). To je přitom jen stěží překvapivé, neboť, jak uvádí Penčev, pro plzeňskou bulharistickou iniciativu „[...] představuje studium Vojvodova a jeho historie jedno z klíčových výzkumných témat, kterým nejaktivnější výzkumnický pár této badatelské platformy – Marek Jakoubek a Lenka Jakoubková Budilová ‚nakazili‘ i své spolupracovníky a studenty“ (Penčev 2014: 626).

Jak už naznačila zmínka o pracích R. Maglia a O. Džulajové, vznikla na Katedře antropologie v Plzni také celá řada absolventských prací na bulharistická, resp. balkanistická témata, jejichž motivačním zdrojem a průběžnou oporou byla právě zdejší balkanistická buňka. Kromě již zmíněných jsou to 1) *bakalářské práce* „Imigrace Bulharů do Čech: sociální a kulturní otázka existence Bulharů v Čechách“ (Lucie Avramová 2009), „Ludvík Kuba a jeho etnografická práce na Balkáně“ (René Starhon 2013), „Gagauzové severovýchodního Bulharska“ (Kiril Christov 2014) a zatím poslední „Bulhaři v českém automobilovém průmyslu“ (Michal Baranec 2017); z prací orientovaných na širší region Balkánu mimo Bulharsko to pak byly „Reemigrace Čechů z rumunského Banátu a jejich působení v pražském podniku MITAS a. s.“ (Hanus 2006) a „Vesnice Skalná na Chebsku: Současná situace českých reemigrantů z Rumunska“ (Brabačová 2013c); 2) *díplomové práce* „Kapku ouzko. Případová studie česky hovořícího osídlení bulharské vsi Belinci“ (Michal Svoboda 2007), „Češi v Bulharsku – krajanský život a česko-bulharská manželství na příkladu měst Sofie, Varny a Plovdivu“ (Klára Strohsová 2008), „Reemigrace bulharských Čechů do Československa po druhé světové válce. Případová studie jedné skupiny“ (Lukáš Lenk 2008), „Karakáčani v Bulharsku“ (Gabriela Fatková 2010), „Příbuzenství a sociální sítě u Bulharů v České republice“ (Hodlová 2017); z mimo-bulharských balkanistických prací šlo o „Transnacionální migrace českých krajanů z rumunského Banátu“ (Lukáš Hanus 2009); a konečně také 3) *disertační práce* „Vojvodovo, česká vesnice v Bulharsku: příbuzenství, manželství, dům“ (Lenka Budilová 2010), „Česko-bulharské manželství v etnologické perspektivě“ (Klára Strohsová 2013) a „Bulharští Karakáčani a usedlý život: dům, jméno a identita“ (Gabriela Fatková 2014); nebulharistické balkanistické téma pak zpracoval opět L. Hanus: „Transnacionální sociální pole českých krajanů z rumunského Banátu – diaspora, lokalita, modernizace“ (Lukáš Hanus 2015).⁵

Vedle již zmiňovaných *kolektivních publikací* – výstupů ze *Symposia Balcanica* – se jednotliví členové skupiny věnují samozřejmě také individuální publikační činnosti. Zde můžeme za profilační publikační počiny považovat především *monografie*; od Marka Jakoubka je jich již šest: *Vojvodovo – etnologie krajanské obce v Bulharsku* (2010), *Vojvodovo: kus česko-bulharské historie* (2011), *Vojvodovo: historie, obyvatelstvo, migrace* (2012a), *Vojvodovo – identity, tradice a výzkum* (2013a), *Voyvodovo – edno nepoznato cheshko selo v Balgarija* (Jakoubek 2013b) a *Voyvodovo. Istorijata na edno cheshko selo v Balgarija prez pogleda (ne samo) na negovite zhiteli* (Jakoubek 2016b). V roce 2011 publikovala svou monografii *Dědická praxe, sňatkové strategie a pojmenovávání u bulharských Čechů v letech 1900–1950* Lenka Jakoubková Budilová (Budilová 2011). Uvedená dvojice autorů pak společně

⁵Výše uvedený seznam je aktualizovanou verzí seznamu z článku Vladimira Penčeva (Penčev 2013).

stojí za knihami *Balgarskíte Chehi. Sluchayat Voyvodovo. Socialnoantropolozhki eskizi* (Budilova, Jakoubek 2014) a nejnovějším publikačním počinem celé skupiny *Bulgarian Protestants and the Czech Village of Voyvodovo* (Budilová, Jakoubek 2017). Kromě Budilové a Jakoubka byla publikačně neaktivnější Gabriela Fatková se svými monografiemi *Karakačanská poezie 21. století: Velička Chátova* (Fatková 2013) a o dva roky mladší *Bulharští Karakačani a usedlý život: Dům, jméno a identita* (Fatková 2015a⁶). Jednou prací pak v roce 2014 přispěla i Klára Strohsová, a to svou knihou *Česko-bulharská manželství v etnologické perspektivě* (Strohsová 2014). Doposud jediným překladovým monografickým dílem plzeňské skupiny je publikace *Po serpentinách sebezpoznání a poznání toho druhého (Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice)* Vladimira Penčeva, kterou uspořádal a přeložil Marek Jakoubek (Penčev 2012a).

Jak jsme již několikrát uvedli, plzeňská „balkanistická pracovní skupina“ se intenzivně snaží o spolupráci s dalšími na Bulharsko, potažmo na Balkán, zaměřenými pracovišti a dalšími formacemi v republice (a samozřejmě i mimo ni). Jedním z takových spolupracujících partnerů plzeňské skupiny je občanské sdružení a stejnojmenný recenzovaný odborný žurnál *Porta Balkanica* (jediný interdisciplinární na Balkán zaměřený časopis v České a Slovenské republice), sídlící v Brně. Zaměření této brněnské iniciativy je velmi blízké cílům plzeňské „balkanistické pracovní skupiny“, tedy – sdružovat roztroušeně působící české vědce zabývající se tématem Balkánu na jedné platformě a iniciovat tak vzájemnou diskuzi a ideálně i spolupráci. *Porta Balkanica* se tak již stala mj. vydavatelem dvou výše zmíněných monografií plzeňských badatelů (Fatková a kol. 2012; Fatková 2013) a na stránkách jejího časopisu se již objevila celá řada studií, zpráv a recenzí, sepsaných nebo přeložených členy plzeňské skupiny (Brabačová 2013a; 2013b; Fatková 2012; 2014; 2014b; Jakoubek 2012b; 2014a; 2014b; 2016a; 2017a; 2017b; Penčev 2012b /přel. M. Jakoubek/; Petzová 2017; Šerá 2014; Zalabáková 2012). Patrně nejvýraznějším počinem na tomto poli spolupráce je vedle (spolu)editorství dvojčísla časopisu 1–2/2017, které uspořádali L. Budilová s Pavlem Zemanem, kooptace (od r. 2014) G. Fatkové do redakčního kolektivu časopisu.

5. ZÁVĚR

Přestože jsme se v tomto textu snažili přiblížit především vývoj bulharistického bádání na Západočeské univerzitě v Plzni, vrhá tato případová studie světlo i na obecný stav bulharistiky v České republice v posledním období. Ačkoliv byl zájem o Bulharsko před rokem 1989 široce podporován, změna režimu v roce 1989 a následné změny kontinuitu bulharistického bádání v českém akademickém prostředí na určitou dobu přetrhly. Zájem o Bulharsko se tak musel začít rozvíjet jakoby znovu, a to na poli různých vědních disciplín (lingvistika, etnologie, historie, politologie atd.). Situace, kdy se podobně zaměření badatelé setkávají a diskutují o svých výzkumech nebo publikačních záměrech, tak musela být dlouhodobě a cilevdomě budována. Ačkoli je totiž kontakt a spolupráce mezi společenskovědními obory deklarovaným ideálem, ani zdaleka není samozřejmostí. Jedním z pracovišť, které v rámci (nejen) České republiky dlouhodobě usiluje o interdisciplinární

⁶Součástí publikace je i přiložený DVD s filmem *Pastevcí lahví* (Fatková 2015b).

spolupráci a kontakt mezi různými pracovišti je „balkanistická pracovní skupina“, která se zformovala jako projekt plzeňských antropologů a jejich studentů a jejíž aktivity mj. ilustrují nesnadný (a nesamozřejmý) návrat bulharské tematiky do centra zájmu českých badatelů.

Navzdory tomu, co jsme uvedli výše, nemá příběh „plzeňské bulharistiky“ (zatím) šťastný konec. Její specifikum, tedy skutečnost, že se jednalo o neinstitutionalizovanou platformu tvořenou a udržovanou „v chodu“ víceméně pouze díky osobnímu zájmu a nasazení několika klíčových protagonistů, se ukázala být zároveň její největší slabinou. Když se G. Fatkové po úspěšném zakončení doktorského studia nepodařilo na plzeňské Katedře antropologie získat místo a když se M. Jakoubek v roce 2014 výrazněji přesunul na pražský Ústav etnologie FF UK, kam jej po čase následovala L. Budilová, většina v textu zmiňovaných aktivit doznala útlumu, případně – jako např. v případě *Sympozia Balcanica* – zcela ustala. Nešťastnou shodou náhod v téměř téže době kvůli nedostatku studentů po bezmála čtvrtstoletí existence (otevřen byl v r. 1994) prakticky přestal existovat obor Slovanská filologie (bohemistika a bulharistika) na Jihozápadní univerzitě Neofita Rilského v Blagoevgradu, která pro Katedru antropologie ZČU v Plzni po řadu let představovala základní institucionální pojitko s Bulharskem a byla mj. příjemcem plzeňských studentů, kteří do Bulharska mířili na studijní pobyty v rámci programu Erasmus. Takto dramatický dopad v České republice rovněž patrný propad v počtech studentů v Plzni neměl, přesto se ale i zde uvedený trend v řadě ohledů projevil. Jedním z těchto projevů je pak i snížení zájmu o bulharisticko-balkanistická témata mezi studenty, jakož i o výjezd na studijní pobyt do daného regionu prakticky jakéhokoli typu (o realizaci terénního výzkumu nemluvě).

„Plzeňskou bulharistiku“ tak lze považovat za jednu z víceméně již uzavřených etap vývoje plzeňské katedry antropologie. Nebyla sice tak známá a jistě ne tak kontroverzní jako zdejší – rovněž již pouze minulostí náležející – formace aktivní v oblasti tzv. romské problematiky, přesto i ona dokázala svými aktivitami získat pozornost u nás i v zahraničí a její členové za sebou nechali kus práce. Vzhledem k (alespoň relativnímu) mládí všech členů (někdejší) „plzeňské bulharistiky“ je zřejmé, že dotyční se ani zdaleka nenacházejí na konci svých profesních drah, v mnoha případech by se dokonce dalo říci, že to nejlepší mají teprve před sebou. Bude tedy zajímavé sledovat, s čím přijdou příště.

BIBLIOGRAFIE

- Avramová, L. 2009. *Imigrace Bulharů do Čech: sociální a kulturní otázka existence Bulharů v Čechách* [nepublikovaná bakalářská práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Baranec, M. 2017. *Bulhaři v českém automobilovém průmyslu* [nepublikovaná bakalářská práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Bartáková, P., A. Becková, O. Džulajová, M. Nováčková. 2013. „II. Vojvodovské setkání. Nový Přerov, 16. června 2013.“ *Lidé města* 15 (3): 525–526.
- Brabačová, M. 2013a „Vojvodovské průniky Marka Jakoubka.“ *Porta Balkanica* 10 (1): 42–45.

- Brabačová, M. 2013b „M. Jakoubek: Vojvodovo – historie, obyvatelstvo, migrace [book review].“ *Porta Balkanica* 10 (2): 43–46.
- Brabačová, M. 2013c. *Vesnice Skalná na Chebsku: Současná situace českých reemigrantů z Rumunska* [nepublikovaná bakalářská práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Bubníčková, K., L., Vochocová. 2012. *Motyky a Skype*. Dokumentární film; 43 min.
- Budilová, L. J. 2010. *Vojvodovo, česká vesnice v Bulharsku: příbuzenství, manželství, děm* [nepublikovaná dizertační práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Budilová, L. J. 2011. *Dědická praxe, sňatkové strategie a pojmenovávání u bulharských Čechů v letech 1900–1950*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Budilová, L. J. a kol. 2011. *Balkán a migrace: na křižovatce antropologických perspektiv*. Praha: Antropoweb.
- Budilová, L. J. 2018. „Vzpomínky na balkanistický seminář a kurz bulharského jazyka a kultury v Blagoevgradu.“ *The Journal of Culture* 7 (2) (v tisku).
- Budilova, L. J., M. Jakoubek. 2014. *Balgarskite Chehi. Sluchayat Voyvodovo. Socialnoantropolozhki eskizi*. Sofia: Paradigma.
- Budilová, L. J., M. Jakoubek. 2017. *Bulgarian Protestants and the Czech Village of Vojvodovo*. Sofia: New Bulgarian University.
- Džulajová, O. 2014. „Ty dýně, ty byly naše!“ *O roli stravy v životě reemigranta* [nepublikovaná diplomová práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Fatková, G. 2010. *Karakačani v Bulharsku* [nepublikovaná diplomová práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Fatková, G. 2012. „Televizní seriál v Bulharsku: boj o identity.“ *Porta Balkanica* 4 (1–2): 62–71.
- Fatková, G. a kol. 2012. *Balkán a nacionalismus: labyrintem nacionální ideologie*. Brno: Porta Balkanica.
- Fatková, G. a kol. 2013. *Vojvodovo: historicko-etnologická ohlédnutí, původ, subsistence, oděv*. Plzeň: Vydavatelství ZČU.
- Fatková, G. 2013. *Karakačanská poezie 21. století: Velička Chátova*. Brno: Porta Balkanica.
- Fatková, G. 2014a. *Bulharští Karakačani a usedlý život: dům, jméno a identita* [nepublikovaná dizertační práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Fatková, G. 2014b. „Lévi-Straussův koncept ‚společností založených na domech‘ a jeho aplikace ve výzkumu společností v jihovýchodní Evropě.“ *Porta Balkanica* 11 (1–2): 50–61.
- Fatková, G. 2015a. *Bulharští Karakačani a usedlý život: Dům, jméno a identita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Fatková, G. 2015b. *Pastevci lahvi*. Dokumentární film; 47 min.
- Fatková, G., I. Kastelova. 2012. „Spomeni ot Maglishkija manastir i balgarskite chehi v Novi Prerov ili edin drug pogled nad cheshko-balgarskite bzaimootnoshenija.“ *Homo Bohemicus* 3 (4): 90–95.
- Fatková, G., M. Jakoubek. 2015. „Balgaristicheski izsledvanija v katedra po antropologija na Zapadocheshkija universitet v Pilzen.“ *Ezik i literatura* 1–2: 34–45.
- Hanus, L. 2009. *Transnacionální migrace českých krajanů z rumunského Banátu* [nepublikovaná diplomová práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.

- Hanus, L. 2015. *Transnacionální sociální pole českých krajanů z rumunského Banátu – diaspora, lokalita, modernizace* [nepublikovaná dizertační práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Christov, K. 2014. *Gagazové severovýchodního Bulharska* [nepublikovaná bakalářská práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Jakoubek, M. 2010. *Vojvodovo: Etnologie krajanské obce v Bulharsku*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Jakoubek, M. 2011. *Vojvodovo: kus česko-bulharské historie. Tentokrát převážně očima jeho obyvatel*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Jakoubek, M. 2012a. *Vojvodovo: historie, obyvatelstvo, migrace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Jakoubek, M. 2012b. „Penčevovy Folklórní materiály z obce Vojvodovo (výběrová edice).“ *Porta Balkanica* 4 (1–2): 45–56.
- Jakoubek, M. 2013a. *Vojvodovo – identity, tradice a výzkum*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Jakoubek, M. 2013b. *Voyvodovo – edno nepoznato chceshko selo v Balgarija*. Sofija: Paradigma.
- Jakoubek, M. 2014a. „Bible v životě a život v Bibli. Vojvodovská tradice na příkladu života a Bible Barbory Čížkové.“ *Porta Balkanica* 6 (1): 13–25.
- Jakoubek, M. 2014b. „Bibliografický soupis českých a slovenských prací o Vojvodovu, české krajanské obci v Bulharsku (do r. 2013).“ *Porta Balkanica* 6 (2): 62–77.
- Jakoubek, M. 2016a. „Vojvodovská imigrace z ČSR aneb (nejen) Vojvodovský Čech Karel Kouňka.“ *Porta Balkanica* 8 (2): 57–66.
- Jakoubek, M. 2016b. *Voyvodovo. Istorijata na edno cheshko selo v Balgarija prez pogleda (ne samo) na negovite zhiteli*. Sofija: Paradigma.
- Jakoubek, M. 2017a. „Rekonceptualizace založení a osídlení Vojvodova – od monogeneze k polygenezi, od lokalit k sítím (Na příkladu rodiny Pappových).“ *Porta Balkanica* 9 (1–2): 29–38.
- Jakoubek, M. 2017b. „Bulharské fondy a bulharistická činnost Slovanské knihovny (u příležitosti 100. výročí bulharistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze).“ *Porta Balkanica* 9 (1–2): 93–94.
- Jakoubek, M. 2018. „Ty nejkrásnější vzpomínky (ještě jedno poděkování po letech). K 25. výročí konání Zimní školy bulharského jazyka a kultury a Balkanistického semináře při Jihozápadní Univerzitě Neofita Rilského v Blagoevgradu.“ *The Journal of Culture* 7 (2) (v tisku).
- Jakoubek, M., L. Jirka, N. Králová, M. Pavlásek, J. Tůma. 2015. *Krajané: hledání nových perspektiv*. Praha: Pavel Mervart.
- Jakoubek, M., T. Hirt. 2001. „Homo Bohemicus Bulgariensis (pocta Veličko Todorovovi).“ *Homo Bohemicus* 3: 49–50.
- Kňourek, B., L. J. Budilová. 2015. *Dům ve Vojvodovu. Stavebně-historický vývoj, kulturní a sociální rozměr*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Lenk, L. 2008. *Reemigrace bulharských Čechů do Československa po druhé světové válce. Případová studie jedné skupiny* [nepublikovaná diplomová práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Maglia, R. 2012. *Oděv vojvodovských Čechů* [nepublikovaná diplomová práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.

- Maglia, R. 2013. „Oděv vojvodovských Čechů.“ Pp 153–188 in G. Fatková, L. J. Budilová, M. Jakoubek, R. Maglia, R. Močička, J. Marečková. *Vojvodovo: historicko-etnologická ohlédnutí (původ, subsistence, oděv)*. Plzeň: Vydavatelství ZČU.
- Machova, B. 2012. „Českite etnolozi za Balgarija – novo nachalo na starata tradicija?“ *Littera et Lingua ljato 2012*: nestr.
- Machová, B. 2012. *Ivonče*. Krátkometrážní dokumentární film; 21 min.
- Nešpor, Z. R., M. Jakoubek. 2004. „Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi.“ *Český lid* 91 (1): 53–79.
- Penčev, V. 2012a. *Po serpentínách sebezpoznání a poznání toho druhého (Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice)*. Praha: FHS UK v Praze.
- Penčev, V. 2012b. „Pout do Kanaánu aneb Co přivádí Čechy do Bulharska a Bulhary do Čech.“ *Porta Balkanica* 4 (1–2): 40–45.
- Penčev, V. 2013. „Pilzenskata Balgaristika.“ Pp 512–517 in M. Mladenova, P. Zhelezarova (eds.). *Slavjanskite ezici ot blizo*. Sofija: UI Sv. Kliment Ohridski.
- Penčev, V. 2014. „M. Jakoubek: Vojvodovo: identita, tradice, výzkum [book review].“ *Sociologický časopis* 50 (4): 626–627.
- Petzová, I. 2017. „M. Jakoubek, L. Jirka, N. Králová, M. Pavlásek, J. Tůma: Krajané: hledání nových perspektiv [book review].“ *Porta Balkanica* 9 (1–2): 78–79.
- Popelářová, M. 2012. „II. vojvodovské setkání.“ *Prerovák. Zpravodaj obce Nový Prerov* 41 (2): 4.
- Starhon, R. 2013. *Ludvík Kuba a jeho etnografická práce na Balkáně* [nepublikovaná bakalářská práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Strohová, K. 2008. *Češi v Bulharsku – krajaný život a česko-bulharská manželství na příkladu měst Sofie, Varny a Plovdivu* [nepublikovaná diplomová práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Strohová, K. 2013. *Česko-bulharské manželství v etnologické perspektivě* [nepublikovaná diplomová práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Strohová, K. 2014. *Česko-bulharské manželství v etnologické perspektivě*. Plzeň: Vydavatelství ZČU.
- Svoboda, M. 2007. *Kapku ouzko. Případová studie česky hovořícího osídlení bulharské vsi Belinci* [nepublikovaná diplomová práce]. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Šerá, E. 2014. „M. Jakoubek a kol: Balkán a migrace. Na křižovatce antropologických perspektiv [book review].“ *Porta Balkanica* 6 (1): 75–77.
- Tůma, J. 2015. „M. Jakoubek: Krajané: hledání nových perspektiv [book review].“ *Porta Balkanica* 9 (1–2): 78–79.
- Zalabáková, J. 2012. „M. Jakoubek: Vojvodovo: kus česko-bulharské historie [book review].“ *Porta Balkanica* 4 (1–2): 114–116.
- Zalabáková, J. 2013. „Vojvodovské sekání Nový Prerov, 22. září 2012.“ *Lidé města* 15 (1): 173–174.

SUMMARY

In addition to the stable and formally established organizational units of the Department of Anthropology at the University of West Bohemia in Pilsen (Center for Applied Anthropology, Studio of Visual Ethnography, Laboratory of Biological Anthropology), a group of scholars (both lecturers and students) focusing on Bulgarian and Balkan studies began to

form at the Department around 2005. This group – in addition to their anthropological training – was connected by their Bulgarian (and Balkan) orientation and the fact that Bulgaria (and the Balkan peninsula) was their terrain. Despite abundant activity and publications, this group was never organizationally anchored in the university structure and remained an informal group throughout the whole period of its existence. This paper is devoted to recapitulating the fundamental moments in the history of this “Balkan-studies working group” (sometimes also called “Pilsen Bulgarian Studies”) from its establishment to its dissolution, which took place in the final years.

Pilsen Bulgarian Studies are historically linked to the activities of M. Jakoubek and T. Hirt, who as students of the *Institutu základů vzdělanosti* of Charles University in 1997/1998 underwent a fellowship at the St. Kliment Ohridski University in Sofia. During this time, they also launched research into the former Czech village in Voyvodovo, Bulgaria. After the two scholars shifted to the Department of Anthropology at UWB in Pilsen – and primarily after the arrival of Lenka Budilová to this workplace – the study of the history of this village became the backbone for the Pilsen Bulgarian Studies that were to come. The fact that the home workplace for these Bulgarian Studies was the Department of Anthropology made the group unique. “Traditionally” speaking, Bulgarian-focused research in the Czech Republic (but also in Bulgaria and other countries of the former Eastern Bloc) took place in philological workplaces, which in practice primarily meant the teaching of the Bulgarian language, literature, and history, typically accompanied by linguistic and literary-science research. For Pilsen Bulgarian Studies, however, this was different – anthropological discourse was the fundament of the group, together with the group’s subject of interest being the territory of Bulgaria (and the Balkans). Everything else (language, history) was added secondarily and instrumentally as “tools” serving to achieve their selected goal.

The focus of activities of Pilsen Bulgarian Studies was three-fold – 1) teaching, 2) research, and 3) conferences. In this regard, the study provides an overview of developments in these three areas, i.e. courses taught and accompanying activities; implemented field research and activities linked to the *Symposium Balkanicum* conference platform, which was implemented by members of Pilsen Bulgarian Studies for six years in a row from 2011 to 2016. A special element of this recapitulation is the overview of publication output including both scientific publications (studies, monographs, symposia) and translations of (unpublished) bachelor’s, master’s, and doctoral theses on Bulgarian (or Balkan) topics that were submitted under the supervision of the members of the group at the Department of Anthropology at UWB in previous years.

The conclusion of the paper is devoted to the description and reasons for the dissolution of Pilsen Bulgarian Studies. One of the most unique elements of the group was also one of the primary reasons for its dissolution – over the whole course of its existence and despite its indisputable results, it was always a group of enthusiasts that lacked a formal anchoring in the university’s organizational structures.

s. 113–116

ROZHOVOR / INTERVIEW

Miroslav Michela /
Vladimír Naxera

O SLOVENSKÉM NÁRODNÍM POVSTÁNÍ A JEHO ODKAZU: ROZHOVOR S MIROSLAVEM MICHELOU

Vladimír Naxera*

Mgr. Miroslav Michela, Ph.D. je historik působící jako odborný asistent Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a zároveň vědecký pracovník Historického ústavu Slovenské akademie věd v Bratislavě. V letech 2007–2013 vykonával funkci šéfredaktora časopisu Forum Historiae. Odborně se zaměřuje především na problematiku moderních a soudobých dějin střední Evropy a Československa, nacionalismu, populární kultury a paměťových studií.

* * *

Jedním z předmětů tvého zájmu je výzkum oslavování a připomínání Slovenského národního povstání. Než se dostaneme k tématu připomínání a současných interpretací SNP, zeptám se na SNP jako takové. Nalik je zásadním tématem pro současnou slovenskou historiografii?

Protifašistické povstanie na Slovensku v roku 1944 je dlhodobo na Slovensku vnímané ako pozitívna a významná historická udalosť. Vznikajú o ňom filmy, umelecké diela, ale aj ostré polemiky. Významnú rolu pri jeho pripomínaní zohrávajú aj historici, ktorí sa rôznou formou pričínajú o to, aby táto téma bola „živá“. Zároveň, neustále vznikajú nové štúdiá a publikácie, ktoré nám pomáhajú lepšie porozumieť čo sa pred 75 rokmi stalo. Veľkú rolu hrá v tomto smere Múzeum Slovenského národného povstania, ale aj iné historické inštitúcie sa aktívne podieľajú na výskume. Tento rok (2019) nás čaká aj malé výročie, tak predpokladám, že okrem tradičnej výročnej konferencie v Banskej Bystrici sa historici k tejto téme budú vyjadrovať aj v médiách.

SNP môžeme považovať za jeden z kľúčových bodů slovenské kolektívnej paměti a to jak v období před pádem komunismu, tak po něm. Ve svém výzkumu se soustředíš na oslavy SNP v dlouhé časové perspektivě. Mohl bys stručně přiblížit svůj současný výzkum?

Všeobecne sa zaujímam o to, aké miesto majú historické udalosti a osobnosti v identitotvorných rozprávaniach. Ako si cez minulosť konštruujeme obraz súčasnosti a ideálnej budúcnosti. V posledných rokoch som sa viac zamerával na verejné oslavy, ktoré mali za cieľ legitimizovať dané politické smerovanie, ktoré iniciovali štát orgány, politici, či iné vplyvné skupiny. Verejné spomienkové oslavy predstavujú dôležitú súčasť politickej kultúry – formulujú to, čo je vnímané za spoločensky dôležité a prínosné. Cieľom spomienkových podujatí je teda okrem pripomienky nejakej udalosti aj oslovit určitú skupinu ľudí a šíriť ďalej „odkaz“, ktorý by nemal padnúť do zabudnutia. Zmeny politickej situácie sa preto veľmi rýchlo odrazia

* PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D., Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, vnaxera@kap.zcu.cz.

aj na oslavách. V tomto kontexte vnímam oslavy SNP aj ako lakmusový papierik politického diania na Slovensku.

Hneď po vojne došlo k politickej kanonizácii tejto udalosti v rámci obnoveného československého štátu. Zároveň, ten rozdiel medzi zažitým a hlásaným, ktorý bol koncom 40. a v 50. rokoch späť s veľmi aktuálnym vnútro a zahraničnopolitickým dianím, predstavuje nesmierne vzrušujúcu tému na výskum. Ako príklad spomeniem to, že o mnohých ľuďoch čo ešte v roku 1945 predstavovali hlavných hrdinov Povstania sa už začiatkom 50. rokov vo vzťahu k Povstaniu moc nehovorilo. Boli označení za zradcov a vládna moc, zložená aj z ich bývalých spolubojovníkov, či politických súputníkov, sa ich snažila zo spomínania vymazať. V súčasnosti sa aj v tomto zmysle veľa hovorí o Gustávovi Husákovi. Rád by som publikoval článok o tom, ako sa práve tieto momenty odrazili v komemoračnej praxi. V rámci výskumu prameňov sa momentálne sústreďujem najmä na materiály z proveniencie Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska a na dobovú tlač.

Jaké byly od roku 1945 do současnosti zlomy, které na Slovensku nejvíce proměnily vnímání a v souvislosti s tím i oslavy jednotlivých výročí SNP?

Diskusie o SNP oscilujú už od jeho vzniku medzi dvoma zásadnými a hodnotovo protikladnými postojmi, zjednodušene definovateľnými ako „pre“ a „proti“. Dá sa povedať, že aktéri zo strany povstalcov, resp. ich sympatizanti, presadzovali/presadzujú glorifikáciu tejto udalosti ako výrazného aktu „protifašistického odporu“ a „hrdinstva“. Primát SNP a protifašistického odboja v diskusiách o druhej svetovej vojne v Československu po roku 1945 výrazne prekryl pripomínanie Slovenského štátu (1939–1945), lebo sa šírili predovšetkým príbehy posilňujúce predstavy o „odbojom ľuďoch“, „slovanskej spolupatričnosti“ a „klerofašistickým útlaku“.

Naopak ľudia lojálni vtedajšiemu režimu v čele s prezidentom Jozefom Tisom a jeho sympatizanti toto ozbrojené vystúpenie odsúdili/odsudzujú ako „protištátne“ a „protinárodné sprisahanie“, ktorého výsledkom bolo nezmyselné krviprelievanie a predovšetkým „zrada vlastnej štátnosti“. Táto tradícia sa do roku 1989 udržovala predovšetkým v ľudáckom exile a až potom sa postupne viac a viac začala presadzovať aj v prostredí súčasnej Slovenskej republiky (Matica slovenská).

Ako už upozornil odborníci ako Jozef Jablonický, Elena Mannová, či Milan Zemko, pripomínanie SNP v období 1945–1989 je možné rozdeliť na niekoľko zásadných fáz. Pomenoval by som ich v skratke, ako obdobie tretej republiky spojené s pluralitou výkladu odboja, schematické a nepersonifikované obdobie budovania socializmu do polovice 60 rokov, obdobie uvoľnenia a rehabilitácie nekomunistického odboja a na záver potom prichádza husákovská normalizácia. V rámci týchto období je samozrejme možné sledovať určité podobnosti ale aj výrazné rozdiely, pričom tradične sa skúma najmä to, ako bolo SNP interpretované, aké témy a aktéri pripomínaní a na koho sa zabúdalo. Je zaujímavé aj to, že historiografická produkcia mierne kopíruje tieto politicky definované rámce.

Z hľadiska aranžovania a prípravy osláv je možné sledovať podobné tendencie. Napríklad aj v pomníkovej tvorbe. Zároveň využívaná symbolika reflektovala na viaceré komponenty slovenského národného príbehu. Revolučný rebelsko-zbojnícky

element „vychádzajúci z obyčajného ľudu“ sa objavil aj v tomto kontexte. Slúžil k delegitimizácii minulých režimov, pričom partizáni – ako novodobí Jánošíci – v ňom predstavovali „neohrozených ľudových hrdinov“.

Mohl bys priblížiť hlavné proudy v rámci historického sporu o výklad a význam SNP?

Diskusia historikov spojené s interpretáciou Povstania vynikajúco popísal Jozef Jablonický vo svojej knihe *Glosy o historiografii SNP: Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*. Tieto diskusie si so sebou niesli okrem vecných rozmerov často aj silný politický náboj spojený s pozitívnym alebo negatívnym vzťahom k tejto udalosti.

Po roku 1989 je vidieť snahu o diskusiu, výmenu názorov a vedomostí medzi týmito dvoma táborami. Od roku 1990 prichádzali prednášať na Slovensko významní exiloví historici, ktorí dostali možnosť vystúpiť aj na akademickej pôde, kde sa diskutovalo o potrebe prehodnotenia výkladu dejín. Čoskoro však došlo k tomu, že sa predstavitelia týchto dvoch platforiem dostali do konfliktu, ktorý mal predovšetkým odborný a hodnotový rozmer, ale netreba opomenúť ani jeho politický rozmer. Významnú úlohu v tomto kontexte zohrala vláda Vladimíra Mečiara, ktorá sa aktívne snažila vplyvať na pretváranie dovtedajšieho historického vedomia a „posilňovať národnú identitu“. Následne sa slovenská historiografia sa od 90. rokov začala formovať ako dvojpolová a rozdeľoval ju predovšetkým pohľad na Slovenský štát a na Povstanie. Ani nástup novej, veľmi plodnej generácie historikov tento stav nezmenil. Je asi už symptomatické, že v posledných rokoch túto tému opätovne zviditeľnila politika a to konkrétne úspech neonacistu Mariána Kotlebu. Následne sa napríklad aj historici začali oveľa aktívnejšie zapájať do verejných diskusií a podieľať na popularizácii.

Dá sa v súčasnosti hovoriť o tom, že je SNP a jeho odkaz stále témom politicky dôležitým? Během centrálních oslav výročí SNP v Banské Bystrici sám každoročne slýchám prihlásení se ústavních činitelů k odkazu SNP. Pokud odhlédneme od této ceremoniální roviny a SNP jakožto politického symbolu, prolíná se toto téma i do běžné (chce se mi říci každodenní) slovenské politiky?

Iste áno. Téma je využívaná v rámci politickej mobilizácie, vládnyimi aj opozičnými silami.

Kromě oslav SNP pracuješ i na výzkumu dalších témat. Mohl bys je ve stručnosti přiblížit?

Už dlhšie sa venujem populárnej a alternatívnej kultúre. Práve teraz nám končí projekt Horizon2020, venovaný štúdiu zbierok kultúrnej opozície pred rokom 1989 v socialistických krajinách, bližšie informácie nájdete: cultural-opposition.eu.

Momentálne sa tiež intenzívne venujem výskumu a zbieraniu českých a slovenských fanzinov, čo je mojím dlhodobým koníčkom. Iniciovali sme vznik Archivu českých a slovenských subkultur, ktorého cieľom je v nejakej forme zachovať bohatú paletu artefaktov spojených s rôznymi nezávislými iniciatívami, či scénami, ktoré vyvíjajú nejaké kultúrne aktivity. Tieto artefakty však časom zaniknú, keďže

nie sú predmetom zbierkotvornej činnosti a ochranej starostlivosti štátnych inštitúcií, nedostanú sa do múzeí a archívov. My sme sa rozhodli, že vytvoríme platformu, ktorá by tento stav zmenila. Nemyslím si, že by bolo fajn, ak by sa v minulosti o podobných aktivitách museli historici a iní záujemcovia dozvedať len z materiálov bezpečnostnej proveniencie (viď neustálu diskusiu o výpovednej hodnote dokumentov Štátnej bezpečnosti v Čechách a na Slovensku). Okrem zínov máme v zbierke aj množstvo plagátov, fotografií a iných artefaktov, ktoré podľa mňa tiež patria do nášho kultúrneho dedičstva. K týmto aktivitám pozri našu stránku ziny.inf. Prípadní záujemci a záujemkyne o tému, ozvite sa!

Děkuji za rozhovor.

s. 119–121

ZPRÁVA / REPORT

Zpráva z konferencji Dźwięki przeszłości
w przyszłości (Warszawa, 2018) /
Luboš Chroustovský

ZPRÁVA Z KONFERENCE *Dźwięki przeszłości* w przyszłości (WARSZAWA, 2018)

Luboš Chroustovský*

Studium zvuku a hudby v archeologii zaznamenává v posledních letech značný rozmach, a to nejen v západoevropských zemích, kde má svou tradici již od sedmdesátých let. Ve středoevropské archeologii hraje tato problematika marginální roli, ačkoliv její potenciál pro poznání minulých živých kultur je, domnívám se, nezanedbatelný. Bádání na tomto poli ve středoevropských zemích dosud tedy postupovalo na základě úsilí jednotlivců, a to zejm. těch, kteří se na téma do určité míry specializují (v Polsku např. Malinowski 1981).

Změnu této situace přinášejí projekty zaměřené interdisciplinárně, a to nejen na hudební nástroje, ale na studium archeologických památek související s produkcí zvuku obecně. V Polsku se systematická interdisciplinární spolupráce mezi archeologií a muzikologií začíná slibně rozvíjet také díky iniciativě badatelů Muzikologického ústavu Varšavské univerzity. V současnosti zde prof. Anna Gruszczyńska-Ziółkowska vede projekt *Archeologiczne instrumenty muzyczne w polskich zbiorach muzealnych* (2014–2018, Narodowy Program Rozwoju Humanistyki), v jehož rámci probíhají pracovní setkání a konference zaměřené na prezentaci dosavadních problémů a výsledků (např. v rámci 14. sympózia *International Council for Traditional Music – Study Group on Music Archaeology* v roce 2015 v Biskupinu nebo sympózia *Muzyka w archeologii* v Muzikologickém ústavu v roce 2016).

Třetí konference v pořadí s názvem *Dźwięki przeszłości w przyszłości* (Zvuky minulosti v budoucnosti) se konala na půdě Muzikologického ústavu v sobotu 19. 5. 2018. Předneseno bylo celkem 20 příspěvků, na nichž se podílelo 15 badatelů (šest z nich z pořádačického Muzikologického ústavu, dva z Archeologického ústavu Varšavské univerzity, dva z Fakulty strojního inženýrství a robotiky v Krakově a další z Ústavu systematiky a evoluce zvířat PAN v Krakově, Ústavu archeologie a etnologie PAN ve Varšavě, Laboratoře 3D skenování a modelování ve Vratislavi, Muzea lidové kultury ve Węgorzewie a Národního mořského muzea v Gdaňsku).

Dopoledne bylo věnováno metodickým aspektům a výsledkům bádání nad středověkými kostěnými aerofony (zejm. píšťaly a flétny). Úvodní příspěvek představil archeozoologické možnosti analýzy surovin středověkých píšťalek a fléten (Anna Gręzak a Teresa Tomek), následovaly výsledky trojrozměrného skenování, modelování a tisku píšťaly z Człuchowa (Marta Pakowska a Aleksandra Gruda) a flétny z muzea těšínského Slezska v polském Těšíně, která se vyschnutím v muzejních sbírkách deformovala a praskla, čímž se rekonstrukce jejího tvaru a zvukových možností stala mnohem obtížnější (Aleksandra Gruda, Daniel Adamczyk a Marta Pakowska). Přínos trojrozměrného digitálního modelování je pro rekonstrukci i studium akustických vlastností v těchto případech značný.

Příspěvky zaměřené na metodologické problémy rekonstrukce formy a akustických vlastností hudebních nástrojů pokračovaly i v následující sekci *Modely*

*Mgr. Luboš Chroustovský, Ph.D., Katedra archeologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, chrousto@kar.zcu.cz.

a rekonstrukce. Problémy ztěžující modelování zvuku hudebních nástrojů diskutoval z hlediska akustiky a počítačových simulací Ireneusz Czajka; potenciál 3D modelu pro vytvoření dřevěné rekonstrukce flétny z Wrocławu demonstrovala Marta Pakowska a nové otázky a objevy u známého nálezu středověkých houslí z Opole (např. Malinowski 1996) představila Anna Rudawska, která se domnívá, že by se mohlo jednat spíše o smyčcovou lyru.

Další sekce Litofony a jiné kameny zahrnovala kromě obecné charakteristiky litofonů (znějících kamenů, Anna Gruszczyńska-Ziółkowska), také představení současného stavu litofonů známých z bádání Bernarda Fagga (např. Fagg 1957) v Nigérii a Súdánu (Natalia Arciszewska) či analýzu známého súdánského litofonu uloženého v archeologickém muzeu v Gdaňsku (Marcin Misiurewicz). Zbývající dva archeologické příspěvky mapovaly potenciál posvátných a legendárních kamenů zvaných „boží stopy“ v regionech Mazovska a Podlesí (Łukasz Miechowicz) a kamenů v areálu posvátné hory Pleśniówka (u obce Mayków ve Svatokřížských horách), z nichž některé jsou spojeny s archeologickými nálezy již od neolitu, nejvíce pak v době bronzové (Michał Przeździecki). Akustický potenciál evidovaných kamenných památek však v naprosté většině doložit ani předpokládat bohužel nelze.

V další sekci Malé idiofony představila Katarzyna Tatoń výsledky studia přibližně 400 zvonků a rolniček z Archeologického muzea v Gdaňsku a cca 184 keramických chřestidel mladší doby bronzové z muzea v Poznani. Tyto četnosti již dovolují spolehlivěji řešit nejen otázky typologického a chronologického zařazení nálezu, ale také otázky vzorců v jejich akustických vlastnostech.

V poslední sekci Novinky zazněly příspěvky věnované roli klarinetu v polské lidové hudbě (Tomasz Nowak), překvapivým jezerním nálezům klarinetů (části nástrojů ztracených při produkci na molech či lodích, Jerzy Łapo) a nálezům z vraku lodi General Carleton of Whitby (potopené roku 1785 a nalezené roku 1995, Aleksandra Lyczyniew). Nálezy zachované pod vodní hladinou představují unikátní možnosti dochování organických materiálů, které v běžných nálezových situacích (zcela) podléhají zkáze. A i v takto nedávných obdobích, která disponují bohatými písemnými a ikonografickými prameny, přinášejí možnost studovat např. konstrukční detaily či rekonstruovat konkrétní akustické možnosti.

Konferenci zakončila pořadatelka Anna Gruszczyńska-Ziółkowska shrnutím současného stavu bádání v rámci projektu Archeologiczne instrumenty muzyczne w polskich zbiorach muzealnych. Hlavní cíle projektu spočívají v identifikaci (potenciálních) hudebních nástrojů ve sbírkách polských muzeí, univerzit či ústavů akademie věd a v podrobné analýze jejich formálních, akustických a kontextuálních vlastností. Často je však nutná jejich rekonstrukce ve fyzické či digitální podobě, neboť jsou zachovány ve stavu, ve kterém nelze jejich akustický potenciál studovat. Důraz je kladen také na přilákání dalších badatelů a vzdělávání těch mladých (např. skrze témata kvalifikačních prací), kteří by mohli dál rozvíjet metodologii této specializace. Polské nálezy, ačkoliv se dosud jeví jako skrovné, mohou být užitečné ve srovnávacích studiích i na mezinárodním evropském poli. Jejich skutečný potenciál nelze zatím spolehlivě odhadnout, neboť jejich studiu nebyla dosud věnována systematická péče, potenciální artefakty zůstávají nerozpoznány v depozitářích, ty identifikované jsou roztroušené v dílčích publikacích. Badatelka často upozorňuje

na to, že studium starých hudebních nástrojů (či jiných předmětů vydávajících zvuk) nepřináší poznatky pouze o artefaktech samotných, nýbrž i o lidské společnosti a kultuře, která je vytvářela a užívala (např. Gruszczynska-Ziółkowska 2012).

Cílem této pracovní konference byla prezentace dosavadních výsledků a diskuse nad nimi mezi odborníky i studenty, kteří se do projektu v jeho průběhu zapojili. V této rovině byly cíle setkání naplněny. Ačkoliv jsem se na konferenci ocitl nečekaně na základě pozvání pořadatelky během své stáže v Archeologickém ústavu Varšavské univerzity, cením si této příležitosti, která mi umožnila utvořit si konkrétní představu o současném stavu projektu. Překvapila mne šíře záběru, nejen chronologická (od doby kamenné do novověku), ale také tematická – projekt je sice soustředěn především na hudební nástroje, ale neopomíná ani akustické vlastnosti jiných artefaktů či objektů (např. posvátné kameny). Nikoliv všechna řešená témata přinesla pozitivní plody (např. posvátné kameny na studovaných územích nevykazují specifické akustické vlastnosti, výsledky počítačových simulací je nutné brát s rezervou), to je však úděl vědeckého snažení. Interdisciplinární spolupráce, která je velmi dobře ilustrována zastoupenými institucemi, hraje v tématu zvuku a hudby nenahraditelnou roli, neboť posouvá poznání na úroveň kvalitativně velmi odlišnou od tradiční archeologie, jež zpravidla nepřekračuje rámec analogického srovnávání nálezů s historickými či etnografickými doklady, a nálezy často klasifikuje pouze na základě formy, bez ohledu na funkční aspekty či klasifikaci organologickou. Na setkáních tohoto druhu lze zaznamenat, že i pro ostatní zainteresované obory představují konkrétní úlohy archeomuzikologického bádání nové a nečekané výzvy, a badatelé tak nemusí zůstat jen v roli vykonavatele požadovaných analýz.

Kladně vnímám též přehodnocení interpretačních možností u známých nálezů, ať se již prokáže jako relevantní, či nikoliv. Z mého pohledu postrádám jakékoliv náznaky diskuse o formách prezentace výsledků široké veřejnosti. Měl jsem možnost hovořit o tomto aspektu s pořadatelkou několik dní předem při své skrovné přednášce a prezentaci replik určených pro interakci s veřejností (zejm. dětmi) v Archeologickém ústavu a záměry projektu zůstávají zatím neochvějně v akademické sféře. Jelikož projekt představuje počátky kolektivní a systematické spolupráce na poli archeologie a muzikologie v Polsku, lze doufat, že utvořené badatelské jádro bude v nastavených cílech pokračovat i po jeho ukončení, a poskytne tak inspiraci i ostatním střeoevropským zemím.

BIBLIOGRAFIE

- Fagg, B. 1957. „The rock gong complex today and in prehistoric times.“ *Journal of the Historical Society of Nigeria* 1: 27–42.
- Gruszczynska-Ziółkowska, A. 2012. „Perspektywy polskich badań archeomuzikologicznych.“ *Polski rocznik muzykologiczny* 10: 23–43.
- Malinowski, T. 1981. „Archaeology and musical instruments in Poland.“ *World Archaeology* 12 (3): 266–272.
- Malinowski, T. 1996. „Instrumenty strunowe z badań archeologicznych w Polsce – przegląd znalezisk.“ *Przegląd Archeologiczny* 44, 139–148.

s. 125–137

RECENZE / REVIEWS

Martin Rychlík /
Alena Lochmannová

Jakub Charvát & Petr Just /
Vladimír Naxera

Joseph Agassi & Abraham Meidan /
Kateřina Merglová

Harry Collins /
Libor Benda

Rychlík, Martin (2018): *Dějiny vlasů: Účesy, vousy, chlupy a péče o ně*. Praha: Academia. 364 s. ISBN 978-80-200-2861-7.

O tom, že lidé mají ke svým vlasům (a také vousům) silný vztah, není pochyb. Vlasy byly a nadále jsou důležitou součástí lidské identity. Tento vztah lze vysledovat zcela pochopitelně i do minulosti, přičemž vlasy o svých nositelích vypovídají často více, než by se mohlo na první pohled zdát. Lze z nich vyčíst sociální status, víru, pohlaví i roli, kterou jedinec v rámci společenství či společnosti plnil. Velmi komplexně přibližuje tuto problematiku kniha *Dějiny vlasů: Účesy, vousy, chlupy a péče o ně*, jejímž autorem je český etnolog a novinář Martin Rychlík a která vyšla na konci roku 2018 v českém nakladatelství Academia.

Autor vystudoval etnologii i dějiny a teorii kultury na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Zabývá se mimo-evropskou etnologií, antropologií umění a kulturních areálů – zvláště Polynésie. V rámci publikační činnosti věnuje pozornost otázce tělesnosti, je autorem dvou monografií věnovaných tetování – *Tetování, skarifikace a jiné zdobení těla* (2005) a *Dějiny tetování* (2014), přičemž v horizontu budoucím prezentuje Academia ve svém edičním plánu další autorův počín nazvaný *Dějiny skarifikace*, o které se autor zmiňuje již ve stávající publikaci.

Kniha doktora Rychlíka je rozdělena celkem do čtyř částí. Je úctyhodné, že se jako etnolog dokázal vyhnout často tradičnímu zužovanému historického pojetí na konkrétní prostředí po linii historických etap od starověku po novověk především v prostředí Evropy a Středo-moří. Naopak v knize založené na studiu úctyhodně rozsáhlého objemu pramenů je značná pozornost věnována mimo-evropským národům.

První část knihy věnuje pozornost významům a úpravám vlasů. Autor se zabývá symbolikou vlasů a vymezuje jejich základní funkce, mezi které patří funkce magicko-náboženská, rituálně-přestupní, sociálně-skupinová a dekorativně-erotická. Svůj výklad rozšiřuje o problematiku rozličných úprav vlasů od česání přes stříhání a holení až po barvení. Každá z těchto úprav může mít (a má) rozličné funkce a je nositelem často skrytých významů. Autorův výklad je rozšířen o řadu příkladů, a to nejen z exotického prostředí, ale také z naší kulturní oblasti. Pozornost je vedle vlasové pokrývky věnována i vousům, které jsou jedním z nejpodivuhodnějších jevů, jež může kulturní historie zkoumat. Ne/vousatost bývala podle autora pro objevitele a misionáře jedním z rysů, jichž si předně všímali. Pro vědce 18. století patřila absence vousů u „divochů“ k důkazům, že patří k nižší rase (s. 71). Autor ukazuje, že moderní úpravy, jako je například barvení, nejsou tak moderní, jak se mnozí domnívají. Například červené barvení zmiňuje už Plinius u Keltů a Germánů a totéž zjistil arabský cestovatel Ibn Chaukal u Rusů (s. 79).

Na první část navazují starší dějiny, kde je pozornost věnována především úpravám vlasů a účesům v období pravěku a starověku, konkrétně v oblastech Mezopotámie, Egypta, Kréty, Řecka, samostatnou kapitolou tvoří Etruskové, na které navazuje Řím a kapitola věnovaná barbarům, tedy v původním pojetí smyslu slova „brenticím“ cizincům, později obecně nevzdělaným a hrubiánům stojícím mimo civilizovaný svět. Samotné pojmenování barbarů bývalo dle autora mylné

odvozováno od mohutných plnovousů (barba), snad proto si je často představujeme jako lidi s dlouhými vlasy. To pro některé kmeny sice platilo, ale každý měl své vlastní obyčeje, které měnil po kontaktu s příchozími. Rozhodně však není možno konstatovat, že by byly vlasy a vousy zanedbávány, naopak zůstávaly zdrojem značné hrdosti (s. 139). Ačkoliv se jedná o historický exkurz, autor předkládá informace čtivou formou, která je základní devizou knihy.

Třetí kapitola přibližuje světové kultury z oblasti Asie, Ameriky, Polynésie a Mikronésie, Austrálie a Melanésie a Afriky. Čtenář se dozvídá základní specifika péče o vlasy a jejich významu u Aztéků, Inků, Sanů, Tibetanů či Japonců. I přes různost střihů a postojů k vlasům není radno zapomínat na japonské přísloví, které říká, že „vlasy jsou ženin život“. Právě v Japonsku se jednalo o velkou pychu. Nejde však jen o vlasy samotné, ale i o náčíní s nimi spojené. Například dřevěných hřebínků zdobených perletí, ale i lakováním a inkrustací se v Japonsku užívalo coby symbolu vdaných žen. Hřebeny byly vnímány jako kouzlo, které chrání ženinu ctnost, a dokonce i dnes Japonci věří, že zvednout ztracený hřeben nebo jej někomu darovat přináší smůlu (s. 175). Zaměření části knihy spíše na geografickou oblast než snaha o chronologické pojetí proměny přístupu k vlasům či vousům je jednoznačně ku prospěchu publikace. Ačkoliv by bylo možno namítnout, že každá z částí knihy by mohla být ještě více rozšířena, autor umně pracuje s informacemi, zpracovává je v potřebné míře detailu, předkládá je ve vzájemné harmonii, návaznosti, zaobírá se fakty známými, zjevnými i raritními a to tak,

aby sestavil hodnověrný obraz konkrétní společnosti.

Závěrečná, čtvrtá kapitola, je trefně nazvána „Cesta ke dnešku“ a mapuje zbylá historická období, pozornost je zde věnována Evropě do 18. století, středověku, období renesance a reformace, baroku a rokoku, své místo nachází i novodobá historie. Autor přibližuje i otázku vztahu úpravy zevnějšku a politického režimu, kdy se v Americe i západní Evropě dostávali vyznavači dlouhých vlasů do konfliktů s představiteli moci a establishmentu. U nás například v létě 1966 vyhlásil Ústřední výbor Komunistické strany Československa kampaň proti pronikání nevkusu do úpravy účesu u chlapců a mladých mužů. V srpnu téhož roku vyhlásila Věřejná bezpečnost akci Vlasatci, v jejímž rámci bylo postiženo několik tisíc mladých lidí odklánějících se od těch „správných“ socialistických hodnot (s. 315). Současnost je pak spojena především s experimentací s vizáží, charitativní Movember se stal fenoménem s neuvěřitelnou virální silou a vystihnout převládající styl a trendy je v dnešní společnosti takřka nemožné (s. 318). Jak psal autorem citovaný sociolog Anthony Synnott: „*Vlasy mohou definovat já v náboženském, politickém, ekonomickém, společenském i sexuálním spektru. Stejnou měrou ale mohou maskovat – změnou účesu může každý vypadat jako mnich nebo punkáč, jako pobuda nebo šéf. Se symboly lze manipulovat, aby něco vyjadřovaly nebo zastíraly; ale důležitost těla obecně a vlasů obzvláště jako symbolů identity lze jen těžko přecenit*“ (s. 324).

Autor v publikaci poukazuje a prokazuje, že vlasy byly a nadále zůstávají více než jen biologickým fenoménem, že se jedná o věc veskrze sociální a osobitou, jíž lidé udílejí

nekonečné množství sdílených významů. Do vlasů se promítají rozličné ideologie, symboly, vlivy a pochopitelně také módní trendy. A tak, jak se proměňuje společnost, mění se vlasy, jejich pojetí, účesy a přístup k povoláním pečujícím o vlasovou pokrývku. A jak sám autor uvádí, nelze opomíjet jeden specifický aspekt ve vazbě na lidskou pokrývku vlasů. Kadeře patří lidem, a tedy vždy nesou do značné míry i značnou dávku emocí. Však není náhodou, že si například rodiče schovávají první pramínky svých dětí.

Zabývat se takto komplexně dějiny vlasů vyžaduje mnohé. Rychlík přináší na stránkách své knihy úctyhodnou, čtivou a pro (nejen) sociální vědce nesmírně důležitou syntézu, která sahá napříč obory antropologie, historie, so-

ciologie, ale například i psychologie. Je uceleným pojetím fenoménu, který je ve společnosti dlouhodobě přítomen, ale často je o něm uvažováno méně, než by si zasloužil, ačkoliv se jedná o jeden z nejviditelnějších atributů, který predefiniuje jedincovu pozici a utváří sdílené stereotypy. Samotná textová část je pak doplněna obrovským penzlem fotografického a obrazového materiálu, který dokresluje sdělení samotné a umožňuje čtenáři vnímat význam sdělovaného v kontextu. Současně též obrazový materiál zadržuje publikaci, která je psána čtivým způsobem a živým jazykem tak, aby oslovila nejen odborníky z oboru, sociální vědce, ale i širokou veřejnost.

*Alena Lochmannová**

Charvát, Jakub, Petr Just (2017): *Krise politického stranictví a noví straníční aktéři v české politice*. Praha: Metropolitan University Prague Press. 117 s. ISBN 978-80-87956-47-2.

Politické strany (především ty české) patří mezi českými politology ke zcela prominentním tématům. Již letmý pohled na program konference České společnosti pro politické vědy, která proběhla na začátku září 2018 v Praze, ukazuje, nakolik je téma politických stran odbornou komunitou traktované. Tento dojem může být ještě posílen tím, jakou diváčkou návštěvnost měly na dané konferenci panely věnující se (českému) stranictví oproti dalším tematickým panelům. Stejně prominentní prostor dostávají politické strany v rámci české politologické produkce (spíše nadprodukce). Textů, které jsou spojeny s různými aspekty fungování

stran, vychází nepřeborné množství. V loňském roce k existujícím textům přibyla nepříliš rozsáhlá publikace Jakuba Charváta a Petra Justa věnující se krizi tradičních stran a novým stranickým aktérům v české politice.

Témata zlomových voleb v roce 2010 a 2013 a s nimi spojenému nástupu nových stran (nikoli nových jen novostí svého vzniku a vstupu do politické arény, ale též novostí svého charakteru a způsobu fungování – takovými novými aktéry mohou být Věci veřejné nebo ANO), na které cílí tato publikace, se v posledních letech věnovalo již několik textů (např. Havlík, Voda 2016; Maškarinec 2017; Šárovec 2018;

*Ing. Alena Lochmannová, Ph.D., MBA, Katedra záchranářství, Fakulta zdravotnických studií, Západočeská univerzita v Plzni a Fakulta bezpečnostního managementu, Policejní akademie České republiky, oudovaa@fzs.zcu.cz.

Bílek, Škop 2016 a řada dalších). Trend oslabení stávajících stran a posílení nových aktérů posílil ještě ve volbách v roce 2017, ty jsou však již mimo záběr hodnocené knihy, která právě v daném roce vyšla. Volby z roku 2017 se přitom zdají být zcela zásadními a jistě se v rámci české politologické obce dočkají opakovaného zpracování.

Cílem autorů publikace je především zhodnocení voleb z roku 2010 a 2013, které přinesly významnou proměnu stranického systému, a zjištění, nakolik jsou změny dané těmito volbami dlouhodobého charakteru. Publikace je rozdělena do několika částí, které jsou (vzhledem k nevelkému rozsahu celé knihy – méně než sto tiskových stran textu) poměrně stručné. V pěti kapitolách postupně autoři představují následující témata – 1. obecné poznatky o volební změně, 2. vývoj českého stranického systému před rokem 2010, 3. volby v roce 2010 a jejich důsledky, 4. teoretické pohledy na transformaci politického stranictví a 5. fungování českých podnikatelských a anti-establishmentových stran. Autoři se daným tématům věnují dlouhodobě, což se odráží na způsobu zpracování textu. I přes to, že publikaci hodnotím jako celek spíše pozitivně, musím připojit několik kritických a polemických komentářů (což je ostatně hlavní úloha žánru recenze).

Již z výše naznačeného představení témat obsažených v knize vyplývají na první pohled některé limity publikace – autoři představují řadu témat na malém prostoru, z čehož plyne, že jejich výklad je poměrně povrchní. Téma by si jednoznačně zasloužilo buď větší rozsah, nebo vypuštění některých pasáží, které neshledávám vzhledem k záměru knihy jako zcela nezbytné (například analýza vývoje systému před

rokem 2010), a využití stávajícího prostoru pro preciznější analýzu nastupujících aktérů ve volbách 2010 a 2013. Právě v tomto tématu bych totiž očekával možnost největšího přínosu publikace. Tento potenciál však bohužel nebyl (nejen vzhledem k prostoru, ale i vzhledem k určité metodologické nejasnosti) zcela využit.

Autoři pojednávají jimi rozebírané nově nastupující strany ve smyslu stran anti-establishmentových. V rámci představení terminologické debaty vážící se k novým stranám autoři odmítají v politologickém, politickém i veřejném diskurzu často využívaný pojem populismu. Autoři se vůči tomuto konceptu vymezují v několika rovinách – prvně se domnívají, že je pojem nadužívaný v politické, veřejné a mediální debatě, přičemž v tomto kontextu bývá využíván ve zkresleném významu (s. 73). Domnívám se, že to ovšem nikterak nebrání jeho preciznímu využití v rámci politologického výzkumu. Na základě podobného argumentu bychom museli přestat užívat celou řadu politologických konceptů, které jsou v mediálním a veřejném diskurzu nepochopené a zkreslené. Autoři dále konstatují, že neexistuje jednotná představa o tom, co populismus je, zároveň je těžké jej operacionalizovat pro potřeby výzkumu. Dodávají, že koncepty populismu jsou formulovány spíše jako filosoficko-politický problém, nikoli jako analytický rámec (s. 73). S první částí se dá souhlasit – přístupů k populismu je celá řada a je skutečně obtížné jej vhodně operacionalizovat pro výzkum, nikoli však nemožné (srov. např. Roodujin, de Lange, van der Brug 2014; v českém prostředí např. Krčál, Naxera 2018). Složitost operacionalizace není třeba nutně chápat jako problém, ale jako

výzvu. Tvrzení, že populismus bývá po-
jat především jako filosoficko-politický
problém, je třeba odmítnout – přístupů
a studií, které se soustředí na analy-
tický rozměr a možnost využití tohoto
konceptu v rámci výzkumu (namátkově
např. Hawkins 2009 nebo Dvořáková,
Buben, Němec 2013; pro výzkum české
politiky např. Stulík 2016), existuje
nepřeberné množství. O využitelnosti
konceptu populismu svědčí i mimo jiné
to, kolik textů v těch nejprestižnějších
oborových žurnálech v posledních letech
vychází.

Touto výtkou nezpochybňuji to,
že se autoři rozhodli využít pojem
anti-establishmentová strana místo
strana populistická, jen upozorňuji
na určité trhliny v jejich argumentaci
sloužící k odůvodnění odmítnutí kon-
ceptu populismu. S pojmem anti-
establishmentová strana je poté spojen
poslední dílčí limit práce, který bych
rád zmínil. Autoři správně poukazují
na to, že nově vzniklé a úspěšné strany
v českém kontextu (tedy Věci veřejné
a ANO) můžeme chápat jako strany
podnikatelské a anti-establishmentové.
Jsou si přitom vědomi toho, že každý
z těchto pojmů je vztažen k jinému pro-
blému – koncept podnikatelské strany
je vztažen spíše ke vzniku, struk-
tuře a fungování strany, koncept anti-
establishmentové strany pak předev-
ším ke způsobu jejího apelu na voliče.
Jde tedy o dvě odlišné roviny. Je proto
škoda, že velká část závěrečné kapitoly
je pojata právě optikou strany podnika-
telské než anti-establishmentové. Pokud
by se autoři zaměřili na tento rozměr,
nejlépe by ukázali to, proč se daným
stranám podařilo v takto nevídané míře
uspět.

Navzdory těmto připomínkám
k problematickým aspektům práce se
domnívám, že jde o text, který má

v rámci literatury věnované českému po-
litickému stranictví své místo a čtenáře
si jistě najde. Text se zajisté uplatní
i jako zdroj informací pro studenty poli-
tologie. Některým místům však mohlo
být věnováno více péče (a prostoru).

Bibliografie

- Bílek, J., M. Škop. 2016. „Strany me-
zery v České republice: Analýza politic-
kých stran v České republice z hlediska
jejich ‚mezernosti:“ *Politics in Central
Europe* 12 (2S): 29–43.
- Dvořáková, V., R. Buben, J. Němec.
2013. *Que el pueblo mande!: Levi-
cové vlády, populismus a změny režimu
v Latinské Americe*. Praha: Sociologické
nakladatelství.
- Havlík, V., P. Voda. 2016. „The Rise of
New Political Parties and Re-Alignment
of Party Politics in the Czech Repub-
lic.“ *Acta Politologica* 8 (2): 119–144.
- Hawkins, K. A. 2009. „Is Chávez
Populist? Measuring Populist Dis-
course in Comparative Perspective.“
Comparative Political Studies 48 (2):
1040–1067, [https://doi.org/10.1177/
0010414009331721](https://doi.org/10.1177/0010414009331721).
- Krčál, P., V. Naxera. 2018.
„Populistická konstrukce národa
ohroženého migrací: CAQDAS volebního
diskurzu českých parlamentních
voleb v roce 2017.“ *Sociológia* 50
(5): 491–523, [https://doi.org/10.31577/
sociologia.2018.50.5.19](https://doi.org/10.31577/sociologia.2018.50.5.19).
- Maškarinec, P. 2017. „A Spatial Analy-
sis of Czech Parliamentary Elections,
2006–2013.“ *Europe-Asia Studies* 69
(3): 426–457, [https://doi.org/10.1080/
09668136.2017.1313962](https://doi.org/10.1080/09668136.2017.1313962).
- Roodujin, M., S. L. de Lange, W. van
der Brug. 2014. „A populist Zeitgeist?
Programmatic contagion by populist
parties in Western Europe.“ *Party Po-
litics* 20 (4): 563–575, [https://doi.org/
10.1177/1354068811436065](https://doi.org/10.1177/1354068811436065).

Stulík, O. 2016. „Diskurzivní analýza Národních listů: národ vs. islám a Lacleauův populistický matrix.“ *Central European Political Studies Review* 18 (2–3): 223–252, <https://doi.org/10.5817/CEPSR.2015.23.223>.

Šárovec, D. 2018. „Nástup nových poli-

tických stran v ČR od roku 2013: hnutí ANO 2011 a Úsvit přímé demokracie pohledem konceptu novosti.“ *Sociológia* 50 (1): 78–113.

Vladimír Naxera*

Agassi, Joseph, Abraham Meidan (2016): *Beg to Differ: The Logic of Disputes and Argumentation*. Göttingen: Copernicus. 138 s. ISBN 978-3-319-33306-9.

Jak si užít debatu, přestože se v ní střetáváme s nesouhlasem a odmítnutím našich názorů? Na tuto otázku nám odpovídá kniha *Beg to Differ: The Logic of Disputes and Argumentation* jejímiž autory jsou Joseph Agassi působící na katedře filosofie Tel Aviv University a Abraham Meidan působící v Data Mining Laboratory na Montana State University. Kniha je určena nejen odborníkům, ale i široké veřejnosti neznalé v oblasti filozofie a formální logiky.

Cílem knihy je naučit čtenáře pravidlům debaty, jak si debatu užít a jak se vyhnout frustraci, kterou nám debata může způsobit. Právě ona je hlavní příčinou, proč je nám debata nepřijemná a proč se jí mnozí z nás raději vyhýbají. Autoři se proto snaží předložit pravidla, která mají učinit debatu tak racionální, jak jen to je možné. To pak vede ke snížení frustrace a zvýšení schopnosti se z debaty poučit. Inspirací autorům byly Platónovy rané dialogy, vědecké debaty, které mezi sebou vedli Albert Einstein a Niels Bohr a také Karl Raimund Popper, pod kterým měl Agassi možnost studovat. Ten nejenže představil vědu jako dialog, ale šel, jak autoři uvádějí (s. x), ještě

dále a ve svém díle *The Logic of Scientific Discovery* představil pravidla dialogu jako pravidla vědy. Popperův vliv je v knize patrný.

Agassiho a Meidanova kniha se od ostatních příruček pojednávajících o tom, jak vést debatu, liší ve dvou zásadních ohledech. Zaprvé nejde o to naučit čtenáře, jak debatu vyhrát, ale jak z ní může mít užitek doprovázený co nejmenší mírou frustrace. Zadruhé, ostatní příručky se zabývají rétorikou, které se zde autoři vyhýbají, a naopak se zabývají racionálním vedením debaty, ve které se má nechat vyhrát ta lepší myšlenka (s. 25–26).

Kniha je strukturována následujícím způsobem. V prvních čtyřech kapitolách Agassi a Meidan představují svůj pohled na racionální debatu a konkrétní pravidla, kterými se má řídit. Dle nich nejsou debatiní schopnosti vrozenou dovedností, ale je potřeba je získávat učněním. A právě za tímto účelem byla sepsána jejich kniha. Zde se odvolávají na antické učitele moudrosti – sofisty, kteří za poplatek tímto schopnostem vyučovali (s. 10). Vysvětlují, že nesouhlas, kriticismus a odmítnutí, se kterými se v debatě setkáváme, vůbec nemusejí

*PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D., Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, vnaxera@kap.zcu.cz.

být frustrující. V této věci se odvolávají na lidem přirozenou zvědavost a radost z poznání a nabývání vědomostí. Lidé přeci milují učení a criticismus a nesouhlas je jejich součástí. Kritika je tak prospěšná. Autoři skutečně přijímají toto stanovisko za své a vyzývají čtenáře, ať je s případnými kritickými poznámkami ke knize obeznámí a oni je pak budou moci zohlednit v následujícím vydání (s. vi). Autoři zaujímají hédonistické stanovisko a jsou si vědomi, že frustrace vyvstává tam, kde je velká propast mezi očekáváním a jeho naplněním. My tedy musíme tuto frustraci očekávat a pak už pro nás vlastně nebude tolik frustrující. Otázkou je, kdy je výhodné v debatě pokračovat i přes riziko frustrace, kdy je lépe ji ukončit nebo se do ní raději nepouštět a kdy je dobré debatu znovu otevřít. Nalézt odpovědi můžeme podle autorů právě v jejich knize. Autoři zdůrazňují, že se nezabývají rétorikou, ale dialektikou. Důvodem k tomu je, že hlavním důvodem frustrace z debaty je právě rétorika (s. 23). Radí proto svým čtenářům, aby jí sami neužívali, ignorovali její užití oponentem všude, kde to jen rozumně jde, a jinak, pokud je to možné, aby debatu sami ukončili.

Podle autorů zde pravděpodobně není žádné objektivní měřítko pravděpodobnosti tvrzení. Odmítají všechny formy relativismu a tvrdí, že není možné vyhnout se dogmatismu, neboť všichni jsme jistým způsobem dogmatičtí. Toto tvrzení je potřeba chápat tak, že nebudeme-li zastávat určité názory, nebude možné vést debatu. Musíme však udržet zdravou míru mezi dogmatismem a skepticismem (s. 18–20).

Aby debata měla smysl, musí mít také dobře zvolené téma, tedy musí se zabývat dobře zvolenou a správně

formulovanou otázkou. Tato otázka by měla mít formu tázací věty. Pokud se chceme vyvarovat frustrace, měli bychom se zabývat kontroverzními otázkami. Otázka je kontroverzní, pokud je na ni více soupeřících odpovědí. Podmínkou je, aby byly tyto odpovědi na obou stranách rozumné. Což souvisí s tím, že debatu můžeme vést pouze s někým, koho respektujeme a o kom si myslíme, že vést s ním debatu pro nás bude přínosné. Před frustrací nás také může zachránit tzv. předběžná debata o tzv. předběžných otázkách. Je také důležité vědět, na kom v rámci debaty právě spočívá břemeno důkazu. I o tomto problému autoři v knize pojednávají, stejně jako o zásadě, že namísto zdlouhavých debat ohledně definice pojmů je lépe za účelem jejich vyjasnění předložit vzorové příklady jejich užití (s. 27, 38).

Druhá část knihy (tedy pátá až jedenáctá kapitola vyjma kapitoly dvanácté obsahující závěr) se zabývá debatou v rámci odlišných disciplín a analýzou konkrétních problémů v rámci nich. Autoři představují procedury specifické pro danou oblast a upozorňují na možné nástrahy. Věří, že pokud budeme s těmito procedurami, problémy a nástrahami obeznámeni, potom se můžeme vyhnout, nebo alespoň minimalizovat frustraci, kterou by nám debata v oblasti dané disciplíny mohla způsobit. Čtenáři jsou pro to seznámeni se základními procesy a problémy ve vědě, jako je proces odmítnutí teorie, rozdíl mezi generalizacemi a existenčními tvrzeními a problémy, které se k tomuto rozdělení a tvrzením vážou, co jsou to *ad hoc* teorie a jaká je jejich nevýhoda, rozdíl mezi predikcí a vysvětlením, problémem kauzality a mnohými dalšími stěžejními problémy vědy. Vedle oblasti vědy jsou ve stej-

ném duchu probírány i problémy, se kterými se můžeme setkat, povědeme-li debatu na téma z oblasti metafyziky. Zde můžeme nalézt některá hlavní filosofická témata a problémy jako je tzv. „mind–body“ problém, problém svobodné volby nebo existence Boha. Stejně tak nás autoři upozorňují, jak to funguje a s čím se můžeme setkat v oblasti historie, technologie, medicíny, etiky, politiky a estetiky.

Autoři se ve své knize nevěnují jen takovému popisu, ale také předkládají vlastní názory. Jejich hlavní teze z oblasti vědy nám říká, že vědecky orientovaná společnost mění své názory za účelem zmenšování podivnosti světa. Jinak řečeno měníme své názory za jiné, pokud nám díky nim svět kolem nás připadá méně podivný (s. 47–48, 51, 65).

Z ostatních Agassiho a Meidanových názorů zmiňme alespoň dva nejzajímavější. Podle prvního náš morální smysl, tedy cit proto, co je a co není správné, roste a snad bude mít potenciál růst dále. Zdá se, že autoři zde vyjadřují vcelku optimistickou představu, že lidstvo má tendenci, pokud ne v činech, tak alespoň co se uvědomění týče, stávat lepším (s. 108). Druhý názor spadá do oblasti estetiky a tvrdí, že estetické

soudy nejsou nahodilé a skutečný estetický souhlas existuje, a to z části díky sdílené psychologii (s. 117–118). Není tedy náhoda, že se shodujeme v tom, co je krásné, co se nám líbí, či jaké pocity v nás umění vyvolává.

Dle mého názoru je potřeba docenit myšlenky autorů ohledně frustrace a postupy, jak ji minimalizovat, stejně tak jako uvědomění si, že všichni jsme částečně dogmatictí, jinak bychom přeci neměli důvod vést jakoukoli debatu a jen přijímati názory druhých. Sympatická je i s tímto související hlavní myšlenka knihy, že pokud budeme za účel debaty považovat výzkum a učení se, pak bychom neměli být frustrováni, že v ní „prohráváme“. Debata totiž, dle autorů, není o prohře či výhře, ale jde v ní o získávání znalostí. Na druhé straně je kniha plná i zcela triviálních rad. Je pak na každém čtenáři, aby sám posoudil, zda se v konkrétním případě jedná o uvádění samozřejmostí, nebo uzná, že mnoho věcí, které se zdají samozřejmé, jsou právě z tohoto důvodu opomíjeny, a je proto přínosné, když jsou tematizovány a explicitně formulovány.

Kateřina Merglová*

Collins, Harry (2017): *Gravity's Kiss: The Detection of Gravitational Waves*. Cambridge (Mass.): MIT Press. 408 s. ISBN 978-0-262-03618-4.

Okamžiků, kdy se výsledkům vědeckého výzkumu náhle dostává zvýšeného zájmu médií a široké veřejnosti – jež jinak dění ve světě vědy zpravidla nevěnuje přílišnou pozornost –, v dějinách vědy není mnoho, natožpak je-li řeč o fyzice. Pomineme-li všeobecné povědomí veřejnosti o Albertu Ein-

steinovi či Stephenu Hawkingovi (byť spíše v idealizované podobě jakýchsi kulturních ikon dalece vzdálených světu každodenní vědecké praxe), a eventuální přítomnost „povinného“ výtisku Hawkingovy *Stručné teorie času* nebo *Elegantního vesmíru* Briana Greena v domácí knihovně (a u nás by to pak

*Mgr. Kateřina Merglová, Katedra filozofie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, katerinm@kfi.zcu.cz.

pravděpodobně byla ještě knižní verze někdejšího populárně-naučného televizního seriálu Jiřího Grygara *Okna vesmíru dokořán*), k užšímu kontaktu mezi světem fyziky a světem „nevědeckým“ obvykle dochází jen ve zcela mimořádných situacích. Asi dosud poslední takovou situací byla historicky první úspěšná detekce gravitačních vln – fenoménu předpovídaného Einsteinovou obecnou teorií relativity –, která byla oznámena 11. února 2016, tedy celých padesát let od prvních snah o experimentální potvrzení existence tohoto jevu a přesně sto let od Einsteinovy formulace zmíněné teorie. K detekci jako takové nicméně došlo již o několik dlouhých měsíců dříve, konkrétně 14. září 2015, odkud také získala své interní označení „GW150914“ (které budu používat dále v textu), a nabízí se tak otázka, co přesně ona pět měsíců dlouhá cesta od počáteční detekce k výslednému veřejnému oznámení a publikaci vědeckého článku obnášela. Odpověď na tuto otázku nabízí nedávno vydaná kniha britského sociologa a jednoho z hlavních dlouholetých představitelů sociálních studií vědy Harryho Collinse nesoucí název *Gravity's Kiss: The Detection of Gravitational Waves*. Ta nabízí nejen pozoruhodnou zprávu o všech překvapivých úskalích, kterým museli vědci navzdory téměř všeobecnému konsensu ohledně věrohodnosti této detekce čelit, a jako taková je dalším vítaným přírůstkem do již obsáhlé rodiny sociologických studií poskytujících náhled do jinak běžně skrytého „zákulisi“ vědecké praxe, ale mimo jiné také v reálném čase dokumentuje rozpory mezi skutečným děním v rámci příslušné vědecké komunity a zveřejně-

nou oficiální verzí průběhu oněch pěti měsíců, která vědeckou cestu za první detekci gravitačních vln ne zcela autenticky retrospektivně „přepisuje“.

Gravity's Kiss volně navazuje na dvě předchozí Collinsovy knihy dokumentující jeho dnes již téměř padesátiletý sociologický výzkum v oblasti fyziky gravitačních vln od jejich úplných počátků v šedesátých letech minulého století do oznámení první úspěšné detekce v roce 2016. První z těchto knih byla více než osmisetstránková *Gravity's Shadow* (2004), mapující dění uvnitř komunity gravitačních fyziků od průkopnických počátků v šedesátých letech spojených se jménem Josepha Webera a s vývojem tzv. rezonančních detektorů do devadesátých let, jež se nesla ve znamení rozvoje mnohanásobně citlivější interferometrické technologie. V následující, o poznání stručnější *Gravity's Ghost* (2011) Collins zaměřil svoji pozornost na tzv. „Equinox Event“ – událost z 21.–22. září 2007 (odtud také název této události), která představovala seriózního kandidáta na první detekci gravitačních vln, ale nebylo jisté, zda se jednalo o autentický signál, anebo o signál uměle vytvořený bez vědomí většiny vědecké komunity (tzv. „blind injection“) za cílem procvičení a zdokonalení jednotlivých detekčních procedur.¹ *Gravity's Kiss* je tak závěrečným, třetím dílem této pomyslné trilogie, v němž Collins již nevěnuje pozornost ničemu méně významnému než konečnému úspěšnému závěru těchto padesátiletých snah a položení základů pro novou éru tzv. gravitační astronomie.

Asi tím nejzajímavějším aspektem celé knihy je skutečnost, že Collins

¹V brožovaném vydání pod názvem *Gravity's Ghost and Big Dog* (2013) je tato studie rozšířena ještě o celou druhou plnohodnotnou studii podobné pozdější události ze dne 16. září 2010, která byla v rámci vědecké komunity pojmenována jako „Big Dog“.

o veškerých událostech pojednává de facto v reálném čase. Její úvodní kapitolu začal autor psát právě 14. září 2015 – v den, kdy jej v každodenní interní e-mailové korespondenci komunity gravitačních fyziků zaujala zpráva o „zajímavé události“, která by mohla být potenciálním dalším kandidátem na tolik očekávanou první detekci gravitačních vln – aniž by v tu chvíli ještě tušil, kam tato „zajímavá událost“ nakonec povede. Collins pak na uvedeném základě začal dále každodenně mapovat dění v rámci příslušné vědecké komunity a vývoj názorů jejích členů od počáteční opatrnosti a skepse po postupné utváření všeobecného konsensu týkajícího se pozitivního statusu naměřených dat, a odtud pak zase od neshod ohledně žádoucí podoby (obsahové i formální) vědeckého článku oznamujícího popisovaný přelomový objev k veřejnému oznámení této události na tiskové konferenci 11. února 2016. Díky tomuto způsobu, jakým kniha vznikala, má tak čtenář jedinečnou možnost skutečně „prožívat“ veškeré dění společně s Collinsem i samotnými gravitačními fyziky a „být“ v pravém slova smyslu u procesu zrodu nového historického vědeckého objevu. Je třeba zmínit, že na rozdíl od předchozích dvou titulů zde autor podstatně méně čerpá z osobní komunikace a interakce s členy příslušné vědecké komunity: zatímco zejména *Gravity's Shadow* se opírala o mnohaletý plnohodnotný terénní výzkum v rámci fyziky gravitačních vln, *Gravity's Kiss* je z velké části napsána z Collinsova domova na základě analýzy již zmíněné interní vědecké e-mailové korespondence, do níž má Collins jakožto „kvazičlen“ této vědecké komunity dlouholetý přístup. Na kvalitě výsledného textu se tato skutečnost nicméně nijak negativně

nepodepisuje, ba naopak kniha dle mého názoru nabízí ještě intenzivnější podání pojednávaných událostí, než tomu bylo u jejích dvou předchůdkyň. Ostatně jak Collins uvádí v metodologické kapitole na konci knihy, její psaní zahrnovalo mimo jiné prostudování zhruba 17 tisíc interních e-mailů a účast na řadě hromadných interních telekonferencí, což bezpochyby není malý soubor dat – tím spíše pokud přihlídneme k tomu, že je to právě interní e-mailová korespondence, jež představuje hlavní komunikační kanál pro takřka celosvětově rozmístěnou komunitu gravitačních fyziků.

Ačkoliv by se z dosavadního výkladu mohlo na první pohled zdát, že kniha je „pouze“ sociálně-historickým deskriptivním výkladem události kolem nedávného přelomového objevu, Collins stejně jako v případech svých dřívějších prací doplňuje svoje pojednání množstvím sociologicko-filosofických postřehů a úvah, které podnětným způsobem podhalují některé pro vnějšího pozorovatele ne zcela zřetelné aspekty vědecké praxe. Tím autor také mimo jiné dokazuje, že sociologie vědeckého poznání – disciplína, která se nacházela ve skromných počátcích dnes již mezinárodně rozšířených sociálních studií vědy – zdaleka ještě nevyčerpala své možnosti ohledně toho, co vše nám může o nuancích každodenní vědecké praxe prozradit. Dle mého názoru je *Gravity's Kiss* v tomto ohledu dokonce o poznání zajímavější než její předchůdkyně *Gravity's Ghost*, kde Collins zaměřuje svoji analytickou pozornost takřka výhradně – avšak velice podrobně – na rozbor funkce statistických výpočtů ve vědeckém výzkumu. V *Gravity's Kiss* je na pozadí historického výkladu první detekce gravitačních vln diskutováno podstatně širší

spektrum sociologicky a filosoficky zajímavých témat.

Jedním z takových témat, která jsou v knize hojně diskutována, je tzv. *zarytý profesionalismus* (*relentless professionalism*). Jak uvádí, vzhledem k historickému významu první detekce gravitačních vln byla mezi gravitačními fyziky počáteční euforie vystřídána až takřka paranoidní snahou ochránit tento objev před jakýmikoliv možnými námitkami, které by mohly jeho význam zpochybnit. To se projevovalo nejenom v rámci diskusí (jež byly o to komplikovanější z důvodu, že počet členů kolaborace podílejících se na jeho vzniku přesahoval jeden tisíc) a v podobě článku oznamujícího tento objev, ale také v dalekosáhlých a vyčerpávajících debatách ohledně toho, zda byla analýza dat provedena natolik rigorózně, aby zaručovala opravdovou *jistotu* ohledně toho, že GW150914 byla *skutečně* první přímou detekcí gravitačních vln, a nebude se tak opakovat některý z nešťastných dřívějších případů domnělých prvních úspěšných detekcí, které se však vzápětí ukázaly jako mylné.² V této souvislosti pak Collins zavádí další nový pojem, a to tzv. „dokazovací regres“ (*proof regress*). Čtenářům obeznámeným se staršími Collinsovými pracemi se jistě vybaví pojem „experimentátorský regres“ (*experimenter's regress*), kterým Collins označuje skutečnost, kdy ohledně správnosti výsledku nějakého experimentu nelze rozhodnout nezávisle na rozhodnutí o tom, zda byl experiment proveden korektně; ale současně jediným kritériem korektnosti provedení experimentu je správnost jeho výsledku;

a z toho pak vyplývá závěr, že nutným aspektem vědecké práce je zkrátka a dobře *rozhodnutí* vědecké komunity vydat se tou či onou cestou. V případě „dokazovacího regresu“, kterému podle Collinse vědci čelili v souvislosti s GW150914, byla situace obdobná: vědci hledali stoprocentní jistotu ohledně toho, že jejich analýza dat je jednoznačným důkazem první detekce gravitačních vln; ale k získání této jistoty současně potřebovali vědět, že analýza dat byla provedena správně; aby však měli jistotu ohledně správného provedení analýzy dat, museli by nejprve vědět, zda pozorovaný signál byl skutečně detekcí gravitačních vln atd. V důsledku toho byla velká část oněch pěti měsíců doprovázena vyčerpávajícími diskusemi o tom, zda není potřeba provést *ještě důkladnější* analýzu – která by ovšem podle Collinse, navzdory očekávání vědců, v konečném důsledku žádnou kýženou jistotu stejně nepřinesla, a element vědeckého *rozhodnutí* by byl k prolomení tohoto regresu nadále nevyhnutelný (jak se nakonec ukázalo i v praxi).

Collins v této souvislosti na řadě míst knihy otevírá otázku, *jakou vědu si vlastně přejeme*, a podrobuje zde ostré kritice „tradiční“ pojetí vědy jako neomylné aktivity, která nám zjevuje „objektivní“ pravdu o světě. Takové pojmání vědy je dle jeho názoru nejen zavádějící, jelikož věda takovým očekáváním z principu není schopna dostát, ale je právě z tohoto důvodu i škodlivé pro vědu samou, neboť jakékoliv vědecké selhání o to silněji podkopává důvěru společnosti ve vědecké instituce. Vědu bychom podle něj naopak měli pojímat spíše jako každé jiné

²Samostatným tématem, kterému gravitační fyzikové v tomto období věnovali seriózní pozornost, bylo mimo jiné dokonce i zvažování možnosti, že signál ze 14. září 2015 byl uměle vytvořen zvenčí prostřednictvím hackerského útoku.

řemeslo vykonávané obyčejnými lidmi, kteří nemají žádné „nadpřirozené“ schopnosti, ale naopak často chybují, dopouštějí se omylů a v mnoha situacích zkrátka nevědí, jaké rozhodnutí je „to správné“. Jeho záměrem přitom není zpochybnění epistemické autority vědy – právě naopak, Collins opakovaně dává najevo, že věda dle jeho názoru představuje nejen ten nejlepší zdroj poznání, který máme k dispozici, ale je také nositelkou hodnot, které jsou nezbytné pro zachování a dobré fungování demokratické společnosti. Jak ostatně uvádí na jiném místě, „*vyhlídka společnosti, která zcela odmítá hodnoty vědy a odbornosti, je příliš děsivá na to, abychom o ní mohli seriózně uvažovat*“ (Collins 2009: 30), což lze velice názorně doložit představou společnosti, v níž by byly odmítány tak elementární hodnoty ztělesňované vědou, jako je upřímnost a úsilí o nalezení pravdy, a ve které by normou lidského jednání bylo naopak lhaní, manipulování s fakty a zatajování informací. V tomto ohledu se autor v knize poněkud kriticky vyjadřuje také k některým vědeckým rozhodnutím, která byla (byť se srozumitelných důvodů) v průběhu oněch pěti měsíců učiněna, zejména v souvislosti se snahami o důsledné utajení informací ohledně GW150914 nejen před médií, ale i před vědci z jiných odvětví fyziky, a to do té doby, než komunita gravitačních fyziků sama rozhodne o jejich zveřejnění. Jak si Collins v této souvislosti všimá, tento až paranoidní strach měl v některých ohledech na vědeckou praxi v tomto období zbytečně negativní důsledky, zejména z hlediska efektivnosti spolupráce mezi gravitačními fyziky a astronomy, byť byla jeho jediným odůvodněním obava ze ztráty osobního vědeckého kreditu za tento objev ze strany gravitačních fyziků –

jednoduše řečeno, představitelé této komunity chtěli mít jistotu, že to budou oni, kdo jako první seznámí veřejnost s touto přelomovou vědeckou událostí. Završení celého padesátiletého úsilí této komunity tak má pro Collinse, jak dává místy znatelně najevo, trochu hořkou příchut, neboť komunita gravitačních fyziků mu za oněch padesát let, po jejichž dobu s ní byl v takřka nepřetržitém kontaktu, přirostla k srdci právě díky absenci takovýchto jevů a díky nefalšované snaze o „nalezení pravdy“ prostřednictvím vzájemné spolupráce, cílevědomého odhodlání a vytrvalého úsilí navzdory všem překážkám, kterým musela v tomto dlouhém období čelit. Soubor o prvenství a vědecký kredit tak po prvotním nadšení z úspěšného završení snah, jejichž sociologickému studiu Collins zasvětil velkou část své celoživotní kariéry, tak z tohoto důvodu zanechává v ústech poněkud nepříjemnou pachut.

Jako celek je kniha vynikající prací, která podrobně (takřka den po dni) dokumentuje pětíměsíční cestu vědecké komunity za přelomovým vědeckým objevem, a dává tak možnost i neodborníkům přístupnou formou nahlédnout do dění uvnitř vědecké komunity, jež bývá široké veřejnosti zpravidla zcela skryto. Ostatně už jen v tomto ohledu lze spatřovat přínos této publikace, neboť Collins svým podrobným výkladem, zhusta doprovázeným výňatky z interní komunikace mezi členy vědecké komunity, velice přesvědčivě a zároveň zodpovědně narušuje onen tradiční obraz „dokonalé“ vědy a jakoby snaší vědu z nebeských výšin pravdy, objektivitu, racionalitu a dalších velkých slov na hrboлатou zem každodenní vědecké praxe, která je obtížná, často se dostane do slepé uličky, v mnoha případech si neví rady, ale přesto si

vždycky najde cestu dále – ovšem nikoliv díky abstraktním silám „racionality“ a „logiky“, ale díky náročné práci, péči, odhodlání a vytrvalému úsilí, často tváří v tvář nejistotě, která vědecký výzkum nepřetržitě doprovází. Collinsovo skromné pojetí vědy takto dle mého názoru poskytuje vědě mnohem větší službu než mnozí její současní „obránci“ jako kupříkladu Richard Dawkins a další, kteří právě naopak kultivují onen nešťastný obraz vědy jako nástroje odhalujícího nám prostřednictvím racionality, logiky a evidence údajnou pravdu o světě a obraz vědců jako novodobých apoštolů, kteří disponují mocí nám tuto pravdu zjevit. Vedle toho je však kniha také plnohodnotnou historickou prací poskytující detailní (a napínavý!) příběh o historicky první detekci gravitačních vln, jehož hodnota velice pravděpodobně ještě více naroste s postupem času, kdy bude skutečná historie této události dost možná skryta (resp. kdy bude skryta ještě více než doposud) pod neproniknutelným nánosem *post hoc* retrospektivních heroických rekonstrukcí, jak už bývá u velkých vědeckých objevů zvykem. Přičteme-li k tomu ještě množství zajímavých – a nových –

sociologicko-filosofických podnětů a komentářů, kterými Collins svůj výklad doprovází, lze říci, že kniha bude zajímavým čtením jak pro členy široké veřejnosti, kteří se zkrátka a dobře jen chtějí seznámit s dosud nejčerstvější převratnou událostí v dějinách fyziky, tak i pro filozofy a sociology vědy, jimž poslouží jako podnětný zdroj inspirace pro uvažování o současné vědecké praxi, jakož i o místu a úloze vědy v současné společnosti.

Další použité zdroje

- Collins, H. 2004. *Gravity's Shadow: The Search for Gravitational Waves*. Chicago: University of Chicago Press.
- Collins, H. 2009. „We Cannot Live by Scepticism Alone.“ *Nature* 458 (7234): 30–31, <https://doi.org/10.1038/458030a>.
- Collins, H. 2011. *Gravity's Ghost: Scientific Discovery in the Twenty-first Century*. Chicago: University of Chicago Press.
- Collins, H. 2013. *Gravity's Ghost and Big Dog: Scientific Discovery and Social Analysis in the Twenty-First Century*. Chicago: University of Chicago Press.

Libor Benda*

*Mgr. Libor Benda, Ph.D., Katedra filozofie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, Libor.Benda@gmail.com.

REDAKCE ČASOPISU

Šéfredaktor

PhDr. David Šanc, Ph.D.
dsanc@kap.zcu.cz

Redaktor

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D.
vnaxera@kap.zcu.cz

Členové redakční rady

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc. (Metropolitní univerzita Praha)
Doc. PhDr. Nikolaj Demjančuk, CSc. (Katedra filozofie, FF ZČU)
Prof. John Garrard, Ph.D. (ESPACH, University of Salford)
Doc. Pavel Hošek, Th.D. (Evangelická teologická fakulta UK, Praha)
Prof. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc. (Katedra sociologie, FF ZČU)
Doc. PhDr. Petr Koťátko, CSc. (Filosofický ústav AV ČR, Praha)
Doc. PhDr. Jana Lasicová, Ph.D. (Fakulta politických věd a mezinárodních vztahů UMB, Banská Bystrica)
Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice)
Prof. RNDr. Jaroslav Malina, DrSc. (Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty MU, Brno)
Prof. PhDr. Evžen Neustupný, CSc. (Katedra archeologie, FF ZČU)
Doc. Vladimír Penčev, Ph.D. (Ústav pro folklor Bulharské akademie věd, Blagoevgrad, Bulharsko)
Prof. PhDr. Milada Polišínská, Ph.D. (Anglo-americká vysoká škola, o.p.s., Praha)
Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. (Ústav světových dějin, FF UK, Praha)

Členové redakčního kruhu

Doc. PhDr. Marie Fenclová, CSc. (Katedra románských jazyků, FF ZČU, fenclova@kro.zcu.cz)
Prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc. (Katedra blízkovýchodních studií, FF ZČU, pcharvat@kbs.zcu.cz)
Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D. (Katedra antropologie, FF ZČU a Ústav etnologie, Filozofická fakulta UK, jakoubek@ksa.zcu.cz)
Mgr. Miloš Kratochvíl, Ph.D. (Katedra filozofie, FF ZČU, kratomi@kfi.zcu.cz)
PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D. (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU, vnaxera@kap.zcu.cz)
Doc. PhDr. Přemysl Rosulek, Ph.D. (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU, rosulek@kap.zcu.cz)
Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D. (Katedra historických věd, FF ZČU, sedivym@khv.zcu.cz)
Doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D. (Katedra sociologie, FF ZČU, vanejan@kss.zcu.cz)
Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D. (Katedra archeologie, FF ZČU, vareka@kar.zcu.cz)

Veškeré informace o časopisu včetně propozic pro autory a archivu on-line verze čísel časopisu naleznete na adrese časopisu: <http://ff.zcu.cz/research/edicni-cinnost/acta/>.

Acta FF ZČU, 2018, roč. 10, č. 2–3

Vydává Západočeská univerzita v Plzni

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D., editor, 2018

Registrace MKČR E 19585

Vychází třikrát ročně.

Odpovědný redaktor Vladimír Naxera

Technická redakce a sazba textu Libor Benda

Grafický design obálky Mladý ateliér, Tereza Kovářová & Michaela Dylová

Web: <http://ff.zcu.cz/research/edicni-cinnost/acta/>

ISSN (print) 1802-0364

ISSN (online) 2336-6346

